

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ποδόσφαιρο και Γεωπολιτική

Ο φιλικός αγώνας Παριζάν-ΑΕΚ τον Απρίλιο του 1999

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θεμιστοκλής Χειλαδάκης

Αθήνα, 2024

Διμελής Επιτροπή

Θεοχάρης Αθανασιάδης, Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Επιβλέπων
Καθηγητής).

Κώστας Κατσάπης, Καθηγητής (ΕΔΙΠ), Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Copyright © Θεμιστοκλής Χειλαδάκης, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Η παρούσα διπλωματική εργασία είναι αφιερωμένη στους γονείς και τον αδερφό μου,
που ήταν και είναι πάντα εκεί για μένα.*

Περιεχόμενα

Περίληψη.....σελ. 6
Abstract.....σελ. 8
Εισαγωγή.....σελ. 10

Κεφάλαιο πρώτο

Ιστορική αναδρομή.....σελ. 17
Η αρχή της κρίσης.....σελ. 20
Η δημιουργία του UCK.....σελ. 23
Εμπλοκή ΗΠΑ-NATO-ΕΕ στην εντεινόμενη κρίση.....σελ. 26
Η Συνάντηση του Ραμπουγιέ.....σελ. 30
Το ξέσπασμα του πολέμου.....σελ. 34

Κεφάλαιο δεύτερο

Η εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο.....σελ. 39
Η Ελλάδα ως κράτος-μέλος του NATO και της ΕΕ.....σελ. 39
Επενδύσεις στα Βαλκάνια και το «Σχέδιο Ανασυγκρότησης».....σελ. 42
«Ελληνοσερβική Φιλία».....σελ. 47
Αντινατοϊκό - φιλοσερβικό κίνημα.....σελ. 54

Κεφάλαιο τρίτο

Οι πρώτοι φιλικοί αγώνες.....σελ. 58

Η προετοιμασία του αγώνα Παρτιζάν - ΑΕΚ.....σελ.	62
Η αναχώρηση της αποστολής.....σελ.	64
Το ταξίδι της «ειρήνης».....σελ.	68
Ο ποδοσφαιρικός αγώνας.....σελ.	70
Η αδελφοποίηση και το ρήγμα.....σελ.	75
Πρόσωπα και ερωτήματα.....σελ.	79
Συμπεράσματα.....σελ.	87
Παράρτημα.....σελ.	91
Βιβλιογραφία-Πηγές.....σελ.	99

Περίληψη

Η δεκαετία του '90 σφραγίζεται από την κατάρρευση του σοβιετικού μπλοκ και τη λήξη του λεγόμενου «Ψυχρού Πολέμου». Η υποχώρηση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» θα επιφέρει σοβαρές αναταράξεις στην Ανατολική Ευρώπη και ιδιαίτερα στην περιοχή των Βαλκανίων. Ο θάνατος του Γιόσιπ Μπροζ Τίτο θα λειτουργήσει καταλυτικά στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, με αποτέλεσμα μια νέα εμπόλεμη περίοδος να εκκινεί εντός της ευρωπαϊκής επικράτειας, λίγα μόλις χιλιόμετρα μακριά από τα ελληνικά σύνορα. Σέρβοι, Σλοβένοι, Κροάτες και Βόσνιοι μουσουλμάνοι πολεμούν μεταξύ τους με στόχο τη δημιουργία ανεξάρτητων εθνών κρατών. Η εμπλοκή της Δύσης και των νέων αναδυόμενων περιφερειακών δυνάμεων είναι δεδομένη και κάθε πλευρά επιχειρεί να προασπίσει τα δικά της εθνικά συμφέροντα. Τελευταίο στιγμιότυπο του δεκαετούς αιματοκυλίσματος θα αποτελέσει το ζήτημα του Κοσσυφοπεδίου. Το Κόσοβο, μια περιοχή που χαρακτηρίζεται διαχρονικά από την πολυεθνική πληθυσμιακή της σύνθεση, γίνεται σημείο διαμάχης ανάμεσα στους Σέρβους, οι οποίοι το διεκδικούν ως επαρχία της Σερβικής Δημοκρατίας, και τους Αλβανούς Κοσσοβάρους, οι οποίοι ζητούν την αναγνώριση της ανεξαρτησίας του συγκεκριμένου εδάφους ως ξεχωριστής κρατικής οντότητας. Η διαμάχη θα λάβει σύντομα βίαια χαρακτηριστικά ιδίως μετά τη δημιουργία της αλβανικής οργάνωσης UCK, η οποία θα προωθήσει τον ένοπλο αγώνα για την επίτευξη της ανεξαρτησίας. Η ένοπλη σύρραξη μεταξύ Σέρβων κι Αλβανών Κοσσοβάρων ξεκινά και η εμπλοκή ξένων δυνάμεων δεν θα αργήσει να έρθει. NATO, Ευρωπαϊκή Ένωση και διεθνείς οργανισμοί όπως ο ΟΗΕ θα επέμβουν διπλωματικά, σε ένα επίπεδο εξυπηρέτησης των δικών τους βλέψεων για το μέλλον της περιοχής. Η λύση δεν έρχεται και η στρατιωτική παρέμβαση από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους Συμμάχους της εναντίον της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας είναι γεγονός, με σημείο εκκίνησης την 24^η Μαρτίου του 1999. Μια νέα περίοδος θανάτου επανέρχεται, με χιλιάδες Αλβανούς και Σέρβους αμάχους να χάνουν τη ζωή τους, να βασανίζονται, να εκτοπίζονται από τα σπίτια τους και να γίνονται θύματα τρομοκράτησης των αντιμαχόμενων πλευρών. Το ελληνικό κράτος από την πρώτη στιγμή, όπως και σε όλη την προηγούμενη δεκαετία, θα πάρει μέρος στον πόλεμο με μία στρατηγική «διττής φύσεως» προς εξυπηρέτηση των δικών του εθνικών συμφερόντων. Από την μία, θα συμμετάσχει στην στρατιωτική επέμβαση, όντας μέλος της νατοϊκής συμμαχίας, παραχωρώντας στρατιωτικές βάσεις, λιμάνια και υπηρεσίες του ελληνικού στρατού για την εξυπηρέτηση των νατοϊκών στρατιωτικών

επιχειρήσεων. Από την άλλη, θα συνδράμει σημαντικά τις προσπάθειες της σερβικής πλευράς με διάφορα μέσα στο όνομα της λεγόμενης «Ελληνοσερβικής Φιλίας». Υπό το πλαίσιο αυτής, ένα μεγάλο αντινατοϊκό κι αντιδυτικό κίνημα θα ξεσπάσει στο εσωτερικό της χώρας και θα λάβει διάφορες μορφές. Συναυλίες, διαδηλώσεις, σαμποτάζ, αποστρατείες Ελλήνων στρατιωτικών από τις νατοϊκές επιχειρήσεις μέχρι κι ένοπλες επιθέσεις σε «δυτικούς» στόχους αποτελούν μερικά από τα κομμάτια που συνέθεταν το «κάδρο» των κινητοποιήσεων, το οποίο όχι μόνο ερχόταν σε σύμπλευση, αλλά κι ενίσχυε με τον τρόπο του την ελληνική εξωτερική πολιτική της περιόδου εκείνης. Μέσα σε αυτό το κλίμα, ο πρόεδρος της ΑΕΚ Δημήτρης Μελισσανίδης θα πάρει την πρωτοβουλία της διοργάνωσης ενός φιλικού αγώνα «ειρήνης» με την ομάδα της Παρτιζάν εντός του εμπόλεμου Βελιγραδίου, για να εκπέμψει διεθνώς το αίτημα περί τερματισμού του βομβαρδισμού της Γιουγκοσλαβίας από τις δυτικές δυνάμεις. Στις 6 Απριλίου, η ελληνική ομάδα με την συνοδεία πολιτικών, καλλιτεχνών, βετεράνων αθλητών, δημοσιογράφων κι αποστράτων των μυστικών υπηρεσιών θα ξεκινήσει το περίφημο ταξίδι της για την σερβική πρωτεύουσα. Στην παρούσα εργασία εξετάζονται λεπτομερώς η διοργάνωση του συγκεκριμένου φιλικού, τα κίνητρα των πρωταγωνιστών του, τα τεκταινόμενα που έλαβαν μέρος, τα μηνύματα που εξέπεμψε, ο χαρακτήρας που αποδόθηκε σε αυτόν καθώς κι ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώθηκε στη συλλογική μνήμη. Μέσα από διάφορα επιχειρήματα που αφορούν κυρίως την επεξεργασία των συμβαινόντων πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την φιλική αναμέτρηση, αλλά και των προφίλ και των βιογραφικών των διοργανωτών και των συμμετεχόντων που επιστρατεύτηκαν για την υλοποίηση αυτής, επιχειρείται να απαντηθεί το ερώτημα εάν το συγκεκριμένο ποδοσφαιρικό παιχνίδι πράγματι σκόπευε να προβάλλει μηνύματα αδελφοσύνης και ειρήνης μεταξύ των λαών με αντιπολεμικά κι αντιμιλιταριστικά χαρακτηριστικά, όπως μνημονεύεται μέχρι και σήμερα, ή εάν, αντιθέτως, έκανε λόγο για μια επιλεκτική και «στρατηγική» ειρήνη προς εξυπηρέτηση της ελληνικής και της σερβικής διπλωματίας, με γνώμονα το δεύτερο σκέλος της «διττής φύσεως» στρατηγικής της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Λέξεις-κλειδιά: Γεωπολιτική, Ποδόσφαιρο, Κόσοβο, εθνικισμός, ειρήνη.

Football and Geopolitics: The friendly match between Partizan and AEK in April 1999

Themistoklis Cheiladakis

Abstract

The 1990s were marked by the collapse of the Soviet bloc and the end of the so-called "Cold War." The retreat of "existing socialism" caused significant upheavals in Eastern Europe, especially in the Balkans. The death of Josip Broz Tito was a catalyst for the dissolution of Yugoslavia, resulting in a new period of warfare within European territory, just a few kilometers from the Greek border. Serbs, Slovenes, Croats, and Bosnian Muslims fought each other with the goal of creating independent nation-states. Western involvement and the actions of emerging regional powers were inevitable, with each side trying to protect its own national interests. The Kosovo issue would become the final chapter of the decade-long bloodshed. Kosovo, an area historically characterized by its multiethnic population, became a point of contention between the Serbs, who claimed it as a province of the Serbian Republic, and the Kosovar Albanians, who sought recognition of its independence as a separate state entity. The conflict soon took on violent characteristics, especially after the creation of the Albanian organization UCK, which promoted armed struggle to achieve independence. Armed conflict between Serbs and Kosovar Albanians began, and the involvement of foreign powers was not long in coming. NATO, the European Union, and international organizations like the UN intervened diplomatically, aiming to serve their own visions for the region's future. The situation remained unresolved, leading to military intervention by the United States and its allies against the Federal Republic of Yugoslavia, starting on March 24, 1999. A new period of death ensued, with thousands of Albanian and Serbian civilians losing their lives, being tortured, displaced from their homes, and becoming victims of terror by the warring sides. From the outset, as throughout the previous decade, the Greek state took part in the war with a "dual-natured" strategy to serve its own national interests. On the one hand, Greece participated in the military intervention as a NATO member, providing military bases, ports, and services of the Greek army for NATO operations. On the other hand, it significantly supported the Serbian side's efforts in the name of the so-called "Greek-Serbian Friendship." Within this framework, a large anti-NATO and anti-Western movement erupted in the country, taking various forms.

Concerts, demonstrations, sabotage, resignations of Greek military personnel from NATO operations, and even armed attacks on "Western" targets were some of the elements composing the "canvas" of the mobilizations, which not only aligned with but also reinforced Greek foreign policy at the time. In this climate, AEK president Dimitris Melissanidis took the initiative to organize a "peace" friendly match with Partizan in war-torn Belgrade, to internationally broadcast the demand for an end to the bombing of Yugoslavia by Western forces. On April 6, the Greek team, accompanied by politicians, artists, veteran athletes, journalists, and retired intelligence officers, embarked on the famous journey to the Serbian capital. This work examines in detail the organization of this friendly match, the motives of its protagonists, the events that took place, the messages it conveyed, the character attributed to it, and how it was imprinted in collective memory. Through various arguments concerning the developments before, during, and after the friendly match, as well as the profiles and biographies of the organizers and participants recruited for its implementation, the aim is to answer whether this football match genuinely aimed to promote messages of brotherhood and peace between peoples with anti-war and anti-militarist characteristics, as it is still remembered today, or whether it was, conversely, about a selective and "strategic" peace serving Greek and Serbian diplomacy, based on the second aspect of the "dual-natured" strategy of Greek foreign policy.

Keywords: Geopolitics, Football, Kosovo, nationalism, peace.

Εισαγωγή

Σχεδόν κάθε χρόνο, στις 7 Απριλίου, αναρτιέται στις δημοσιογραφικές διαδικτυακές ιστοσελίδες (αθλητικές ή μη) ή γράφεται σε κάποια στήλη του έντυπου Τύπου ένα άρθρο επετειακού χαρακτήρα, το οποίο σχετίζεται με τον περίφημο φιλικό αγώνα «ειρήνης» που διεξήγαγε η ομάδα της ΑΕΚ με αυτήν της Παρτιζάν τον Απρίλιο του 1999, εν μέσω των νατοϊκών βομβαρδισμών του Βελιγραδίου κατά την περίοδο του πολέμου του Κοσόβου. «ΑΕΚ και Partizan κατά των βομβαρδισμών της Σερβίας» (2014),¹ «ΑΕΚ: 20 χρόνια από το ταξίδι της ειρήνης» (2019),² «ΑΕΚ: Όταν έστειλε ηχηρό μήνυμα ειρήνης στο εμπόλεμο Βελιγράδι» (2021)³ και «Η ΑΕΚ για το φιλικό ανθρωπιάς με την Παρτιζάν» (2023)⁴ είναι μερικοί από τους τίτλους σχετικών άρθρων που εντοπίζει κανείς με μια πρόχειρη αναζήτηση στο διαδίκτυο. Η ίδια η ΠΑΕ, ανά τακτά χρονικά διαστήματα, υπενθυμίζει στους φιλάθλους της την ιστορική εκείνη αναμέτρηση με επετειακά αφιερώματα, φωτογραφίες και οπτικοακουστικό υλικό. Στην τελευταία ανακοίνωσή της, την ίδια χρονιά με αυτήν που γράφεται η παρούσα εργασία, μεταξύ άλλων ανέφερε:

Το ταξίδι της ειρήνης σαν σήμερα πριν από 25 χρόνια. Τότε που η ΑΕΚ απέδειξε ότι είναι κάτι πολύ περισσότερο από μία ποδοσφαιρική ομάδα. Ο φιλικός αγώνας με την Παρτιζάν στο δοκιμαζόμενο από τις ΝΑΤΟϊκές βόμβες Βελιγράδι είναι ένα από τα μεγαλύτερα "παράσημα" σε αυτόν τον έναν αιώνα της ιστορίας μας.⁵

Λίγους μήνες νωρίτερα σφοδρές αντιδράσεις είχε προκαλέσει η ανάρτηση πανό από την πλευρά μερίδας οργανωμένων οπαδών της Ένωσης που έφερε το σύνθημα

¹ Σπ. Στάβερης, «ΑΕΚ και Partizan κατά των βομβαρδισμών της Σερβίας», *Lifo.gr*, 7 Απριλίου 2014. <https://www.lifo.gr/san-simera/aek-kai-partizan-kata-ton-bombardismon-tis-serbias> [ανακτήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2024].

² Σταύρος Καζαντζόγλου, «ΑΕΚ: 20 χρόνια από το ταξίδι της ειρήνης», εφ. *Τα Νέα*, 7 Απριλίου 2019. <https://www.ethnos.gr/sports/article/31403/aek20xroniaapopotaxidithseirhnhs> [ανακτήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2024].

³ Κώστας Χολίδης, «ΑΕΚ: Όταν έστειλε ηχηρό μήνυμα ειρήνης στο εμπόλεμο Βελιγράδι», *Sport24.gr*, 7 Απριλίου 2021. <https://www.sport24.gr/football/aek-partizan-veligradi-filiko-polemos-nato.9194448.html> [ανακτήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2024].

⁴ Αλέξανδρος Κωτάκης, «Η ΑΕΚ για το φιλικό ανθρωπιάς με την Παρτιζάν: “Αφήσαμε άφωνη όλη τη διεθνή κοινή γνώμη”», *Sportime.gr*, 7 Απριλίου 2023. <https://www.sportime.gr/podosfairo/aek/i-aek-gia-to-filiko-anthropias-me-tin-partizan-afisame-afoni-oli-ti-diethni-kini-gnomi/> [ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2024].

⁵ Θωμάς Τζουβάρας, «ΑΕΚ για το φιλικό με την Παρτιζάν: "Ένα από τα μεγαλύτερα "παράσημα" σε αυτόν τον έναν αιώνα της ιστορίας μας"», *Sport24.gr*, 7 Απριλίου 2024, <https://www.sport24.gr/football/aek-gia-to-filiko-me-tin-partizan-ena-apo-ta-megalytera-parasima-se-ayton-ton-enan-aiona-tis-istorias-mas.10294616.html> [ανακτήθηκε στις 7 Απριλίου 2024]. Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 14.

«Kosovo is Albania», κατά την διάρκεια του ευρωπαϊκού παιχνιδιού της ομάδας κόντρα στον Ajax για τους ομίλους του Europa League (05/10/2023). Η αντίδραση του συλλόγου ήταν άμεση αφενός καταδικάζοντας την ενέργεια αυτή και το «ακραίο εθνικιστικό περιεχόμενο» του πανό κι αφετέρου αποφασίζοντας την απαγόρευση εισόδου «δια παντός» των υπευθύνων από το γήπεδο της ομάδας.⁶ Στην ανακοίνωσή της, μάλιστα, επισήμαινε ξανά την πρωτοβουλία της 7^{ης} Απριλίου, θέλοντας να καταδείξει το ιδεολόγημα του συλλόγου «ενάντια στον πόλεμο».⁷ Οι οργανωμένοι οπαδοί της Original έσπευσαν να ζητήσουν συγνώμη για την «αναστάτωση», δήλωσαν κι αυτοί με την σειρά τους τον αποτροπιασμό τους γι' αυτήν την ενέργεια και τόνισαν ότι σε «καμία περίπτωση» το συγκεκριμένο εθνικιστικό πανό δεν εκφράζει «τις θέσεις και τις απόψεις» τους.⁸

Πέρα από αυτό το συμβάν, δεν είναι λίγες οι φορές όπου εθνικιστικά πανό που αφορούν την περίπτωση του Κοσόβου έχουν κάνει την εμφάνισή τους στα πέταλα των γηπέδων. Οι συγκεκριμένες περιπτώσεις, βέβαια, μιλούν προς όφελος της αντίθετης πλευράς, δηλαδή, λένε ότι το Κόσοβο ανήκει στην Σερβία. Ασχέτως με την άμεση αντίδραση της ΠΑΕ ΑΕΚ στο συμβάν του Οκτωβρίου του 2023, δεν έχει υπάρξει αντίστοιχη κινητοποίηση σε ενέργειες μερίδας της εθνικιστικής πλευράς των φίλων της Ένωσης με την ανάρτηση πανό με συνθήματα όπως «Kosovo Je Srbija, Aek-Partizan 1999»⁹ και «Η Μακεδονία είναι μία και ελληνική, Το Κόσοβο ανήκει στη Σερβία, Fuck Albania».¹⁰ Ανάλογες πράξεις ανά περιόδους λαμβάνουν μέρος και σε κερκίδες άλλων ελληνικών ομάδων που έχουν στις τάξεις τους ορισμένους εθνικιστικούς κύκλους, πόσο μάλλον στις περιπτώσεις που αυτές συνδέονται με δεσμούς «αδελφοποίησης» με οπαδούς σερβικών συλλόγων, όπως οι φίλαθλοι του Ολυμπιακού με αυτούς του Ερυθρού Αστέρα κι αυτούς του ΠΑΟΚ με τους Σέρβους της Παρτιζάν. Πανό με το σύνθημα «Kosovo is Serbia» κατέχει σχεδόν μόνιμη θέση στο πέταλο της Θύρας 7,¹¹

⁶ «ΑΕΚ για το πανό που έγραφε ότι το Κόσοβο είναι Αλβανία: “Αποτροπιασμός, δεν θα μπουν ξανά στο γήπεδο όσοι το ανέβασαν”», εφ. *Πρώτο Θέμα*, 6 Οκτωβρίου 2023.

<https://www.protothema.gr/sports/article/1420908/aek-gia-to-pano-pou-egrafe-oti-to-kosovo-einai-albania-apatropiasmos-den-tha-boun-xana-sto-gipedo-osoi-to-anevasan/> [ανακτήθηκε στις 11 Φεβρουαρίου 2024].

⁷ Στο ίδιο. «Η ΑΕΚ δεν έχει ανάγκη να αποδείξει τίποτα στα λόγια, καθώς το έχει κάνει στην πράξη με τρόπους που δεν επιδέχονται αμφισβήτησης και με πρωτοβουλίες που καμιά άλλη ομάδα δεν έχει πάρει, ενάντια στον πόλεμο».

⁸ «Original 21 για το πανό “Το Κόσοβο είναι Αλβανία”: “Ζητάμε συγνώμη”», *Reader.gr*, 7 Οκτωβρίου 2023. <https://www.reader.gr/athlitismos/original-21-gia-pano-kosobo-einai-albania-zitame-syggnomi/533618> [ανακτήθηκε στις 11 Φεβρουαρίου 2024].

⁹ Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 16.

¹⁰ Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 17.

¹¹ Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 21.

ενώ σε συχνή βάση συναντιέται το ίδιο σύνθημα και στις κερκίδες του γηπέδου της Τούμπας, με την προσθήκη «Macedonia is Greek».¹² Σε καμία από τις προαναφερθέντες περιπτώσεις δεν έχει υπάρξει κάποια διαμαρτυρία ή καταγγελία από την πλευρά των συλλόγων. Υπενθυμίζεται ότι η Ελλάδα αποτελεί μία εκ των πέντε χωρών μελών της ΕΕ που δεν έχει αναγνωρίσει την ανεξαρτησία του Κοσόβου, με τις εκκλήσεις περί αναγνώρισης προς την ελληνική κυβέρνηση από τη διεθνή κοινότητα να είναι συνεχείς.¹³

Όπως επισημαίνει ο Δημήτρης Γαργαλιάνος στο βιβλίο του «Αθλητισμός και εξωτερική πολιτική», ο αθλητισμός, όντας ένα κοινωνικό φαινόμενο μείζονας σημασίας, μπορεί να χρησιμοποιηθεί από ένα κράτος για σκοπούς διπλωματίας, προπαγάνδας και διαμαρτυρίας σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής.¹⁴ Με γνώμονα αυτήν την ιδέα, πώς μπορούν όλα τα παραπάνω να σχετίζονται μεταξύ τους; Η μη αντίδραση των συλλόγων στα αντίστοιχα συμβάντα που αναφέρθηκαν προκύπτει από αμέλεια; Γιατί κάποιες ελληνικές κερκίδες ασχολούνται με την περίπτωση του Κοσόβου; Τι ήταν αυτός ο πολυσυζητημένος φιλικός αγώνας; Ανταποκρινόταν σε φιλειρηνικά χαρακτηριστικά ή στόχευε κάπου αλλού; Τι σχέση έχει η λεγόμενη «Ελληνοσερβική Φιλία» και κατά πόσο επηρέασε την πρωτοβουλία αυτή; Εντοπίζονται κοινά σημεία ανάμεσα στην εξωτερική πολιτική που ακολουθούσε το ελληνικό κράτος την περίοδο της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας και στον χαρακτήρα του συγκεκριμένου φιλικού παιχνιδιού; Πώς γίνεται είκοσι χρόνια μετά, σε καιρό «ειρήνης», να μην μπορεί να διεξαχθεί ένας επετειακός αγώνας μεταξύ των δύο αυτών ομάδων για λόγους, όπως λέγεται, «ασφαλείας»; Μπορεί, τελικά, ο αθλητισμός, και στην προκειμένη περίπτωση το ποδόσφαιρο, να συσχετισθεί με την Γεωπολιτική ενός κράτους, ή, όντως, αφήνει απ' έξω οποιαδήποτε πολιτικοποίηση;

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που διαπραγματεύεται η συγκεκριμένη εργασία, η οποία αξιοποιεί τα εργαλεία ανάλυσης του πολυμορφικού πεδίου που ορίζεται ως «δημόσια ιστορία». Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Χάρη Εξερτζόγλου, η «δημόσια ιστορία» αναφέρεται στους όρους με τους οποίους προσλαμβάνεται το παρελθόν από κοινωνικές ή πολιτισμικές ομάδες και θεσμικούς φορείς στο παρόν,

---

¹² Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 19 και 20.

¹³ I. Armakolas και Α. Karabairis, «Greece – Kosovo: A complex relationship», στο *Kosovo Calling: International Conference to Launch Position Papers on Kosovo's Relation with EU and Regional Non-recognising Countries*, Kosovo Foundation for Open Society and British Council, 2011, σ. 113-114. https://www.academia.edu/3164375/Greece_Kosovo_%CE%91_Complex_Relationship [ανακτήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2023].

¹⁴ Δημήτρης Γαργαλιάνος, *Αθλητισμός και εξωτερική πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1998, σ. 90-92.

αξιοποιώντας ένα, λιγότερο ή περισσότερο, επινοημένο παρελθόν που το καθιστά συμβατό με τις ανάγκες της μνήμης και της ταυτότητας σε διαφορετικές ιστορικές συνθήκες και «πολιτισμικά συμφραζόμενα».¹⁵ Όπως σημειώνουν οι Χάρης Αθανασιάδης και Πολυμέρης Βόγλης, η επίσημη αφήγηση αποτυπώνεται στη συλλογική μνήμη των επόμενων γενεών μέσω της αναπαραγωγής, σχηματίζοντας ένα κοινό παρελθόν, το οποίο μέσω της επανάληψης εμπεδώνεται κοινωνικά και μετατρέπεται ως δεδομένο «εθνικό παρελθόν».¹⁶ Σε επίπεδο μεθοδολογίας, κατά τον Χάρη Αθανασιάδη, ο ερευνητής είναι αναγκαίο να λαμβάνει υπόψιν του την εποχή κατά την οποία συνέβη το ιστορικό γεγονός, τους όρους της «μεταγενέστερης εποχής» αλλά κι αυτούς του «δικού του παρόντος».¹⁷ Αναφορικά με το ειδικό αντικείμενο εξέτασης, το κείμενο, χρησιμοποιώντας τα προαναφερθέντα ως θεωρητική βάση, επιχειρεί να επεξεργαστεί και να αναδομήσει τα ιστορικά δεδομένα κάτω από τα οποία διεξήχθη η φιλική αναμέτρηση, τον χαρακτήρα που απέδωσαν οι πρωταγωνιστές της, τα τελετουργικά και τα δρώμενα που έλαβαν μέρος, το μετά και τον τρόπο με τον οποίο αυτή έμεινε αποτυπωμένη στη συλλογική μνήμη με ένα ειδικό πρόσημο, φτάνοντας μέχρι τη συζήτηση του σήμερα και δημιουργώντας μια κοινή κι αναπαραγόμενη αφήγηση.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφαλαίο πραγματοποιείται μια ιστορική αναδρομή αναφορικά με το ζήτημα του Κοσόβου. Αποτυπώνεται το πώς ξέσπασε ο πόλεμος του 1999, ποιος ήταν ο ρόλος των πρωταγωνιστών του, ποια ήταν η στρατηγική τους καθώς και ποιες ήταν οι εκάστοτε στοχεύσεις τους. Αυτό γίνεται προκειμένου να οριοθετηθεί το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξήχθη η εξεταζόμενη περίπτωση, με ορισμένες από αυτές τις πληροφορίες να είναι χρήσιμες για τα επιχειρήματα των συμπερασμάτων. Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο επεξεργάζεται η στρατηγική που ακολούθησε το ελληνικό κράτος κατά τη διάρκεια αυτού, με μια μικρή αναφορά ως προς την στάση του κατά τον δεκαετή Γιουγκοσλαβικό πόλεμο. Ταυτόχρονα, αναζητούνται τα αίτια των επιλογών αυτών κι επιχειρείται να αποδοθεί μια σύνδεση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής με τη συνολική στάση που επέδειξε η πλειονότητα της ελληνικής κοινωνίας, συνάμα με τους

---

¹⁵ Χάρης Εξεπτζόγλου, *Η δημόσια ιστορία. Μια εισαγωγή*, εκδ. Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2020, σ. 20-21.

¹⁶ Χάρης Αθανασιάδης και Πολυμέρης Βόγλης, «Εισαγωγή» στο Χάρης Αθανασιάδης και Πολυμέρης Βόγλης (επιμ.) *Εθνικές επέτειοι. Μορφές διαχείρισης της μνήμης και της ιστορίας*, εκδ. αλεξάνδρεια, Αθήνα 2023, σ. 14-15.

¹⁷ Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσπρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*, εκδ. αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σ. 33.

μηχανισμούς της. Το κεφάλαιο αυτό πρόκειται να αποτελέσει το καθοριστικό «εργαλείο» για την ερμηνεία του επόμενου κεφαλαίου, όπου αναλύεται η φιλική αναμέτρηση της Παρτιζάν με την ΑΕΚ. Ειδικότερα, στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι πρώτες προγενέστερες προσπάθειες διεξαγωγής ενός αντίστοιχου ποδοσφαιρικού αγώνα ανάμεσα σε κάποιες ελληνικές και σερβικές ομάδες κατά τη διάρκεια του προηγούμενου πολέμου της Βοσνίας κι ακολούθως η εργασία εμβαθύνει σε ό,τι έχει να κάνει με την φιλική αναμέτρηση της 7^{ης} Απριλίου. Εξετάζονται λεπτομερώς ο τρόπος διοργάνωσης και διεξαγωγής αυτής, τα δρώμενα που έλαβαν μέρος, το προφίλ και τα κίνητρα των συμμετεχόντων καθώς κι ο χαρακτήρας και τα χαρακτηριστικά που αποδόθηκαν στην συγκεκριμένη πρωτοβουλία. Κατόπιν, γίνεται μια αναφορά ως προς το μέλλον της αδελφοποίησης των δύο συλλόγων και θέτονται κάποια βασικά ερωτήματα και προβληματισμοί που θα αξιοποιηθούν στο τελικό μέρος των συμπερασμάτων. Στο τελευταίο κομμάτι της εργασίας γίνεται μια σύνδεση όλων όσων έχουν υποστηριχθεί κι αποτυπώνονται τα συμπεράσματα που προσπαθούν να απαντήσουν στα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί.

Σχετικά με την μεθοδολογία που ακολουθήθηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας, στα πρώτα δύο κεφάλαια αξιοποιήθηκαν κυρίως δευτερογενής βιβλιογραφικές πηγές και σε μικρότερο βαθμό πρωτογενές υλικό, όπου χρειάστηκε για την περαιτέρω τεκμηρίωση των όσων διαπραγματεύεται η παρούσα εργασία. Στο τρίτο κεφάλαιο, χρησιμοποιήθηκαν στην πλειονότητα πρωτογενής πηγές έντυπου ή ηλεκτρονικού υλικού. Για την ακρίβεια, το υλικό επεξεργασίας αποτέλεσαν εφημερίδες διαφορετικής πολιτικής στράτευσης, όπως Η Καθημερινή, Ελεύθερος Τύπος, Ελευθεροτυπία, Τα Νέα, Έθνος και Ριζοσπάστης (σε ηλεκτρονική μορφή), καθώς κι ορισμένα δημοσιογραφικά άρθρα τα οποία εντοπίστηκαν στο διαδίκτυο. Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν οπτικοακουστικά μέσα τα οποία βρέθηκαν σε ηλεκτρονική μορφή μέσω διαδικτύου ξανά, όπως η τηλεοπτική μετάδοση ολόκληρου του αγώνα, κάποιες συνεντεύξεις πριν και μετά το παιχνίδι και στιγμιότυπα από το ταξίδι της ελληνικής αποστολής. Περαιτέρω πληροφορίες και εικόνες βρέθηκαν και στο περιοδικό της εποχής εκείνης με τίτλο «NEMECIS»¹⁸, όπου εντοπίστηκε σχετική ανταπόκριση και

---

¹⁸ Το εν λόγω περιοδικό εκδιδόταν από την δημοσιογράφο Λιάνα Κανέλλη την περίοδο 1997-2012. Είχε σαφώς έναν εθνοκεντρικό και θρησκόληπτο χαρακτήρα με επίκεντρο την ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Το 1999 η εκδότρια θα ενταχθεί σταδιακά στο ΚΚΕ, με το οποίο κόμμα θα εκλεχθεί στο αξίωμα του ευρωβουλευτή, φέρνοντας με αυτόν τον τρόπο τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά στους κόλπους της Αριστεράς. Σε ό,τι έχει να κάνει με το ζήτημα του Κοσσυφοπεδίου, η ίδια ως μέλος της «Διεθνούς Επιτροπής Υπεράσπισης του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς» θα καταθέσει υπέρ του Σέρβου προέδρου στη δίκη του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την Πρώην Γιουγκοσλαβία (ICTY) τον Οκτώβριο του

ρεπορτάζ για το σύνολο του ταξιδιού. Η ανάλυση των ευρημάτων έγινε ποιοτικά και για την εξαγωγή των συμπερασμάτων επιχειρήθηκε ένας κριτικός συνδυασμός του πρωτογενούς με το δευτερογενές υλικό.

Στην παρούσα εργασία, επιπλέον, εντοπίζονται δύο όροι που χρήζουν μιας εννοιολογικής διασαφήνισης για την καλύτερη πλαισίωση των όσων αυτή διαπραγματεύεται. Ο πρώτος έχει να κάνει με την έννοια του εθνικισμού με την οποία διάφοροι θεωρητικοί κατά το παρελθόν έχουν ασχοληθεί. Η προσέγγιση που επιλέγεται εν προκειμένω προσανατολίζεται κυρίως στα έργα του E. Hobsbawm, αλλά και σε αυτά άλλων μελετητών όπως ο B. Anderson, ο E. Gellner κι ο Anthony D. Smith. Ειδικότερα, για τον Hobsbawm ο εθνικισμός αποτελεί ένα πολιτικό πρόγραμμα που υποστηρίζει ότι οι ομάδες οι οποίες προσδιορίζονται ως «έθνη» έχουν το δικαίωμα και κατ' επέκταση «οφείλουν» να σχηματίζουν κράτη με δική τους εδαφική επικράτεια.¹⁹ Δηλαδή, η πολιτική αυτή θεωρία σημαίνει την «άσκηση κυρίαρχης εξουσίας επί ενός συνεχόμενου εδάφους», με «σαφώς προσδιορισμένα» και φαντασιακός «εγγενή», κατά τον Anderson²⁰, σύνορα, που κατοικείται από έναν «ομοιογενή πληθυσμό» ο οποίος κι αποτελεί το «σώμα των πολιτών».²¹ Ο εθνικισμός βασίζεται σε «επίπλαστα ιστορικά κατασκευάσματα» της νεότερης εποχής («επινοημένη παράδοση») που συνδυάζονται με ένα επιλεγμένο παρελθόν ώστε να «νομιμοποιηθούν» συγκεκριμένες πράξεις και να προασπιστεί η κοινωνική συνοχή.²² Όπως σημειώνει κι ο Gellner, επιχειρεί την γενική επιβολή μιας κουλτούρας και τη διαμόρφωση μιας «ανώνυμης» κι «απρόσωπης» κοινωνίας, με άτομα αμοιβαία «αντικαταστατά», των οποίων η συνοχή εξασφαλίζεται από την επιβολή ενός συγκεκριμένου πολιτισμού,²³ ακολουθώντας μια οριζόντια σύνδεση ανεξαρτήτως κοινωνικών και πολιτικών διαφορών, σύμφωνα με τον Anderson.²⁴ Συνεπώς, δικαιολογεί τον βίαιο εκτοπισμό όλων των «ενδιάμεσων

2004, στην οποία ο Σ. Μιλόσεβιτς κατηγορούνταν για εγκλήματα πολέμου. Βλ. σχετικά: Ν. Χασαπόπουλος, «Η κόκκινη Λιάνα από την Εκάλη», εφ. *Το Βήμα*, 17 Δεκεμβρίου 2010, <https://www.tovima.gr/2010/12/17/politics/i-kokkini-liana-apo-tin-ekali/> [ανακτήθηκε στις 3 Ιουλίου 2024], «“Πολιτική η δίκη” καταθέτει η Λιάνα Κανέλλη», εφ. *Ριζοσπάστης*, 20 Οκτωβρίου 2004, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2544587> [ανακτήθηκε στις 3 Ιουλίου 2024], Παναγιώτης Σωτήρης, «Η “Αντιγόνη στη Χάγη” – Η Λιάνα Κανέλλη στη δίκη Μιλόσεβιτς», *In.gr*, 23 Απριλίου 2024, <https://www.in.gr/2024/04/23/world/antigoni-sti-xagi-liana-kanelli-sti-diki-milosevits/> [ανακτήθηκε στις 3 Ιουλίου 2024].

¹⁹ Eric Hobsbawm, *Για τον εθνικισμό*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2021, σ. 307-309.

²⁰ Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοιχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1997, σ. 27-33.

²¹ Eric Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 307-309.

²² Βλ. σχετικά: Eric Hobsbawm και Terence Ranger, *Η επινόηση της παράδοσης*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2004.

²³ Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σ. 105-109.

²⁴ Μπένεντικτ Άντερσον, *ό.π.*, σ. 27-28

σωμάτων», κατά τον Smith,²⁵ που διαταράσσουν την πολιτισμική και πολιτική ομοιογένεια, στοχεύοντας στην εξασφάλιση ή στην επιβολή μιας εθνικής υπεροχής κρατικά κατασκευασμένης, με βασικότερο χαρακτηριστικό την «διαφοροποίηση» από τους εθνικούς «άλλους», σύμφωνα πάλι με τον Hobsbawm.²⁶

Από την άλλη, θα ήταν ωφέλιμη μια μικρή νύξη ως προς τον όρο «διττής φύσεως στρατηγική» που χρησιμοποιείται στο κείμενο κατά κόρον για να περιγράψει τις κινήσεις της ελληνικής διπλωματίας ως προς το ζήτημα του Κοσσυφοπεδίου. Αυτή η έννοια, όπως αναλύεται λεπτομερώς στο δεύτερο κεφάλαιο, υιοθετείται από τον καθηγητή Πολιτικών Επιστημών και Ιστορίας Στέφανο Ι. Πεσμαζόγλου, την οποία παρουσιάζει και χρησιμοποιεί στο βιβλίο του με τίτλο «Κόσοβο: Η διττή ύβρις».²⁷ Ο συγκεκριμένος ορισμός θεωρείται ιδιαίτερα χρήσιμος καθώς συνοψίζει με τον καλύτερο τρόπο τη συνολική πολιτική που ακολούθησε το ελληνικό κράτος αναφορικά με το Κόσοβο, η οποία κυμαινόταν σε δύο άξονες: ο πρώτος αναφέρεται στην εξυπηρέτηση των συμμαχικών υποχρεώσεων προς το πρόσωπο της Δύσης κι ο δεύτερος στη διασφάλιση και την ενίσχυση των ελληνοσερβικών συμμαχικών σχέσεων, με γνώμονα πάντα την εξυπηρέτηση των ελληνικών εθνικών συμφερόντων. Για την στρατηγική αυτή καθαυτή συμφωνούν όλες οι βιβλιογραφικές πηγές που εντοπίστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνηση της εργασίας, γι' αυτό και κρίθηκε δόκιμο να οικειοποιηθεί ο συγκεκριμένος όρος για την συνοπτική περιγραφή της πολιτικής αυτής, η οποία καθορίζει κι ένα μέρος της ερμηνείας του εξεταζόμενου αντικείμενου της έρευνας.

---

²⁵ Anthony D. Smith, *Εθνική ταυτότητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2000, σ. 114-115.

²⁶ E.J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, σ. 22-24.

²⁷ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Κόσοβο. Η Διττή Ύβρις*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001.

Κεφάλαιο πρώτο

Ιστορική Αναδρομή

Πρώτα απ' όλα, θεωρείται αναγκαία μια αποτύπωση του ιστορικού περιβάλλοντος πριν την διεξαγωγή του φιλικού παιχνιδιού, η οποία θα ωφελήσει στην κατανόηση αυτού που ονομάστηκε πόλεμος του Κοσόβου και θα προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες στην μετέπειτα ανάλυση. Το Κοσσυφοπέδιο αποτελεί μια περιοχή στην οποία εντοπίζεται διαχρονικά μια πολυεθνική πληθυσμιακή σύνθεση, στις τάξεις της οποίας υπερτερεί το αλβανικό και το σερβικό στοιχείο. Ανά τους αιώνες, η αναλογία ανάμεσα σε Σέρβους κι Αλβανούς αλλάζει και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το καθεστώς εξουσίας κάθε περιόδου.²⁸ Ο σερβικός εθνικισμός μιλά για την κυριαρχία της Σερβικής αυτοκρατορίας στην περιοχή μέχρι τη μεγάλη μάχη του πρίγκιπα Λάζαρ (ήρωας κι άγιος για τους Σέρβους) με τους Οθωμανούς το 1389, στην οποία ηττήθηκε κι έτσι έκτοτε το έδαφος πέρασε στα χέρια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.²⁹ Ο εξισλαμισμός των Αλβανών που εγκαταστάθηκαν εκεί και η ανάληψη από αυτούς σημαντικών διοικητικών θέσεων, δημιούργησε τις πρώτες διαχωριστικές γραμμές με τον υπόλοιπο χριστιανικό πληθυσμό, ενώ, σύμφωνα με την αλβανική εθνικιστική ιστοριογραφία, οι αλβανικές καταβολές στο Κοσσυφοπέδιο χρονολογούνται από την αρχαιότητα ακόμη.³⁰ Από τότε και στο εξής οι διαμάχες ανάμεσα στο σερβικό και το αλβανικό στοιχείο της περιοχής είναι έντονη και κορυφώνεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με την σταδιακή κατάρρευση της Οθωμανικής κυριαρχίας και την ανάδυση των εθνικισμών των Βαλκανίων.

Μετά από περίπου τεσσαρισημίσι αιώνες Οθωμανικής κυριαρχίας η Σερβία απέκτησε την αυτονομία της το 1830. Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) ο σερβικός στρατός «απελευθέρωσε» το Κοσσυφοπέδιο και σε συνεργασία με τους Μαυροβούνιους ξεκίνησε μια διαδικασία «εθνικής εκκαθάρισης» εναντίον των Αλβανών, με καταστροφές των σπιτιών τους, μαζικές δολοφονίες, πυρπολήσεις ολόκληρων χωριών κι αναγκαστικές εκτοπίσεις, με στόχο τη μεταβολή της δημογραφικής σύνθεσης της περιοχής.³¹ Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου

²⁸ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Κόσοβο. Η Διττή Ύβρις*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 80-81.

²⁹ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *Κόσοβο. ανάφλεξη διαρκείας*, εκδ. Λαβύρινθος, Αθήνα 2004, σ. 25-29.

³⁰ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *Κόσοβο. Η εικόνα του πολέμου*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2001, σ. 20.

³¹ Noel Malcolm, *Kosovo. A short History*, εκδ. Papermac, London 1998, σ. 251-256.

Πολέμου τμήμα της Σερβίας και το μεγαλύτερο μέρος του Κοσσυφοπεδίου κατέλαβε η Αλβανία, η οποία λειτουργούσε ως προτεκτοράτο της Ιταλίας.³² Μετά τη λήξη του πολέμου δημιουργήθηκε η Ομοσπονδιακή Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας υπό την προεδρία του Γιόσιπ Μπροζ Τίτο και τα εδάφη του Κοσόβου ενσωματώθηκαν σε αυτήν υπό το καθεστώς «Αυτόνομης Επαρχίας».³³ Μετά το σοβιετο-γιουγκοσλαβικό σχίσμα του 1948, τα Τίρανα ξεκίνησαν να χρησιμοποιούν έκτοτε το Κοσσυφοπέδιο ως «μοχλό» άσκησης πίεσης προς το «αιρετικό» Βελιγράδι, με αποτέλεσμα τις συνέπειες αυτής της διαμάχης να επωμίζονται οι Αλβανοί Κοσσοβάρτοι, μέσα από τα εντεινόμενα κατασταλτικά μέτρα της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Σερβίας απέναντί τους.³⁴ Έτσι, οι εθνικοί ανταγωνισμοί άρχισαν εκ νέου σταδιακά να αναζωπυρώνονται.

Με το Σύνταγμα της Σοσιαλιστικής Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας του 1963 το καθεστώς αυτονομίας της επαρχίας διευρύνθηκε, ενώ ο όρος «μειονότητα», ο οποίος χρησιμοποιούνταν έως τότε για να περιγράψει τον αλβανικό κοσοβαρικό πληθυσμό, αντικαταστάθηκε από τον όρο «εθνότητα».³⁵ Τα περιθώρια αυτονομίας έγιναν ακόμη μεγαλύτερα μέσω του σχετικού Συντάγματος που ψηφίστηκε έντεκα χρόνια μετά. Περί τα τέλη της δεκαετίας του '70, ο αλβανικός εθνικισμός αναπτύχθηκε όλο και περισσότερο στην περιοχή και ξεκίνησε να εκφράζεται δημοσίως μέσα από εκδηλώσεις, στις οποίες δεν είναι λίγες οι φορές που συμμετείχαν κι εκπρόσωποι της αλβανικής κυβέρνησης.³⁶ Η πρακτική αυτή ενισχυόταν από το γεγονός ότι η ευρύτερη περιοχή του Κοσόβου κατοικούνταν στην πλειονότητάς της από Αλβανούς (αποτελούσαν σχεδόν το 90%), οι οποίοι, παράλληλα, συνυπήρχαν με μειονότητες Σέρβων, Τούρκων, Εβραίων και Ρομ.³⁷

Τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν ριζικά μετά τον θάνατο του Τίτο τον Μάιο του 1980, ο οποίος διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στη συνολική διαδικασία διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας και της ταυτόχρονης ραγδαίας ανάπτυξης των εθνικισμών στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Η νέα γιουγκοσλαβική κυβέρνηση θα έρθει αντιμέτωπη με τεράστια κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα τα οποία ήρθαν στην επιφάνεια μετά τον αποχωρισμό του «στρατάρχη». Οι εκάστοτε εθνικισμοί θα αρχίσουν να επανατοποθετούνται στο τραπέζι και οι κεντρόφυγες τάσεις από την

³² Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *ό.π.*, σ. 21.

³³ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *ό.π.*, σ. 25-29.

³⁴ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *ό.π.*, σ. 22.

³⁵ Στο ίδιο.

³⁶ Στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 22-23.

³⁷ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *ό.π.*, σ. 80-81.

πλευρά των Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών θα γίνουν όλο και πιο έντονες. Η έκφραση της αμφισβήτησης της γιουγκοσλαβικής ταυτότητας, η ολική ρήξη με το γιουγκοσλαβικό μοντέλο και η ακόλουθη μετωπική σύγκρουση ξεκίνησαν να τοποθετούνται στην ατζέντα των επιμέρους Δημοκρατιών, ενώ οι τάσεις αυτές χαιρετίστηκαν κι ενισχύθηκαν από την Γερμανία, η οποία επιδίωκε την αύξηση της επιρροής της στα Βαλκάνια μέσω αυτής της οδού.³⁸ Κινητήριοι μοχλός των συγκεκριμένων διαδικασιών απεδείχθη ότι αποτέλεσε η ανάγκη της κάθε Δημοκρατίας για περαιτέρω αύξηση των εξουσιών της, ώστε να εξυπηρετηθούν σε ικανοποιητικότερο βαθμό τα εκάστοτε κοινωνικό-οικονομικά και πολιτικά της συμφέροντα, μέσω της δημιουργίας ανεξάρτητων εθνών-κρατών.³⁹ Συνεπώς, τα «εθνικά φαντάσματα» του παρελθόντος επανήλθαν αβίαστα στην επιφάνεια, λόγω της μακράς ιστορίας των εθνικισμών των Βαλκανίων, με τη βασική διαφορά ότι κάθε Δημοκρατία που επεδίωκε να σχηματίσει το δικό της έθνος-κράτος, είχε να διαχειριστεί και να επιλύσει ένα πολύμορφο «κουβάρι» αναμειγμένων εθνικοτήτων, που καθιστούσε τη δημογραφική και κατ' επέκταση εδαφική κυριαρχία ως κάτι αμφισβητήσιμο και μετέωρο.⁴⁰ Το γεγονός αυτό σκιαγραφούσε ήδη, συνεπώς, τις αναπόφευκτες συγκρούσεις και διαδικασίες εθνοκάθαρσης που έμελλε να λάβουν μέρος στο εκάστοτε διαφιλονικούμενο έδαφος.

Μετά την διάλυση της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας το 1992, οι δύο εναπομείναντες Δημοκρατίες της Σερβίας και του Μαυροβουνίου θα ιδρύσουν από κοινού την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (ΟΔΓ), διεκδικώντας την κληρονομιά της πρώην Γιουγκοσλαβίας, με την ίδια να διατηρεί αυτήν την ονομασία έως και το 2003. Συνεπώς, οποιαδήποτε αναφορά περί Γιουγκοσλαβίας στο κείμενο, από αυτό το χρονικό σημείο κι έπειτα, προσδιορίζει την εν λόγω κρατική οντότητα. Επίσης, σε αυτό το σημείο κρίνεται απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι το οριζόμενο, σήμερα, κράτος με το όνομα Βόρεια Μακεδονία (2024), αναφέρεται στο κείμενο με την ονομασία ΠΓΔΜ, με την οποία η εν λόγω χώρα έγινε δεκτή στα Ηνωμένα Έθνη με σχετική απόφαση της Γενικής Συνέλευσης (8 Απριλίου 1993) και διήρκησε μέχρι την Συμφωνία των Πρεσπών (17

---

³⁸ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης & Βιβή Δ. Κεφαλά, *ό.π.*, σ. 33-34.

³⁹ Στο ίδιο.

⁴⁰ Στο ίδιο.

Ιουνίου 2018).⁴¹ Στην προκειμένη περίπτωση, η χρήση της πρώην ονομασίας γίνεται εξαιτίας της χρονικής περιόδου με την οποία ασχολείται η παρούσα εργασία.

Η αρχή της κρίσης

Επιστρέφοντας στο ζήτημα του Κοσόβου, ένα μόλις χρόνο μετά το θάνατο του Τίτο, φοιτητές Αλβανοί Κοσσοβάρτοι διαδηλώνουν μαζικά ζητώντας η περιοχή να αποκτήσει καθεστώς Ομόσπονδης Δημοκρατίας κι εμφανίζονται τα πρώτα αποσχιστικά συνθήματα.⁴² Οι διαδηλώσεις και οι διεκδικήσεις των Αλβανών επεκτάθηκαν και στην περιοχή των Σκοπίων, με την απόρριψη της αναγνώρισης της μακεδονικής ταυτότητας. Η κατάσταση αυτή θα επιφέρει νέα μέτρα καταστολής εναντίον των Αλβανών Κοσσοβάρων, τα οποία θα συνδυαστούν ενίοτε με συγκρούσεις μικρής έντασης ανάμεσα σε Σέρβους κι Αλβανούς, εκκινώντας εκ νέου μια καινούργια περίοδο συγκρούσεων, καταστολής κι αντιποίνων που θα κορυφωθεί στα τέλη της δεκαετίας.⁴³

Τον Νοέμβριο του 1989 ο πρόεδρος της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Σερβίας Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς τροποποιεί το Σύνταγμα με τέτοιο τρόπο, ώστε να καταργείται ουσιαστικά το καθεστώς «αυτονομίας» το οποίο διέθετε έως τότε η περιοχή του Κοσόβου.⁴⁴ Τον ίδιο χρόνο, οι Αλβανοί Κοσσοβάρτοι που διατελούσαν τον ρόλο των εκπροσώπων στα ομοσπονδιακά όργανα αποχωρούν από τις θέσεις τους.⁴⁵ Ένα έτος μετά -και σχεδόν ταυτόχρονα με τις κινήσεις των υπόλοιπων ομόσπονδων κρατών- οι Αλβανοί ανακοινώνουν την ίδρυση του Δημοκρατικού Συνδέσμου του Κοσσυφοπεδίου (LDK) υπό την ηγεσία του Ιμπραήμ Ρουγκόβα και σχηματίζουν το δικό τους κοινοβούλιο. Με την διακήρυξη του Ιουλίου του 1990 το «Κοινοβούλιο του Κοσσυφοπεδίου» διεκδικεί την ανεξαρτησία της περιοχής από το Βελιγράδι κι αυτοαναγορεύεται ως Ομόσπονδη Δημοκρατία.⁴⁶ Λίγους μήνες αργότερα η Δημοκρατία της Σερβίας καταργεί και τυπικά πλέον την αυτονομία του Κοσσυφοπεδίου -το οποίο χαρακτηρίζει ως «επαρχία» της- και κατ' επέκταση δηλώνει

---

⁴¹ «Το Ζήτημα του Ονόματος της Βόρειας Μακεδονίας», *Υπουργείο Εξωτερικών*, <https://www.mfa.gr/to-zetema-tou-onomatos-tes-boreias-makedonias/> [ανακτήθηκε στις 3 Ιουλίου 2024].

⁴² Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *ό.π.*, σ. 25-29.

⁴³ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *ό.π.*, σ. 22-23.

⁴⁴ Στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 34.

⁴⁵ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *ό.π.*, σ. 25-29.

⁴⁶ Στο ίδιο.

τη μη αναγνώριση του πρόσφατα ιδρυθέντος κοινοβουλίου.⁴⁷ Το φθινόπωρο του 1991 οι Αλβανοί Κοσσοβάροι διεκδικούν με δημοψήφισμα την ανεξαρτησία τους, ενώ η ένταση αυξάνεται όλο και περισσότερο με τη σποραδική οργάνωση διαδηλώσεων που ουκ ολίγες φορές έπαιρναν τον χαρακτήρα βίαιων συγκρούσεων. Ενόψει της εντεινόμενης κρίσης η Σερβία θα στείλει στο Κόσοβο ειδικές αστυνομικές δυνάμεις (MUP), των οποίων η εκπαίδευση κι ο εξοπλισμός θύμιζαν περισσότερο στρατιωτικές μονάδες.⁴⁸

Εκείνη την εποχή ο σερβικός εθνικισμός αναγεννιόταν προκειμένου να προσταπιστεί και να διαφυλαχτεί όχι μόνο η εδαφική ακεραιότητα της Γιουγκοσλαβίας, αλλά και η συνολική της ύπαρξη σαν κρατική οντότητα. Η ίδια αποτελούσε για τους Σέρβους την προοπτική της επίτευξης της δημιουργίας της Μεγάλης Σερβίας, η οποία θα είχε σαν επικράτεια όλα τα γεωγραφικά όρια της υπό κατάρρευσης Γιουγκοσλαβίας, καθώς και τα απανταχού εδάφη στα οποία κατοικούσαν «αλύτρωτοι» Σέρβοι.⁴⁹ Πολεμικός στόχος του σερβικού εθνικισμού και της ρητορικής του αποτελούσαν όλες οι αποσχιστικές δυνάμεις, όπως αυτές των Καθολικών (Κροάτες και Σλοβένοι) και των Μουσουλμάνων (Βόσνιοι κι Αλβανοί).⁵⁰ Η συγκεκριμένη σερβική στάση στηρίχθηκε αρχικά από τη Δύση λόγω της αντικομμουνιστικής της χροιάς.⁵¹

Παράλληλα, μετά το ξέσπασμα της γιουγκοσλαβικής κρίσης, συγκροτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση μια «Επιτροπή Διαιτησίας», γνωστή κι ως «Επιτροπή Badinter». Σύμφωνα με την Επιτροπή αυτή, η διεθνής αναγνώριση της εκάστοτε εθνικής κυριαρχίας απαιτούσε τη διενέργεια δημοψηφίσματος από τους κατοίκους της σχετικής επικράτειας, βάσει του οποίου θα πρόκυπτε η επιλογή του «εθνο-κρατικού» τους μορφώματος.⁵² Δεν όριζε κριτήρια συνόρων, ούτε και έθετε συγκεκριμένες αρχές που θα αποτελούσαν προϋπόθεση για τη διασφάλιση της εθνικής αυτοδιάθεσης. Το μήνυμα, συνεπώς, που περνούσε στους πολιτικούς και στρατιωτικούς αρχηγούς όλων των εθνικών αποχρώσεων ήταν πως τα εδαφικά ζητήματα θα επιλύονταν με βάση τα «απτά ποσοστά εθνοτικών πλειοψηφιών». Ο στρατιωτικός έλεγχος δεν αρκούσε, ήταν απαραίτητη και η πλειοψηφική εθνική ομοιογένεια.⁵³ Κατά τον καθηγητή Στέφανο Ι. Πεσμαζόγλου, σε αυτήν ακριβώς την αρχή στηρίχθηκαν τα σχετικά σχέδια περί

⁴⁷ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *ό.π.*, σ. 23.

⁴⁸ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *ό.π.*, σ. 25-29.

⁴⁹ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *ό.π.*, σ. 55.

⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 50-51.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 54.

⁵² Στο ίδιο, σ. 168-169.

⁵³ Στο ίδιο.

εθνικών εκκαθαρίσεων κι ανταλλαγών πληθυσμών, με την ευθύνη των μετέπειτα εγκλημάτων πολέμου να βαραίνει με αυτόν τον τρόπο και την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση.⁵⁴

Με γνώμονα τη συγκεκριμένη συνθήκη η Σερβική Δημοκρατία, αφότου προηγουμένως ο πρώην Γιουγκοσλαβικός στρατός και η αστυνομία είχαν περάσει πλήρως υπό τον έλεγχό της, εκκίνησε μια διαδικασία «εθνικής εκκαθάρισης» ως ένα μέτρο «αναδιάταξης των δημογραφικών και γεωγραφικών ορίων», όπως επισήμανε ο Σέρβος πρόεδρος Σ. Μιλόσεβιτς.⁵⁵ Την υλοποίηση αυτής της στρατηγικής έφεραν εις πέρας τα προαναφερθέντα κρατικά σώματα, σε συνεργασία με παραστρατιωτικές συμμορίες μισθοφόρων και σερβικές πολιτοφυλακές, τις οποίες στελέχωναν Σέρβοι πολίτες και πρόσφυγες που ζούσαν σε σερβικά στρατόπεδα. Από τα διαβόητα «αποσπάσματα θανάτου» του Ζέλικο Ραζνάτοβιτς («Αρκάν») που επωμίσθησαν την ευθύνη για τις μαζικές σφαγές χιλιάδων άμαχων μουσουλμάνων στη Βοσνία (1992-1995), η σερβική «τρομοκρατία» άρχισε να αναπτύσσεται κι εντός του Κοσσυφοπεδίου, έπειτα από την προηγούμενη αποπομπή όλων των Αλβανών Κοσσοβάρων από τα τοπικά σώματα ασφαλείας.⁵⁶

Τον Μάιο του 1992 ο Ιμπραήμ Ρουγκόβα εκλέχθηκε «πρόεδρος» της «Επαρχίας» -έπειτα από εκλογές τις οποίες δεν αναγνώριζε η σερβική πλευρά- και την πρωθυπουργία ανέλαβε ο αυτοεξόριστος από το 1989 στην Γερμανία, προκειμένου να αποφύγει τη σύλληψη για τη συμμετοχή τους στις ταραχές εκείνης της περιόδου, Μπούγια Μπουκόσι.⁵⁷ Ο Αλβανός πρόεδρος θα κυμανθεί προς έναν άξονα τριπλού σχεδίου το οποίο περιλάμβανε την διεκδίκηση: της αναγνώρισης των Αλβανών της ΠΓΔΜ ως «συστατικό έθνος» κι όχι σαν «εθνική μειονότητα», της απόκτησης δικαιωμάτων αυτοδιοίκησης για τους Αλβανούς Μαυροβούνιους και του δικαιώματος ανεξαρτησίας των Αλβανών Κοσσοβάρων.⁵⁸ Από το 1994 θα κάνει γνωστή τη θέση του κόμματός του διεθνώς περί ανεξαρτησίας του Κοσσυφοπεδίου, ζητώντας την εγγύηση των διεθνών οργανισμών, με τον χαρακτήρα της διεκδίκησης να λαμβάνει παθητικά χαρακτηριστικά αντίστασης στα πρότυπα του κινήματος του Μ. Γκάντι.⁵⁹ Οι Αλβανοί αυτονομιστές πολίτες του Κοσόβου με τη σειρά τους έπαιρναν μέρος στον αγώνα τόσο

---

⁵⁴ Στο ίδιο.

⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 55.

⁵⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 55-56.

⁵⁷ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, ό.π., σ. 25-29.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 29-30.

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 25-29.

μέσα από τις σχετικές διαδηλώσεις, όσο και μέσω της ίδιας της καθημερινής τους ζωής. Ειδικότερα, αρνούσαν την οποιαδήποτε συναλλαγή με τις τοπικές σερβικές αρχές, απέφευγαν να στείλουν τα παιδιά τους στα σχολεία και γενικότερα επεδίωκαν την *de facto* επικράτηση των ανεξάρτητων αλβανικών δομών εξουσίας.⁶⁰ Πάρα ταύτα, εσωκομματικοί κύκλοι επιζητούσαν μια πιο ριζοσπαστική δράση που θα επέφερε την άμεση ρήξη με την Σερβική Δημοκρατία κι ακολούθως την ανεξαρτησία. Για να κατευνάσει τις πιο ακραίες φωνές, ο Ρουγκόβα θα ορίσει ως αντιπρόεδρο τον Φέχμι Αγκάνι. Όμως, η τακτική αυτή αποδείχθηκε μη επαρκής για να αποτρέψει την αναπόφευκτη ρήξη, αφού το 1995 ο Άντεμ Ντεμάτσι, εκφραστής της ριζοσπαστικής πλευράς, θα συγκροτήσει το «Κοινοβουλευτικό Κόμμα Κοσσυφοπεδίου» (PPK). Ταυτόχρονα, οι φοιτητικές οργανώσεις θα διαδραματίσουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στο πεδίο των διαδηλώσεων και των συγκρούσεων με τις σερβικές αστυνομικές δυνάμεις, καθώς οι ηγέτες τους εξέφραζαν κι αυτοί την επιθυμία για πιο δραστικά μέτρα.⁶¹

Η δημιουργία του UCK

Τα έως τότε πεπραγμένα σε Σλοβενία, Κροατία και Βοσνία αλλά και η σχετική Συμφωνία του Ντέιτον, έδειξαν ότι μόνο η δύναμη των όπλων και η στρατιωτική ισχύς μπορούσαν να λύσουν τα εθνικά ζητήματα εδαφικής κυριαρχίας.⁶² Παράλληλα, το ίδιο το διεθνές δίκαιο έθετε ως βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη και αναγνώριση ενός κράτους την «άσκηση πραγματικού ελέγχου» ενός λαού επί του εδάφους του, επισημαίνοντας ότι εάν αυτός ο λαός δεν μπορεί να ασκήσει τέτοιου είδους έλεγχο, τότε υπόκειται αναγκαστικά στην κυριαρχία κάποιου άλλου, στο κράτος δηλαδή το οποίο συμπεριλαμβάνει τη γενέθλια γη του.⁶³ Επομένως, ένα ειρηνικό κίνημα με τα χαρακτηριστικά που προωθούσε ο Ι. Ρουγκόβα θεωρούνταν ότι ήταν καταδικασμένο σε αποτυχία.

Υπό τις σκέψεις αυτές δημιουργήθηκε ο *Ushtria Çlirimtare Kombëtare* (UCK ή αλλιώς KLA) με στόχο την ένοπλη διεκδίκηση της ανεξαρτησίας του Κοσσυφοπεδίου.

---

⁶⁰ Στο ίδιο.

⁶¹ Στο ίδιο.

⁶² Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Κόσοβο...*, ό.π., σ. 173-174.

⁶³ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *Η εικόνα...*, ό.π., σ. 19.

Σύμφωνα με το σχέδιο της νεοσύστατης αντάρτικης ομάδας, η ένοπλη σύγκρουση θα οδηγούσε την ήδη εξασθενημένη Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας σε κατάσταση άμυνας και τα αναπόφευκτα αντίποινα από τις σερβικές στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δυνάμεις εναντίον των Αλβανών Κοσσοβάρων θα επέφεραν τη διεθνοποίηση του ζητήματος. Κατά συνέπεια, το θέμα δεν θα αποτελούσε πλέον «εσωτερική υπόθεση» της Σερβίας, όπως διατυμπάνιζε με κάθε τρόπο ο πρόεδρος Σ. Μιλόσεβιτς, και θα ενίσχυε την προοπτική διεθνούς παρέμβασης, φέρνοντας αυτή τη φορά το Βελιγράδι αντιμέτωπο με τη Δύση.⁶⁴

Η οργάνωση θα κάνει την πρόωπη εμφάνισή της το 1996 με τη δολοφονία ενός Σέρβου αστυνομικού.⁶⁵ Τον Νοέμβριο του επόμενου χρόνου η ίδια θα γνωστοποιήσει επισήμως τη λειτουργία της και θα πραγματοποιήσει τις πρώτες της ενέργειες, οι οποίες περιλάμβαναν την τοποθέτηση εκρηκτικών μηχανισμών και μεμονωμένες δολοφονικές επιθέσεις εναντίον στελεχών του κρατικού μηχανισμού (αστυνομικών κυρίως).⁶⁶ Η εξαιρετικά δυσχερής οικονομική κατάσταση των Αλβανών Κοσσοβάρων την εποχή εκείνη, η απομόνωσή τους από τον υπόλοιπο Γιουγκοσλαβικό κοινωνικό ιστό, η καλλιέργεια του αλβανικού εθνικισμού που λάμβαναν στα αντίστοιχα σχολεία και οι κώδικες δεσμών της αλβανικής οικογενείας θα λειτουργήσουν καταλυτικά ως προς την γιγάντωση των ανταρτικών ομάδων του UCK, καθώς για χιλιάδες νέους αποτελούσε ίσως τη μοναδική προοπτική, με αποτέλεσμα η οργάνωση να αριθμεί έως το καλοκαίρι του 1998 γύρω στα 20 χιλιάδες μέλη.⁶⁷ Η χρηματοδότηση προερχόταν κυρίως από το εξωτερικό, είτε από Αλβανούς μετανάστες στη Γερμανία, το Βέλγιο και την Ελβετία, οι οποίοι κατέθεταν στις κοινότητές τους περίπου το 3% του μισθού ως «φόρο ανεξαρτησίας» (οι πιο εύποροι κατέβαλαν μεγαλύτερα ποσά), είτε από διασυνδέσεις με την αλβανική μαφία που δραστηριοποιούνταν στην Κεντρική Ευρώπη (εμπόριο ναρκωτικών, δίκτυα πορνείας κ.α.).⁶⁸ Η στρατιωτική εκπαίδευση των μελών λάμβανε μέρος εντός των αλβανικών συνόρων (κυρίως κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Σ. Μπερίσα) και σε εδάφη του Ιράν και του Πακιστάν.⁶⁹ Ως εχθροί ορίζονταν όχι μόνο οι

---

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 37.

⁶⁵ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *Κόσσοβο...*, ό.π., σ. 25-29.

⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 67.

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 68.

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 68-69.

⁶⁹ Noam Chomsky, *Ο νέος στρατιωτικός ανθρωπισμός: Μαθήματα από το Κοσσυφοπέδιο*, Αθηνά Δημητριάδου (μτφ.), εκδ. Scripta, Αθήνα 2001, σ. 50.

γιουγκοσλαβικές δυνάμεις και οι Σέρβοι γενικότερα, αλλά και οι «προδότες» Αλβανοί Κοσσοβάρηοι που «συνεργάζονταν» με την σερβική πλευρά.⁷⁰

Η ένοπλη δράση του UCK σε συνδυασμό με τις δυναμικές διαδηλώσεις που πραγματοποιούνταν ανά διαστήματα με πρωταγωνιστές κυρίως φοιτητές, επέφεραν τις βίαιες αντιδράσεις των σερβικών παραστρατιωτικών και αστυνομικών δυνάμεων, οι οποίες ούτως ή άλλως υλοποιούσαν, ήδη εδώ και μια δεκαετία περίπου, μια διαδικασία «εθνικής εκκαθάρισης» μέσω της τρομοκράτησης των Αλβανών Κοσσοβάρων. Τον Ιανουάριο του 1998 ο UCK ανακοίνωσε ότι ο μακροπρόθεσμος στόχος του αποτελούσε τη δημιουργία της Μεγάλης Αλβανίας και συνεπώς θα μετέφερε την «εξέγερση» στα εδάφη της ΠΓΔΜ και της Δημοκρατίας του Μαυροβουνίου.⁷¹ Πράγματι, οι επιθέσεις της οργάνωσης θα ενταθούν στα συγκεκριμένα εδάφη, όμως τα αποτελέσματα δεν θα είναι τα αναμενόμενα, αφού οι δυνάμεις της αστυνομίας θα ανταπεξέλθουν σε ικανοποιητικό βαθμό, φτάνοντας στο σημείο της εξάλειψης μέχρι και του τελευταίου αντάρτικου δικτύου στις επικράτειές τους.⁷² Πάρα ταύτα, δεν συνέβη το ίδιο και στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου όπου ο UCK, μέχρι τις αρχές του καλοκαιριού του ίδιου έτους, είχε καταφέρει να αποκτήσει τον έλεγχο του 40% του εδάφους έναντι των Σέρβων.⁷³ Αποκορύφωμα της επιτυχίας αυτής αποτέλεσε η κατάληψη της πόλης της Ντρένιτσα και η εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος αυτόνομης διοίκησης της ευρύτερης περιοχής. Ωστόσο, η δεδομένη κατάσταση δεν θα διαρκέσει για πολύ καθώς η σερβική αντεπίθεση θα επιφέρει πολύ σημαντικά πλήγματα στις ανταρτικές ομάδες, οι οποίες θα χάσουν τον έλεγχο αρκετών εδαφών όπως κι αυτού της Ντρένιτσα, το οποίο διαδραμάτιζε ζωτικής σημασίας ρόλο για την επιβίωση του «αγώνα».⁷⁴ Μέσα σε όλα τα παραπάνω, οι επιθέσεις εναντίον Σέρβων κι Αλβανών αμάχων κι από τις δύο πλευρές οξύνονταν όλο και περισσότερο, λαμβάνοντας σταδιακά ανεξέλεγκτες διαστάσεις.

Στην ήττα και την υποχώρηση του UCK συνέβαλε η πρώτη εξ' επαφής συνάντηση του Σ. Μιλόσεβιτς, προέδρου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας πλέον, με τον Ι. Ρουγκόβα τον Μάιο του 1998. Στη συγκεκριμένη συνάντηση οι δύο πρόεδροι ανακοίνωσαν ότι κοινός εχθρός και για τις δύο πλευρές αποτελούσε η «τρομοκρατία», δηλαδή ο UCK, κι αμοιβαίος στόχος ήταν η επίλυση του

---

⁷⁰ Στο ίδιο.

⁷¹ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 36.

⁷² Στο ίδιο.

⁷³ Στο ίδιο.

⁷⁴ Στο ίδιο.

ζητήματος του Κοσσυφοπεδίου με «ειρηνικά και πολιτικά μέσα».⁷⁵ Μετά τις ανακοινώσεις αυτές ο Ι. Ρουγκόβα επικηρύχθηκε από την οργάνωση. Στο μεταξύ ο Αλβανός πρόεδρος, την ίδια χρονιά, επανεκλέχθηκε στις μη αναγνωρίσιμες από το Βελιγράδι εκλογές του Κοσσόβου, από τις οποίες απείχε ο πολιτικός εκπρόσωπος του UCK, τότε, Αντέμ Ντεμάτσι, πράγμα που επιβεβαίωνε για ακόμη μία φορά τη σοβαρή αντιπαράθεση μεταξύ των αλβανικών κομμάτων.⁷⁶ Όταν, μάλιστα, ο Ι. Ρουγκόβα με παρασκηνιακή αμερικανική προτροπή και τη διακριτική βοήθεια της Σαουδικής Αραβίας και της Τουρκίας προσπάθησε, την χρονική αυτή περίοδο, να συγκροτήσει την «Ένοπλη Δύναμη της Δημοκρατίας του Κοσσυφοπεδίου» (FARK), ο UCK αντέδρασε ταχύτατα δολοφονώντας τον Α. Κρασνίκι, ο οποίος είχε αναλάβει την οργάνωση και τη συγκρότηση της δύναμης αυτής, σε κεντρικό σημείο των Τιράνων.⁷⁷ Παρά τις εσωτερικές αυτές διαμάχες μεταξύ των πολιτικών κι ένοπλων ηγεσιών των Αλβανών Κοσσοβάρων, ο Ι. Ρουγκόβα παρέμενε για τη Δύση ο πιο αξιόπιστος συνομιλητής, η οποία τη δεδομένη στιγμή θεωρούσε και χαρακτήριζε τον UCK ως «τρομοκρατική οργάνωση».⁷⁸

Εμπλοκή ΗΠΑ-NATO-ΕΕ στην εντεινόμενη κρίση

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης στις αρχές της δεκαετίας του '90 σηματοδότησε τον τερματισμό του διπολικού Ψυχρού Πολέμου αναδεικνύοντας ως νικητή τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Ταυτόχρονα, σήμανε την απαρχή μιας νέας ταραχώδους περιόδου κατά την οποία το μείζον στρατηγικό ζήτημα για την επικρατούσα δύναμη ήταν η διατήρηση κι επέκταση της ηγεμονίας της. Βασική προϋπόθεση για να συμβεί αυτό, αποτελούσε η εδραίωση της κυριαρχίας του οικονομικού, πολιτικού και ιδεολογικού αμερικανικού μοντέλου σε ολόκληρο τον κόσμο, προκειμένου να καθιερωθεί αρχικά μια «δομική ισχύ».⁷⁹ Όπως δήλωνε και η Υπουργός Εξωτερικών Madeleine Albright: *«η Αμερική δεν μπορεί να ηγείται χωρίς πόρους και δεν μπορούμε να είμαστε ασφαλείς εάν δεν ηγούμαστε»*.⁸⁰ Για να

⁷⁵ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *ό.π.*, σ. 130-133.

⁷⁶ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *ό.π.*, σ. 37.

⁷⁷ Στο ίδιο.

⁷⁸ Στο ίδιο.

⁷⁹ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *ό.π.*, σ. 26.

⁸⁰ M. Albright, *The Testing of American Policy*, Foreign Affairs, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1998 στο Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *ό.π.*, σ. 27

προασπίσουν, επομένως, οι ΗΠΑ την θέση ηγεμονίας μέσα σε ένα περιβάλλον γεμάτο με διακρατικούς ανταγωνισμούς και συγκρούσεις, στο οποίο η αστάθεια και η ρευστότητα θεωρούνταν δεδομένες συνθήκες, απαιτούταν η διαρκής επιβεβαίωση του ρόλου τους κι ο αποκλεισμός του οποιοδήποτε ενδεχομένου ανάδειξης νέων μεγάλων αντιπάλων.⁸¹ Παρόμοιες ιδέες οι οποίες κι επηρέασαν καθοριστικά τη νέα στροφή της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής αποτυπώνονται στο βιβλίο του διπλωμάτη και πρώην Συμβούλου Εθνικής Ασφάλειας του προέδρου Jimmy Carter (1977-1981), Zbigniew Brzezinski «The Grand Chessboard». Εκεί ο ίδιος σημειώνει ότι «η αποτροπή της συνεργασίας ή της συνεννόησης» ανάμεσα σε «υποτελείς χώρες», η διατήρηση αυτών σε «καθεστώς εξάρτησης και προστασίας», η παρεμπόδιση των αναδύμενων δυνάμεων της Κίνας, Ρωσίας, Γερμανίας, Ιαπωνίας και Ιράν να συνενώσουν τις δυνάμεις τους καθώς και η κατάκτηση του «γεωπολιτικού λαφύρου» που ονομάζεται «Ευρασία», αποτελούσαν καθοριστικές συνθήκες για την επιβίωση της αμερικανικής παγκόσμιας κυριαρχίας.⁸²

Με λίγα λόγια, στόχος της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ ήταν η δημιουργία κρίσεων περιφερειακά των νέων μεγάλων αντιπάλων που έκαναν σταδιακά την εμφάνιση ή την αναγέννησή τους, δημιουργώντας στην ουσία γύρω από τα σύνορά τους διαλυμένα κράτη που λειτουργούσαν σαν εμπόδια στην μεταξύ τους επαφή και συνεννόηση. Παράλληλα, επιδιωκόταν η εδραίωση της αμερικανικής κυριαρχίας σε εδάφη στα οποία ήδη επικρατούσε, αλλά και η επέκταση αυτής σε επικράτειες που προηγουμένως η παρουσία της εκεί δεν προϋπήρχε. Σημαντικό ρόλο προς τις συγκεκριμένες κατευθύνσεις έμελλε να διαδραματίσει ο Οργανισμός του Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO), του οποίου τον πρώτο λόγο είχαν οι Ηνωμένες Πολιτείες.

Αναφορικά με την περίπτωση των Βαλκανίων, η πάγια στρατηγική των ΗΠΑ, ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μετά την επικράτηση της Οκτωβριανής Επανάστασης (1917), ήταν η στρατηγική της «Ανάσχεσης», όπως την όριζε ο πρώην Αμερικανός πρεσβευτής Τζόρτζ Κέναν, έναντι της Ρωσίας.⁸³ Ουσιαστικά, το σχέδιο προέβλεπε την στρατηγική περικύκλωση της Σοβιετικής Ένωσης, τότε, και την αποκοπή της από την υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη και τις «ζεστές θάλασσες» του Νότου.⁸⁴ Ωστόσο, μετά την

---

⁸¹ Στο ίδιο.

⁸² Βλ. σχετικά: Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, εκδ. Basic Books, 1997, σ. 55-198.

⁸³ Απόστολος Αποστολόπουλος, *Κόσσοβο. ο πλανητικός πόλεμος*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1999, σ. 153-154.

⁸⁴ Στο ίδιο.

κατάρρευση του διπολικού ανταγωνισμού ανάμεσα σε Δύση και Σοβιετική Ένωση, κοινός εχθρός που ένωνε τα συμφέροντα των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις ΗΠΑ πρακτικά δεν υφίστατο. Συνεπώς, σε αυτό το σημείο -και κάτω απ' το τραπέζι- οι αμοιβαίοι στόχοι διαχωρίζονταν. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, η Γερμανία έβλεπε την κρίση στα εδάφη των Βαλκανίων ως μια ευκαιρία επέκτασης της επιρροής της στην περιοχή, γι' αυτό κι ενίσχυε με τον τρόπο της την όξυνση της έντασης. Όπως είναι εύκολα κατανοητό η δεδομένη συνθήκη έθετε ζητήματα ανησυχίας στους κύκλους του State Department.⁸⁵

Εκτός αυτού, οι βλέψεις της σερβικής πλευράς περί δημιουργίας της Μεγάλης Σερβίας αποτελούσαν ακόμη ένα σημείο κινδύνου για την αμερικανική εξωτερική πολιτική. Το ενδεχόμενο της επικράτησης ενός ισχυρού ορθόδοξου κράτους στα Βαλκάνια, το οποίο υπό κατάλληλες συνθήκες όχι μόνο θα μπορούσε να ηγηθεί και να ασκεί έλεγχο προς τους γείτονές του, αλλά και να συνάψει συμμαχία με την επίσης ορθόδοξη Ρωσία, θεωρούνταν σοβαρή απειλή για τους κύκλους της Δύσης γενικότερα.⁸⁶

Μαζί με τα παραπάνω προστίθεται το γεγονός ότι οι ΗΠΑ, εάν εξαιρέσει κανείς την περίπτωση της Ελλάδας, μέχρι τότε δεν διέθεταν κάποιο έρεισμα στα εδάφη των Βαλκανίων, των οποίων η σημαντικότητα ήταν μεγάλη για την εξυπηρέτηση της νέας στροφής της εξωτερικής τους πολιτικής. Άρα, με γνώμονα όσα έχουν διατυπωθεί έως τώρα, οι δυνάμεις του NATO θα εισέλθουν για πρώτη φορά στην βαλκανική επικράτεια με αφορμή τον πόλεμο της Βοσνίας (1992-1995), παίρνοντας το πλευρό των Κροατών και των Βόσνιων μουσουλμάνων.⁸⁷ Μετά τη λήξη αυτού, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα αποκτήσουν το πρώτο «πάτημα» στα εδάφη των Βαλκανίων και θα έχουν κυριαρχικό ρόλο ως προς τον καθορισμό της τύχης των νέων εθνών-κρατών που προέκυψαν μετά τη μεγάλη αυτή αιματοχυσία (Σλοβενία, Κροατία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη).

Στη συνέχεια τη σκυτάλη παίρνει η κρίση του Κοσσυφοπεδίου. Και σε αυτήν την περίπτωση η αμερικανική εξωτερική πολιτική θα ακολουθήσει μια τακτική αύξησης της έντασης μεταξύ των αντιμαχόμενων, μέχρι το σημείο που θα επέτρεπε την δική της στρατιωτική και πολιτική παρέμβαση. Τα σχέδια ήταν έτοιμα κι επικυρωμένα από το NATO ήδη από τον Μάιο του 1998, κατά τη Σύνοδο του Λουξεμβούργου.⁸⁸

---

⁸⁵ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *ό.π.*, σ. 154-155.

⁸⁶ Απόστολος Αποστολόπουλος, *ό.π.*, σ. 122-123.

⁸⁷ Στο ίδιο, *ό.π.*, σ. 141.

⁸⁸ Νίκος Μπογιόπουλος, *Βαλκάνια. 78 μέρες «στόχος» του NATO*, εκδ. Ριζοσπάστης-Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2000, σ. 167.

Αυτό που έμενε ήταν η προετοιμασία των απαραίτητων συνθηκών που θα δικαιολογούσαν νομικά και πολιτικά την εισβολή.

Αρχικά, οι ΗΠΑ άφησαν να εννοηθεί ότι στηρίζουν τις σερβικές επιχειρήσεις εναντίον των Αλβανών Κοσσοβάρων, χαρακτηρίζοντας τον UCK ως «τρομοκρατική ομάδα πέρα πάσης αμφιβολίας». ⁸⁹ Άλλωστε, η αμερικανική κυβέρνηση όχι μόνο δεν αντέδρασε στις προηγούμενες εθνικές εκκαθαρίσεις των Σέρβων εναντίον των μουσουλμάνων Βοσνίων (7.000 σφαγές αμάχων μόνο στην Σρεμπρένιτσα), αλλά και υπήρξε αρωγός αυτών των πρακτικών, όπως στην περίπτωση των μαζικών σφαγών των Σέρβων της Κράινας από τους Κροάτες. ⁹⁰ Έτσι, η σερβική ηγεσία θεωρούσε ότι είχε το «πράσινο φως» για την έναρξη της σκληρής αντεπίθεσής της εναντίον της αλβανικής πλευράς. Ωστόσο, ο ειδικός απεσταλμένος Αμερικανός διπλωμάτης Ρίτσαρντ Χόλμπρουκ τον Ιούνιο του 1998, έναν μήνα μετά τη Σύνοδο του Λουξεμβούργου, συναντιέται «συμπτωματικά» ⁹¹ με δύο ενόπλους του UCK στο χωριό Γιούνικ και φωτογραφίζεται μαζί τους, την ώρα που συνομιλούν καθήμενοι οκλαδόν. Αναπόφευκτα, η συνάντηση αυτή προκάλεσε πολλά ερωτηματικά στη κοινή γνώμη από τη στιγμή που μέχρι πρότινος οι ΗΠΑ χαρακτήριζαν την αλβανική οργάνωση ως «τρομοκρατική». Σε σχετική ερώτηση δημοσιογράφου προς τον εκπρόσωπο του State Department θα επισημανθεί ότι «υπάρχει συγκεκριμένη νομική διαδικασία μέσω της οποίας η Υπουργός Εξωτερικών κηρύσσει μια οργάνωση ως τρομοκρατική» και «ένας τέτοιος προσδιορισμός δεν έχει γίνει [νομικά] στην περίπτωση του UCK». ⁹² Από το συγκεκριμένο σημείο κι έπειτα η αμερικανική κυβέρνηση θα αναγνωρίσει ως συνομιλητές τους Αλβανούς αντάρτες, αποδυναμώνοντας την πολιτική θέση του «διαλλακτικού» και «μετριοπαθούς» Ι. Ρουγκόβα. ⁹³

Έτσι, αντί να ενισχυθεί μια πολιτική κατευνασμού της έντασης που θα οδηγούσε στην αποτροπή του επερχόμενου πόλεμου, μέσω της αποδοκιμασίας της κρατικής βίας των Σέρβων και της αποδυνάμωσης των ενόπλων Αλβανών, ξεκίνησε μια στρατηγική πολιτικής ενίσχυσης του αλβανικού αντάρτικου και διακήρυξης απειλών και κυρώσεων εναντίον της σερβικής πλευράς, οι οποίες αποτυπώθηκαν πάνω στο πρόσωπο του Σ. Μιλόσεβιτς κι έβρισκαν σύμφωνες τους Δυτικούς συμμάχους των

---

⁸⁹ Noam Chomsky, ό.π., σ. 52.

⁹⁰ Στο ίδιο.

⁹¹ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *Κόσσοβο...*, ό.π., σ. 146. Έτσι χαρακτήρισε το State Department τη συγκεκριμένη συνάντηση.

⁹² Στο ίδιο. Κάπως έτσι διατυπώθηκε η απάντηση του εκπροσώπου Μακλένι στην ερώτηση του δημοσιογράφου.

⁹³ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Κόσσοβο...*, ό.π., σ. 176.

ΗΠΑ για τους δικούς τους λόγους.⁹⁴ Συνεπώς, μετά το μεγάλο κύμα επιθέσεων του UCK την άνοιξη του 1998 και την ακόλουθη αντεπίθεση των γιουγκοσλαβικών δυνάμεων, η «Ομάδα Επαφής» θα επιβάλλει νέες κυρώσεις στη σερβική πλευρά, όπως το πάγωμα των καταθέσεων σε διεθνή πιστωτικά ιδρύματα και την επιβολή περιορισμού πάσης φύσεως συναλλαγών με γιουγκοσλαβικές εταιρείες. Επιπλέον, θα απαιτήσει από το Βελιγράδι την αποδοχή της διεθνούς μεσολάβησης επί του ζητήματος κι ο Σέρβος πρόεδρος θα κατηγορηθεί επίσημα από την Εισαγγελέα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, Λουίζ ντε Πόντε, για «εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας».⁹⁵

Η Συνάντηση του Ραμπουγιέ

Στις 23 Σεπτεμβρίου 1998 το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ έκδωσε την απόφαση 1199 σύμφωνα με την οποία επιβαλλόταν η κατάπαυση του πυρός στο Κόσοβο, η απόσυρση των σερβικών στρατιωτικών δυνάμεων και η έναρξη απευθείας συνομιλιών ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές.⁹⁶ Με αυτόν τον τρόπο δινόταν στις ΗΠΑ και κατ' επέκταση στο ΝΑΤΟ το «νομικό πάτημα» για στρατιωτική επέμβαση, σε περίπτωση μη εφαρμογής του νόμου, με τους σχετικούς σχεδιασμούς του να βρίσκονται ήδη στην τελική ευθεία. Ο Ι. Ρουγκόβα θα αρνηθεί τις διμερές συνομιλίες με το Βελιγράδι, αφού στόχος του ήταν η εμπλοκή της διεθνούς κοινότητας επί του θέματος, ενώ όταν οι σερβικές δυνάμεις ξεκίνησαν να αποχωρούν από κάποιες θέσεις τους, ο UCK, με την ενθάρρυνση των ΗΠΑ, τις ανακατέλαβε συνεχίζοντας τις επιχειρήσεις του.⁹⁷ Συνεπώς, η Σερβία επανενεργοποίησε τις επιθετικές επιχειρήσεις προκαλώντας νέες αντιδράσεις από την πλευρά της αμερικανικής κυβέρνησης, η οποία έκανε εκ νέου εκκλήσεις προς τον Μιλόσεβιτς περί αποχώρησης των στρατευμάτων του.⁹⁸

Μερικές εβδομάδες αργότερα ο Ρ. Χόλμπρουκ γνωστοποίησε τα σχέδια στρατιωτικής επέμβασης του ΝΑΤΟ στην περιοχή με την κωδική ονομασία ACTORD («activation order») προς τον Σ. Μιλόσεβιτς. Υπό την απειλή αυτών, ο Σέρβος πρόεδρος θα κάνει βήμα πίσω υπογράφοντας την Συμφωνία της 13^{ης} Οκτωβρίου 1998,

⁹⁴ Απόστολος Αποστολόπουλος, ό.π., σ. 167-168.

⁹⁵ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, ό.π., σ. 118-119.

⁹⁶ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 38.

⁹⁷ Στο ίδιο.

⁹⁸ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, ό.π., σ. 165-166.

η οποία προέβλεπε την είσοδο δύο χιλιάδων «επαληθευτών» του ΟΑΣΕ που θα επέβλεπαν την καθημερινή συμμόρφωση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας ως προς την απόφαση 1199 του ΟΗΕ και η ασφάλεια αυτών θα αποτελούσε ευθύνη των ίδιων των σερβικών δυνάμεων. Επίσης, ο εναέριος χώρος θα επιτηρείτο από το συμμαχικό στρατηγείο της Βερόνα σε συνεργασία με την Γιουγκοσλαβική αεροπορία, ενώ το καθεστώς αυτοδιοίκησης θα αναβαθμιζόταν με την παροχή αμνηστίας κι ενός συγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος διεξαγωγής εκλογών. Τέλος, μέχρι τις 27 Οκτωβρίου η Σερβία θα έπρεπε να έχει αποσύρει όλες τις στρατιωτικές δυνάμεις και τα αντιαεροπορικά της συστήματα.⁹⁹

Στην πραγματικότητα, η συγκεκριμένη συμφωνία αποσκοπούσε στο να κερδηθεί χρόνος τόσο από την πλευρά της Δύσης, η οποία δεν είχε καταφέρει ακόμη να πείσει την κοινή της γνώμη για την αναγκαιότητα της επέμβασης, όσο κι από τον Σ. Μιλόσεβιτς, για την αναβάθμιση της διαπραγματευτικής του θέσης.¹⁰⁰ Ο Ι. Ρουγκόβα θα μείνει εκτός των διαπραγματεύσεων επιβεβαιώνοντας την υποβάθμιση του πολιτικού του ρόλου κι ο UCK δήλωνε δυσαρεστημένους καθώς η συμφωνία συνολικά δεν κυμαινόταν προς τον άξονα της επιδιωκόμενης ανεξαρτησίας, αλλά ο «κενός» χρόνος απλά έδινε την ευκαιρία ανασυγκρότησης.¹⁰¹

Με το πέρασμα κάποιων ημερών, η σερβική ηγεσία δεν φαινόταν διατεθειμένη να αποσύρει τα στρατεύματά της ζητώντας, ταυτόχρονα, την απενεργοποίηση του ACTORD από την πλευρά του NATO.¹⁰² Όταν το τελευταίο προχώρησε στην αναστολή του σχεδίου, κι όχι στην οριστική άρση, ένας ασήμαντος αριθμός σερβικών στρατιωτικών κι αστυνομικών δυνάμεων αποχώρησε. Πάρα ταύτα οι επιθέσεις ανάμεσα σε αστυνομία και UCK συνεχίζονταν με δεκάδες νεκρούς, ενώ η αλβανική πλευρά άρχισε να συσπειρώνεται όλο και περισσότερο.¹⁰³

Την ηγεσία της αποστολής των επαληθευτών είχε αναλάβει ο βετεράνος Αμερικανός William Walker, γνωστός για τις προβοκατόρικες και πρακτορικές δράσεις του σε προηγούμενες επιχειρήσεις στην Λατινική Αμερική (Ελ Σαλβαδόρ).¹⁰⁴ Συνεργάτες του υπήρξαν επαγγελματίες μισθοφόροι από τη βάση του Άρλιγκτον, οι οποίοι είχαν συλλέξει ανάλογη εμπειρία περί των βαλκανικών συνθηκών από τον

---

⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 170-173.

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 172.

¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 175.

¹⁰² Στο ίδιο, σ. 177-191.

¹⁰³ Στο ίδιο, σ. 199-212.

¹⁰⁴ Βλ. σχετικά Noam Chomsky, ό.π., σ. 65.

πόλεμο της Βοσνίας.¹⁰⁵ Σύμφωνα με την πολιτικό συγγραφέα Diana Johnstone, η ομάδα των επαληθευτών λειτουργούσε περισσότερο σαν πομπός της αμερικανικής στρατηγικής επί του Κοσσυφοπεδίου, παρά σαν ειδική αποστολή ειρήνης. Πιο συγκεκριμένα, η ίδια επισημαίνει ότι κατά τη διάρκεια της παρουσίας της ομάδας του Walker στην περιοχή, αυτή συνέλλεγε πληροφορίες οι οποίες στέλνονταν στο State Department, απέρριπταν κάθε συνδιαλλαγή με τις σερβικές δυνάμεις, παρεμπόδιζε οποιαδήποτε κίνηση διαπραγμάτευσης και διατηρούσε στενές σχέσεις με τον UCK.¹⁰⁶ Δεν είναι τυχαία, άλλωστε, η διάσπαση που προέκυψε ανάμεσα στους Ευρωπαίους της αποστολής και τους Αμερικανούς, με τους μεν να καταγγέλλουν τον UCK για την προβοκατόρικη δράση του και την ενίσχυση αυτής από την αμερικανική πλευρά, και τους δε να καταδικάζουν τους Σέρβους για παραβίαση των συμφωνιών.¹⁰⁷

Αποκορύφωμα της έντασης, η οποία θα δώσει και την αφορμή για την στρατιωτική επέμβαση του NATO, θα αποτελέσει η «σφαγή του Racak». Ειδικότερα, στις 15 Ιανουαρίου 1999 θα βρεθούν σε πλαγιά του χωριού Racak σαράντα τέσσερις εκτελεσμένοι Αλβανοί Κοσσοβάροι. Το Βελιγράδι θα υποστηρίξει ότι οι νεκροί αποτελούσαν μέλη του UCK κι ο θάνατός τους προήλθε έπειτα από ένοπλη συμπλοκή με τις σερβικές δυνάμεις.¹⁰⁸ Ο Walker που επισκέφτηκε το σημείο αυτό με την ομάδα του θα επισημάνει ότι οι νεκροί αποτελούσαν άμαχο πληθυσμό και θα χαρακτηρίσει το συμβάν ως «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας», στρέφοντας για τα καλά τα διεθνή βλέμματα στο Κόσοβο.¹⁰⁹ Η κατάσταση θα ξεφύγει ακόμη περισσότερο όταν οι σερβικές αστυνομικές δυνάμεις θα επιχειρήσουν να μουν στο χωριό για να συλλέξουν τα πτώματα, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει νέα ένοπλη σύγκρουση. Η Καναδή εισαγγελέας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου της Χάγης, Λουίζ Αρμπούρ, αξίωσε από την γιουγκοσλαβική κυβέρνηση ελεύθερη πρόσβαση στην περιοχή προκειμένου να διεξάγει έρευνες.¹¹⁰ Ο Σ. Μιλόσεβιτς θα αρνηθεί να της χορηγήσει βίζα, λέγοντας ότι κανένας ξένος νομικός «δεν έχει δικαίωμα να παραβιάσει την εθνική κυριαρχία της Γιουγκοσλαβίας» και τόνιζε ότι το ζήτημα αποτελεί «εσωτερική υπόθεση».¹¹¹ Από την άλλη, οι στρατηγοί της επαληθευτικής ομάδας παρουσίαζαν στις δυτικές κυβερνήσεις

¹⁰⁵ Στέφανος Πεσμαζόγλου, ό.π., σ. 119-120.

¹⁰⁶ Στο ίδιο.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 120-121.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 125.

¹⁰⁹ «Είκοσι χρόνια από τη σφαγή στο Ρετσάκ», εφ. *Η Καθημερινή*, 16 Ιανουαρίου 2019.

<https://www.kathimerini.gr/world/1004939/eikosi-chronia-apo-ti-sfagi-sto-retsak/> [ανακτήθηκε στις 14 Ιανουαρίου 2024].

¹¹⁰ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, ό.π., σ. 217-218.

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 218.

τις σερβικές παραβιάσεις περί της συμφωνίας του Οκτωβρίου, σε συνδυασμό με το συμβάν του Racak, και δύο ημέρες μετά το NATO καλούσε επείγουσα σύσκεψη στις Βρυξέλλες.¹¹²

Η όξυνση της κρίσης θα οδηγήσει στη συνάντηση του Ραμπουγίε, τον Φεβρουάριο του 1999, στην οποία θα πάρουν μέρος ο Σ. Μιλόσεβιτς, ο Ι. Ρουγκόβα, ο Χασιμί Θάτση (ως εκπρόσωπος του UCK), η «Ομάδα Επαφής» και το NATO.¹¹³ Σύμφωνα με την προτεινόμενη συνθήκη, το NATO, μεταξύ άλλων, απαιτούσε: την εγκατάσταση δυνάμεών του στην περιοχή και την ελεύθερη διέλευση αυτών σε ολόκληρη την γιουγκοσλαβική επικράτεια, την αποχώριση των σερβικών στρατιωτικών δυνάμεων από το Κόσοβο, τη διενέργεια δημοψηφίσματος (ή εκλογών) μέσα στα επόμενα τρία χρόνια για το θέμα της ανεξαρτησίας και τον έλεγχο της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας και των ζητημάτων αστυνόμευσης κι ασφάλειας.¹¹⁴ Παρότι το πολιτικό σκέλος της συμφωνίας δεν έβρισκε εκ διαμέτρου αντίθετη την σερβική πλευρά, αφού κατά την ίδια με κάποιες μικρές τροποποιήσεις θα μπορούσε να βρεθεί μια χρυσή τομή, το στρατιωτικό μέρος αυτής δεν υπήρχε καμία περίπτωση να γίνει αποδεκτό.¹¹⁵ Διαφωνίες πρόκυπταν κι από την αλβανική πλευρά διότι αφενός το επίσημο έγγραφο άφηνε μετέωρο το θέμα της ανεξαρτησίας, κι αφετέρου οι δυνάμεις του UCK δεν φαίνονταν διατεθειμένες να αφήσουν τα όπλα.¹¹⁶

Οι διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν μέχρι τον Μάρτιο, οπότε και ξεκίνησε η νατοϊκή επίθεση, δεν οδήγησαν πουθενά. Ο Σέρβος πρόεδρος γνώριζε ότι η απόφαση στρατιωτικής επέμβασης ήταν ήδη λυμένη, πράγμα που του το επιβεβαίωσε κατάφωρα η συνάντηση του Ραμπουγίε. Επομένως, με διπλωματικούς ελιγμούς προσπαθούσε να κερδίσει όσο περισσότερο χρόνο μπορούσε ώστε να δημιουργήσει πλεονεκτικές συνθήκες ενόψει του πολέμου.¹¹⁷ Αξιοποιώντας την παρουσία των επαληθευτών, η οποία έθετε εμπόδια στην έναρξη των βομβαρδισμών, συγκέντρωνε σταδιακά όλο και περισσότερες στρατιωτικές δυνάμεις στο Κοσσυφοπέδιο και στα σύνορα με την Αλβανία και την ΠΓΔΜ. Επιπρόσθετα, όταν ξεκίνησε σταδιακά η απομάκρυνση των μελών της KVM (ομάδα των Επαληθευτών), οι επιθέσεις εναντίον του UCK άρχισαν να εντείνονται.¹¹⁸

---

¹¹² Στο ίδιο, σ. 220-223.

¹¹³ Στο ίδιο, σ. 225.

¹¹⁴ Στέφανος Πεσμαζόγλου, ό.π., σ. 127-128.

¹¹⁵ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, ό.π., σ. 236-237.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ. 231-235.

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ. 231-233.

¹¹⁸ Στο ίδιο.

Το ξέσπασμα του πολέμου

Οι συνομιλίες μεταξύ Ρ. Χόλμπρουκ και Σ. Μιλόσεβιτς σταμάτησαν στις 19 Μαρτίου.¹¹⁹ Έπειτα, ενεργοποιήθηκε από το ΝΑΤΟ το σχέδιο της επίθεσης μέσω αέρος στο όνομα της «προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Αλβανών Κοσσοβάρων», παρακάμπτοντας το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, αφού ήταν γνωστό ότι Κίνα και Ρωσία θα ασκούσαν βέτο σε μια τέτοια απόφαση.¹²⁰ Έτσι, η Συμμαχία μονομερώς θα θέσει σε λειτουργία την επιχείρηση «Allied Force», η οποία θα ξεκινήσει το απόγευμα της 24^{ης} Μαρτίου 1999 με τρία κύματα βομβαρδισμών.¹²¹ Δύο μήνες αργότερα, ως στρατιωτικός διοικητής του UCK διορίζεται ο Αγκίμ Τσέκου, αρχιτέκτονας της «εθνικής εκκαθάρισης» της Κράινα, η οποία είχε αποτελέσει και την κορύφωση της πολεμικής σύρραξης ανάμεσα σε Κροατία και Γιουγκοσλαβία.¹²² Ο Τσέκου παραιτήθηκε από τον κροατικό στρατό προκειμένου να αναλάβει τα ηνία του αλβανικού αντάρτικου, αποτελώντας στην ουσία τις «δυνάμεις εδάφους» των νατοϊκών επιχειρήσεων.¹²³

Οι βομβαρδισμοί στόχευαν τόσο στρατιωτικούς όσο και πολιτικούς στόχους, που δεν εξυπηρετούσαν απλά και μόνο το ζήτημα του Κοσσυφοπεδίου, αλλά επεκτείνονταν σε περαιτέρω επιδιώξεις της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Για παράδειγμα, ο βομβαρδισμός της Βοϊβοντίννας, της οποίας η παραγωγική δύναμη αντιπροσώπευε το μισό του συνολικού ΑΕΠ της σερβικής οικονομίας, δεν θα μπορούσε να έχει κάποια σχέση γεωγραφικά με το θέμα του Κοσόβου.¹²⁴ Επίσης, «τυχαία» δεν μπορεί να θεωρηθεί η κατεδάφιση της κινεζικής πρεσβείας στο Βελιγράδι στις 7 του Μάη, όπως κι ο ρόλος αυτής κατά τη διάρκεια της πολεμικής σύρραξης.¹²⁵ Άλλωστε, σύμφωνα με τον ίδιο τον Ανώτατο Διοικητή των Συμμαχικών Δυνάμεων Ευρώπης (SACEUR) Wesley Kanne Clark, η νατοϊκή επιχείρηση «δεν σχεδιάστηκε ως

---

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 239.

¹²⁰ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Κόσοβο...*, ό.π., σ. 100.

¹²¹ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, ό.π., σ. 250.

¹²² Noam Chomsky, *Ο νέος...*, ό.π., σ. 44.

¹²³ Στο ίδιο.

¹²⁴ Στο ίδιο, σ. 56.

¹²⁵ «Η πρεσβεία της Κίνας αφαιρέθηκε από τον κατάλογο των “μη στόχων”, όταν το ΝΑΤΟ άρχισε να υποπτεύεται πως λειτουργούσε ως σταθμός αναμετάδοσης για τις γιουγκοσλαβικές στρατιωτικές δυνάμεις». Στο «Δεν ήταν λάθος οι Κρουζ του ΝΑΤΟ», εφ. *Τα Νέα*, 18 Οκτωβρίου 1999, <https://www.tanea.gr/1999/10/18/world/den-itan-lathos-oi-kroyz-toy-nato/> [ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2024].

μέσο παρεμπόδισης των εθνικών εκκαθαρίσεων που εξαπέλυσαν οι Σέρβοι», αφού στην πραγματικότητα «δεν ήταν αυτός ο σκοπός».¹²⁶

Πολυάριθμος ήταν ο αριθμός των νεκρών Σέρβων κι Αλβανών αμάχων από τους νατοϊκούς βομβαρδισμούς, οι οποίοι έπλητταν πολλές φορές κατοικίες, δρόμους, δημόσια κτήρια και νοσοκομεία.¹²⁷ Τα επίσημα στοιχεία μιλούν για 600 έως 1,500 θύματα Σέρβων, με το ΝΑΤΟ είτε να τα αναγνωρίζει και να αποδίδει την ευθύνη σε «ανθρώπινα λάθη», είτε να τα επιρρίπτει ως αποτελέσματα της δράσης του Γιουγκοσλαβικού στρατού.¹²⁸ Παράλληλα, η καταστροφή μεγάλου μέρους των παραγωγικών μονάδων σε συνδυασμό με το πολύμηνο εμπόργκο προκάλεσαν καίρια πλήγματα στην σερβική οικονομία, με αποτέλεσμα ο σερβικός πληθυσμός να βιώνει εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες διαβίωσης.¹²⁹

Αρκετές δολοφονίες αμάχων προέκυψαν κι από τη δράση του UCK κατά τη διάρκεια του πολέμου. Θύματα υπήρξαν στην πλειονότητά τους Σέρβοι κι ακολούθως Αλβανοί Κοσσοβάροι που θεωρούνταν ότι «συνεργάζονταν» με τον εχθρό, αλλά και πολλοί Ρομά λόγω της εθνοτικής τους καταγωγής.¹³⁰ Ταυτόχρονα, οι αντάρτικες ομάδες προέβαιναν σε καταστροφές εκκλησιών, μοναστηριών και σπιτιών με τη δράση τους να περιορίζεται στα χωριά, μακριά από τον αστικό ιστό.¹³¹

Από την άλλη, η μεγαλύτερη εμβέλεια ανθρωπιστικής καταστροφής καταγράφηκε από τις σερβικές δυνάμεις. Ο Σέρβος στρατηγός Νεμπόισα Πάβκοβιτς προειδοποιούσε ήδη πριν την έναρξη των βομβαρδισμών ότι σε περίπτωση επίθεσης του ΝΑΤΟ, η Σερβία «θα τακτοποιούσε τους λογαριασμούς της με τους Αλβανούς του Κοσσυφοπεδίου».¹³² Πράγματι, μετά την έναρξη των νατοϊκών επιθέσεων η διαδικασία εθνικής εκκαθάρισης εναντίον του αλβανικού πληθυσμού του Κοσόβου έλαβε μέγιστες διαστάσεις. Στόχος ήταν η αλλαγή της δημογραφικής σύνθεσης της επικράτειας υπέρ των Σέρβων κι ο χωρισμός της σε δύο μέρη, η αποσταθεροποίηση των γειτονικών χωρών της Αλβανίας και της ΠΓΔΜ μέσω των μεγάλων κυμάτων προσφύγων και η καθήλωση των νατοϊκών δυνάμεων στις χώρες αυτές, ώστε να αποτραπεί το

---

¹²⁶ Noam Chomsky, ό.π., σ. 58-59.

¹²⁷ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης & Βιβή Δ. Κεφαλά, *Κόσοβο...*, ό.π., σ. 189.

¹²⁸ Στέφανος Πεσμαζόγλου, ό.π., σ. 97-99.

¹²⁹ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης & Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 32.

¹³⁰ «UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo - 1. Executive Summary», *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword.htm> [ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2023].

¹³¹ Στο ίδιο.

¹³² Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης & Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 40.

ενδεχόμενο διεξαγωγής μιας χειρσαίας επιχείρησης.¹³³ Το σχέδιο περιλάμβανε τρεις πτυχές: μαζικές εκτοπίσεις, δολοφονίες και τρομοκρατία.

Από την έναρξη των βομβαρδισμών, σύμφωνα με το Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η Γιουγκοσλαβία (ΟΔΓ) εκτόπισε πάνω από 862,979 Αλβανούς Κοσσοβάρους, ενώ άλλοι εκατοντάδες χιλιάδες μετακινήθηκαν στο εσωτερικό της χώρας, χωρίς να συνυπολογίζονται όσοι κι όσες εκδιώχθηκαν πριν την έναρξη του πολέμου.¹³⁴ Συνολικά, δηλαδή, πάνω από το 90% των Αλβανών εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους με βίαιο τρόπο.¹³⁵ Ακολουθεί μια μαρτυρία του Αφρίμ Χαΐρουλάχου, Αλβανού δημοσιογράφου από την Πρίστινα.

Στις 13:15 [29 Μαρτίου] έρχεται η αστυνομία στο σπίτι μου, μου χτυπάει την πόρτα και μου λέει: “Σε πέντε λεπτά πρέπει να εγκαταλείψετε το σπίτι” (...) Αφού εγκαταλείψουμε το σπίτι πάμε έξω, η αστυνομία σταματά τον αδερφό και τον πατέρα μου, τους παίρνουν όλα τα χαρτιά και τα χρήματα που είχαν πάνω τους. Τότε ένας αστυνομικός απευθύνεται σε μένα και μου λέει στα σέρβικα: “Χαιρετισμούς στον Κλίντον”.¹³⁶

Η λογική της καταστροφής των εγγράφων ταυτοπροσωπίας (ειδικά όσων στέλνονταν στην Αλβανία) ανταποκρινόταν στην πρακτική «identity cleansing», σύμφωνα με την οποία επιδιωκόταν η αποτροπή οποιασδήποτε προσπάθειας επαναπατρισμού.¹³⁷

Κατά το Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων πάνω από 3,453 άμαχοι Αλβανοί Κοσσοβάρους και Μαυροβούνιοι δολοφονήθηκαν από τις σερβικές δυνάμεις την περίοδο του πολέμου, ενώ το ICTY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia) υπολογίζει τα θύματα στα 4,300.¹³⁸ Και οι δύο οργανώσεις επισημαίνουν ότι τα νούμερα δεν αποτελούν απόλυτους αριθμούς των συνολικών νεκρών Αλβανών αμάχων οι οποίοι, εάν αναλογιστεί κανείς τις διαδικασίες παραποίησης ταφών κι εξαφάνισης πτωμάτων από το γιουγκοσλαβικό στρατό, υπολογίζονται σε πολύ περισσότερους.¹³⁹ Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις ανακάλυψης ομαδικών

---

¹³³ «UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo - 1. Executive Summary», *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword.htm> [ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2023].

¹³⁴ Στο ίδιο.

¹³⁵ Στο ίδιο.

¹³⁶ «Κύκλος Α: ΚΟΣΟΒΟ Η ΕΠΟΜΕΝΗ ΜΕΡΑ» [Ντοκιμαντέρ], *Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα*, 1999, 13:38-14:21, <https://archive.ert.gr/37557/> [ανακτήθηκε στις 28 Νοεμβρίου 2023].

¹³⁷ «UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo - 1. Executive Summary», *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword.htm> [ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2023].

¹³⁸ Στο ίδιο.

¹³⁹ Στο ίδιο.

ταφών είτε στα σύνορα μεταξύ Κοσόβου και Σερβίας, είτε στο εσωτερικό της επικράτειας της τελευταίας.¹⁴⁰ Μέσα στα παραπάνω προστίθενται και οι 2,500 περίπου αγνοούμενοι οι οποίοι, σύμφωνα με τον επικεφαλής των επιχειρήσεων του Ερυθρού Σταυρού Andreas Wigger, θεωρούνται πιθανότατα κι αυτοί νεκροί.¹⁴¹

Η αστυνομία σταμάτησε το τρένο και έβγαλε έξω όλους τους επιβάτες. Μας έβαλαν σε ένα χωράφι και μας διέταξαν να κάτσουμε. Αρχισαν ψυχολογικά βασανιστήρια. Μας φώναζαν και μας έβριζαν με τα χειρότερα λόγια. Έβγαλαν έξω 15-20 νεαρούς, 20-25 ετών, και τους έστησαν μπροστά σε ένα απόσπασμα. Ήθελαν να τους εκτελέσουν. Τους είπαν ότι θα τους έδιναν άλλα 10 λεπτά ζωής για να σκεφτούν αν έκαναν καλά που ήταν υπέρ του ΝΑΤΟ και κατά της Σερβίας...¹⁴²

Τέλος, η πρακτική της τρομοκρατίας αποτελούσε ισχυρό «χαρτί» στη διαδικασία αποβολής του αλβανικού στοιχείου από τα εδάφη του Κοσόβου. Ληστείες, βιασμοί, απαγωγές, βασανιστήρια και καταστροφές σπιτιών, περιουσιών, σχολείων και τζαμιών είναι μερικές από τις διαδικασίες που λάμβαναν μέρος καθ' όλο το διάστημα του πολέμου, με την έμφαση να δίνεται κυρίως στα χωριά και σε περιοχές που θεωρείτο ότι είχε μεγάλη επιρροή ο UCK.¹⁴³ Στην πρωτεύουσα ήταν συχνή η τοποθέτηση εκρηκτικών μηχανισμών σε σπίτια Αλβανών κατά τις βραδινές ώρες, με την ευθύνη των εκρήξεων να αποδίδεται στους «βομβαρδισμούς του ΝΑΤΟ» από την σερβική προπαγάνδα.¹⁴⁴ Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια μιας Ελληνίδας νοσηλεύτριας των Γιατρών Χωρίς Σύνορα σε συνέντευξή της στην εκπομπή «Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα» για την κατάσταση που βίωναν οι Αλβανοί Κοσσοβάρη.

---

¹⁴⁰ Βλ. ενδεικτικά: Ανακάλυψη ομαδικού τάφου πάνω από 800 Αλβανών Κοσσοβάρων κοντά στο Βελιγράδι το 2001, ενώ οι σχετικές ανακαλύψεις συνεχίζονται με τον τελευταίο να αποκαλύπτεται το 2020 στο Kizevak του σερβικού νότου. Στο «Serbia unearths mass grave from Kosovo war», *Reuters*, 4 Δεκεμβρίου 2020, <https://www.reuters.com/article/us-warcimes-serbia-kosovo/serbia-unearths-mass-grave-from-kosovo-war-idUSKBN28E23I/> [ανακτήθηκε στις 18 Ιανουαρίου 2024].

¹⁴¹ «3,000 missing in Kosovo», *BBC News*, 7 Ιουνίου 2000, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/781310.stm> [ανακτήθηκε στις 18 Ιανουαρίου 2024].

¹⁴² Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα, ό.π., 30:07-31:20. Μιλά ο Μεντόρ Αγγάνι, γιός του Αλβανού Κοσσοβάρου πολιτικού Φεχμί Αγγάνι.

¹⁴³ «UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo - 1. Executive Summary», *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword.htm> [ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2023].

¹⁴⁴ Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα, ό.π., 06:47-07:27, Μεντόρ Αγγάνι: «...και τότε η Σερβική Αστυνομία αναλάμβανε δράση. Επειδή το βράδυ γινόταν διακοπή ρεύματος και η Αστυνομία ήθελε να εμποδίσει τον κόσμο να κοιτά απ' τα παράθυρα διότι τοποθετούσαν βόμβες σε σπίτια Αλβανών και υπολόγιζαν να ρίξουν την ευθύνη στο ΝΑΤΟ».

Τις πρώτες ημέρες σοκαριστήκαμε, την πρώτη φορά που ήρθε ασθενής που του είχαν κόψει το αυτί εξωτερικά. Ένας άλλος είχε έρθει με κομμένα δάχτυλα, μας είπαν ότι οι Σέρβοι του έκοψαν τα δάχτυλα και τους έβαλαν φωτιά... Ένα κοριτσάκι 15 χρονών με σφαίρα στην ωμοπλάτη, νεαρά άτομα με σφαίρες στα πόδια, στον αυχένα... Ήταν ένα κοριτσάκι 15 χρονών και δεν ήξερε εάν είχε βιαστεί ή όχι... Από τις πολλές ιστορίες που έχω ακούσει, μερικές φορές λες ότι πλέον «δεν θέλω να ακούσω άλλο»...¹⁴⁵

---

¹⁴⁵ Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα, ό.π., 49:50-50:47. Συνέντευξη στην Γιώτα Κουτσούκου, νοσηλεύτρια στο στρατόπεδο κράτησης προσφύγων στο Τσεγκράνι της ΠΓΔΜ.

Κεφάλαιο δεύτερο

Η εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο

Το ελληνικό κράτος ακολούθησε μια στρατηγική «διττής φύσεως» ως προς το ζήτημα του Κοσσυφοπεδίου.¹⁴⁶ Από την μια, ήθελε να προασπίσει και να εξυπηρετήσει τις συμμαχικές σχέσεις με την σερβική πλευρά κι από την άλλη έπρεπε να διασφαλίσει την αξιοπιστία του προς το πρόσωπο των Δυτικών εταίρων, βλέποντας, ταυτόχρονα, τις προοπτικές και τις ευκαιρίες που ξεδιπλώνονταν στην περιοχή για τα δικά του εθνικά συμφέροντα.¹⁴⁷ Επομένως, το ένα μέρος της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κινούνταν προς τον άξονα της λεγόμενης «Ελληνοσερβικής Φιλίας» και το άλλο προς την προβολή της Ελλάδας ως χώρα μέλους του «Δυτικού μπλοκ», που παράλληλα επιδιώκει να παίξει τον ρόλο του «μεσολαβητή» και του «ρυθμιστή» των εξελίξεων.

Η Ελλάδα ως κράτος-μέλος του NATO και της ΕΕ

Παρόλο που το ελληνικό κράτος, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, τάχθηκε εναντίον των βομβαρδισμών και επεδίωκε με κάθε μέσο να στηρίξει τους «αδελφούς Σέρβους», όχι μόνο δεν άσκησε βέτο στην απόφαση περί στρατιωτικής επέμβασης του NATO στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, αλλά και με έμμεσο τρόπο συμμετείχε σε αυτήν. Η συγκεκριμένη στρατηγική ακολουθήθηκε αφενός διότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ήθελε να «περιθωριοποιηθεί» από τους Δυτικούς Συμμάχους, να χάσει την ήδη διαταραγμένη αξιοπιστία της -λόγω του «Μακεδονικού» και του εθνικιστικού παροξυσμού της προηγούμενης περιόδου- και συνεπώς να παραχωρήσει ελεύθερο έδαφος και περαιτέρω κύρος στην Τουρκία,¹⁴⁸ θέτοντας, ταυτόχρονα, σε κίνδυνο την στήριξη ΕΕ και NATO στα δικά της εθνικά ζητήματα.¹⁴⁹ Αφετέρου, οι επιτελείς του Υπουργείου Εξωτερικών αντιλαμβάνονταν τις προοπτικές που

¹⁴⁶ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *ό.π.*, σ. 321.

¹⁴⁷ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *ό.π.*, σ. 164.

¹⁴⁸ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *ό.π.*, σ. 321-322.

¹⁴⁹ Νίκος Μπογιόπουλος, *Βαλκάνια: ...*, *ό.π.*, σ. 41. Όπως θα δηλώσει ο Κ. Σημίτης στην Κ.Ε. του κόμματος: «Πρώτα η Ελλάδα. Είναι σύνθημα και αρχή μας. Είμαστε κράτος-μέλος του NATO. Η στάση μας στα πλαίσια του NATO καθορίζεται από την επιδίωξή μας να κατοχυρώσουμε τα δικά μας συμφέροντα, τις δικές μας επιδιώξεις, να αποφύγουμε ανυπολόγιστες συνέπειες για τα εθνικά μας συμφέροντα...»

προκύπταν μέσω της στήριξης των σχεδίων των Συμμάχων και τις ευκαιρίες για αναβάθμιση του ρόλου της χώρας στην περιοχή των Βαλκανίων.

Έτσι, η Ελλάδα θα πάρει μέρος στα στρατιωτικά σχέδια του ΝΑΤΟ παραχωρώντας στρατιωτικές βάσεις στο Λιτόχωρο, στον Αγκίαλο, στην Λάρισα, στον Άκτιο και τη Σούδα, νοσοκομεία της Βορείου Ελλάδος και τα λιμάνια του Βόλου και της Θεσσαλονίκης.¹⁵⁰ Το λιμάνι της συμπρωτεύουσας, μάλιστα, θα επιτελέσει καθοριστικό ρόλο στον ανεφοδιασμό των νατοϊκών στρατευμάτων, αφού αποτελούσε τον πρώτο σταθμό της συνδετικής γραμμής μεταξύ ΠΓΔΜ και Πρίστινα,¹⁵¹ ενώ εκεί ήταν που εγκαταστάθηκε και το γενικό επιμελητειακό επιτελείο της Συμμαχίας.¹⁵² Συνολικά, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία του ΝΑΤΟ, μεταξύ 10/02/1999 και 10/08/1999 πέρασαν από το ελληνικό έδαφος «124 πολεμικά πλοία, 18 τρένα με πολεμικό εξοπλισμό, 22,241 στρατιώτες, 12,345 στρατιωτικά οχήματα, 285 ταγκς, 4,813 κοντέινερ με όπλα, 2,042 τεθωρακισμένα και 82 πυροβόλα».¹⁵³ Ταυτόχρονα, ελληνικά πληρώματα θα συμμετάσχουν σε επιχειρήσεις των νατοϊκών κατασκοπευτικών αεροσκαφών ΑΒΑΚΣ¹⁵⁴ -τα οποία ήταν κι αυτά που κατεύθυναν τους πυραύλους- και τα αντιτορπιλικά «ΚΙΜΩΝ» (αρχικά) και «Θεμιστοκλής» (αργότερα) θα συνδράμουν στον ναυτικό αποκλεισμό της Γιουγκοσλαβίας (ΟΔΓ) στην Αδριατική.¹⁵⁵

Πέρα από τα παραπάνω, καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης του Κοσσυφοπεδίου το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών επιχειρούσε να διατελέσει τον ρόλο του διαμεσολαβητή ανάμεσα στη Δύση και το Βελιγράδι, προωθώντας τα αιτήματα των πρώτων και συμβουλευοντας τις κινήσεις των δεύτερων.¹⁵⁶ Όπου μεταφερόταν για διαβουλεύσεις ο υφυπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Σ. Τάλμποτ, προηγούταν ή ακολουθούσε αμέσως ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών Γ. Παπανδρέου.¹⁵⁷ Το έργο της ελληνικής διπλωματίας εγκωμίασε κι ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Ρ. Κουκ

---

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 32 και 72.

¹⁵¹ I. Armakolas και A. Karabairis, «Greece – Kosovo: A complex relationship», στο *Kosovo Calling: International Conference to Launch Position Papers on Kosovo's Relation with EU and Regional Non-recognising Countries*, Kosovo Foundation for Open Society and British Council, 2011, σ. 95. https://www.academia.edu/3164375/Greece_Kosovo_%CE%91_Complex_Relationship [ανακτήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2023].

¹⁵² Νίκος Μπογιόπουλος, ό.π., σ. 83.

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 94.

¹⁵⁴ Στο ίδιο.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 29.

¹⁵⁶ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *Κόσοβο...*, ό.π., σ. 312.

¹⁵⁷ Νίκος Μπογιόπουλος, ό.π., σ. 52.

αναφέροντας: «*Η Ελλάδα μας μεταφέρει τις απόψεις της περιοχής και μας εκπροσωπεί ως μεσολαβητής με τις χώρες του ίδιου γεωγραφικού χώρου*». ¹⁵⁸

Από την πλευρά τους οι Σύμμαχοι χαιρέτησαν τη συνεισφορά του ελληνικού κράτους, του οποίου η θέση ισχυροποιούνταν από το γεγονός ότι ήταν το μοναδικό που διέθετε τις απαραίτητες υποδομές και συνόρευε με τα εδάφη των επιχειρήσεων. Επιπρόσθετα, η αντίθεση και η αντίδραση που επέδειξε η πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας στη νατοϊκή επέμβαση, από τη μία αξιοποιήθηκε στο πλαίσιο του δεύτερου σκέλους της ελληνικής στρατηγικής το οποίο θα αναλυθεί στη συνέχεια, από την άλλη προσέφερε παραπάνω πόντους εκτίμησης από τη Δύση, ενόψει της στήριξης των νατοϊκών σχεδίων. ¹⁵⁹

Η συμμετοχή της Ελλάδας στη στρατιωτική παρέμβαση πιστώνεται μεταπολεμικά με την αναβάθμιση του ρόλου της χώρας στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Το ελληνικό κράτος διέθετε στρατιωτικά τμήματα ήδη στην Αλβανία και την Βοσνία. ¹⁶⁰ Πλέον ελληνικά στρατεύματα θα στρατοπεδεύσουν και στο Κόσοβο, στην περιοχή του Ουρόσεβατς, αποτελώντας μέχρι σήμερα την 9^η σε κατάταξη χώρα μεταξύ των μονάδων στελέχωσης της KFOR, της «ειρηνευτικής δύναμης» που εγκατέστησε το NATO μετά τη λήξη του πολέμου, με την εγκατάσταση 1,500 περίπου Ελλήνων στρατιωτικών. ¹⁶¹ Από τα μέσα κιόλας του πολέμου θα εγκατασταθεί στην Πρίστινα το «Hellenic Humanitarian Assistance Office», το οποίο μετέπειτα θα μετατραπεί σε «Γραφείο Διασύνδεσης» («Liaison Office»). ¹⁶² Αποστολή του ήταν η καθιέρωση της Ελλάδας ως ενός σημαντικού περιφερειακού παράγοντα στη διατήρηση των ισορροπιών ανάμεσα σε Πρίστινα και Βελιγράδι. Αργότερα, έλαβε πρόσθετες πρωτοβουλίες όπως η προστασία της θρησκευτικής και πολιτισμικής κληρονομιάς της Ορθόδοξης Σερβικής Εκκλησίας στο Κόσοβο και η εξομάλυνση των σχέσεων μεταξύ Αλβανών Κοσσοβάρων κι ελληνικής κυβέρνησης. ¹⁶³

Επιπλέον, σε οικονομικό επίπεδο, το ελληνικό κράτος θα αποτελέσει τον δεύτερο μεγαλύτερο εξαγωγέα προϊόντων στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου μεταξύ των χωρών-μελών της ΕΕ κι ο εμπορικός δρόμος Θεσσαλονίκη-Σκόπια-Πρίστινα θα

---

¹⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 51.

¹⁵⁹ «...είμαστε ευγνώμονες για την υποστήριξη που μας παρέχεται από την Ελλάδα, γνωρίζοντας την αντίθεση που υπάρχει στο εσωτερικό της για τις επιχειρήσεις του NATO», δηλώσεις του Σ. Τάλμποτ μετά την συνάντησή του με τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών στο Ελσινίκι (Μάιος 1999). Στο ίδιο, σ. 52.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 184.

¹⁶¹ I. Armakolas και A. Karabairis, ό.π., σ. 101. Αριθμός που στο πέραςμα των χρόνων θα μειωθεί.

¹⁶² Στο ίδιο, σ. 103-104.

¹⁶³ Στο ίδιο.

επιδράσει σημαντικά στην αναβάθμιση αυτή των εμπορικών σχέσεων.¹⁶⁴ Τέλος, η Ελλάδα θα αποτελέσει τον έβδομο μεγαλύτερο επενδυτή στην περιοχή αλλά και την κύρια πηγή εισαγωγής υποπροϊόντων πετρελαίου.¹⁶⁵

Επενδύσεις στα Βαλκάνια και το «Σχέδιο Ανασυγκρότησης»

Σε αυτό το σημείο και προτού προχωρήσει η ανάλυση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας και του Κοσόβου ειδικότερα, είναι σημαντική μία μικρή αναφορά επί των ελληνικών επενδύσεων στα Βαλκάνια και του «Σχεδίου Ανασυγκρότησης», τα οποία ερχόταν χέρι με χέρι με την «διττή φύσεως» στρατηγική που ακολουθούσε το ελληνικό κράτος.¹⁶⁶ Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80 είναι γεγονός ότι δεν υπήρχε κάποια εδραιωμένη ελληνική επιχείρηση στο εξωτερικό, πέρα από μερικές ελάχιστες εξαιρέσεις και κάποιες προσπάθειες για επενδύσεις που έγιναν στη Μέση Ανατολή τη δεκαετία του '70, οι οποίες, όμως, κρίθηκαν ανεπιτυχείς, πράγμα ιδιαίτερα δυσχερές για την εθνική οικονομία, η οποία πέρα από το ότι διεκδικούσε μια θέση στο διεθνές οικονομικό στερέωμα, αντιμετώπιζε ιδιαίτερα προβλήματα επάρκειας στο εσωτερικό της.¹⁶⁷ Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει στις αρχές και τα μέσα της δεκαετίας του '90, όταν η ελληνική επιχειρηματικότητα ξεκίνησε να διαβλέπει τις ευκαιρίες που πρόκυπταν από την κατάρρευση του σοβιετικού μοντέλου, την κρίση των Βαλκανίων και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας.¹⁶⁸ Οι πρώτοι που εντόπισαν τις καινούργιες δυνατότητες κι αποτέλεσαν σημαντικούς αρωγούς στην προώθηση των ελληνικών επιχειρήσεων στη βαλκανική επικράτεια και την Ανατολική Ευρώπη ήταν το ελληνικό κράτος και οι ελληνικές τράπεζες, παρέχοντας έμπρακτα την πολιτική και οικονομική υποστήριξη αυτής της διαδικασίας.¹⁶⁹ Το 1992, μάλιστα, λέγεται ότι η Ελλάδα είχε την ευκαιρία να

---

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 105-106.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 107.

¹⁶⁶ «Ο καημός...», εφ. *Ριζοσπάστης*, 6 Απριλίου 2005, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2791549> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

¹⁶⁷ Λόης Λαμπριανίδης, «Αρνητικές οι συνέπειες της οικονομικής διεύθυνσης», εφ. *Ριζοσπάστης*, 31 Δεκεμβρίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=58031> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

¹⁶⁸ Γιώργος Κακουλίδης, «Πίσω από τη λογική της "διείσδυσης"», εφ. *Ριζοσπάστης*, 25 Απριλίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3769872> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

¹⁶⁹ Βλ. σχετικά: Σεραφείμ Πολίτης, «Έξι μέτρα για ανόρθωση των Βαλκανίων», εφ. *Τα Νέα*, 4 Απριλίου 1999, <https://www.tanea.gr/1999/05/04/economy/eksi-metra-gia-anorthwsi-twn-balkaniwn/> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024]. Ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Θ. Καρατζάς ήδη από το

εξελιχθεί ως τον μεγαλύτερο ξένο επενδυτή στην Γιουγκοσλαβία, συγκεκριμένα, λόγω των γεωπολιτικών και οικονομικών συσχετίσεων, μετά την Γερμανία.¹⁷⁰

Η πραγματικότητα η οποία διαμορφώνεται στα Βαλκάνια, δίνει στην Ελλάδα μια ευκαιρία, για να αντιμετωπίσει τις δυσμενείς συνέπειες της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, με τη συγκρότηση ενός ενιαίου γεωγραφικού χώρου και τη δημιουργία της βαλκανικής αγοράς.¹⁷¹

Αυτά έγραφε στον Ριζοσπάστη ο καθηγητής Οικονομικών Επιστημών Λόης Λαμπριανίδης στα τέλη της δεκαετίας. Παράλληλα με το παραγωγικό κενό που άφησε πίσω του ο πόλεμος και η πολιτική κρίση, η περιοχή των Βαλκανίων προσέφερε περαιτέρω πλεονεκτήματα για το ελληνικό Κεφάλαιο, όπως η γεωγραφική γειννίαση, η απουσία ενδιαφέροντος για επενδύσεις από την πλευρά των μεγάλων επιχειρήσεων της Δύσης, οι διευκολύνσεις που προσέφερε το ελληνικό κράτος μέσω του φορολογικού του συστήματος και η «εξοικείωση» στο μοντέλο μιας ασταθούς αγοράς στην οποία κυριαρχούσαν οι «άτυπες σχέσεις».¹⁷² Έπειτα από μια σειρά ημερίδων ενημέρωσης που διοργάνωσε η ελληνική κυβέρνηση μαζί με τραπεζικούς κύκλους προς τους Έλληνες επιχειρηματίες, προκειμένου να πειστούν και να πάρουν το ρίσκο της επένδυσης εκτός συνόρων,¹⁷³ η διαδικασία διείσδυσης στις οικονομίες των βαλκανικών κρατών πήρε «σάρκα και οστά» κατά τα μέσα της δεκαετίας και μετά τη λήξη του πολέμου της Βοσνίας. Το ισχυρότερο βήμα το έκαναν οι δημόσιες επιχειρήσεις ΟΤΕ, ΔΕΗ, ΕΥΔΑΠ και ΟΣΕ, οι οποίες ανέλαβαν να αποκαταστήσουν το κατεστραμμένο δίκτυο υπηρεσιών που άφησε πίσω του ο πενταετής γιουγκοσλαβικός πόλεμος κι αποτελέσαν, ουσιαστικά, τον μεγαλύτερο επενδυτή στα Βαλκάνια.¹⁷⁴ Μέχρι το 1999

1997 καλούσε τους Έλληνες επιχειρηματίες να αναλάβουν πρωτοβουλίες για επενδύσεις στα Βαλκάνια: «Βόρεια της χώρας μας αλλά και νότια, συντελούνται μεταβολές που αποτελούν ευκαιρίες για την ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα, δίνονται, συνεπώς, οι ευκαιρίες για εδραίωση σε αγορές με μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξης». Στο «Επενδύστε στα Βαλκάνια!», εφ. *Ριζοσπάστης*, 27 Νοεμβρίου 1997, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3706390> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

¹⁷⁰ Μιλτιάδης Κήπας, *Η συγκρότηση της βαλκανικής περιφέρειας στην περίοδο 1990-1999 και ο ρόλος της Ελλάδας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2004, σ. 344.

¹⁷¹ Λόης Λαμπριανίδης, ό.π..

¹⁷² Στο ίδιο.

¹⁷³ «Μπίζνες σε βάρος Ελλήνων και Βαλκανίων εργαζομένων», εφ. *Ριζοσπάστης*, 24 Απριλίου 2007, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=4014934> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

¹⁷⁴ Γ. Παπαντωνίου, «Ο ρόλος της Ελλάδας στην ανασυγκρότηση των Βαλκανίων», εφ. *Ριζοσπάστης*, 20 Απριλίου 2000, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=236875> [ανακτήθηκε στις 25 Φεβρουαρίου 2024]. Μια ενδιαφέρουσα οπτική ως προς την στρατηγική και στρατιωτική χρήση των ΔΕΚΟ εμφανίζεται στο πολυσυζητημένο βιβλίο του δημοσιογράφου Τάκη Μίχα, *Ανίερη Συμμαχία. Η Ελλάδα και η Σερβία του Μιλόσεβιτς*, εκδ. Ελάτη, Αθήνα 2003, σ. 140-143, με αναφορά στην περίπτωση του

πεντακόσιες περίπου ελληνικές επιχειρήσεις δραστηριοποιούνταν στον βαλκανικό χώρο με τουλάχιστον 1,200 θυγατρικές, εκμεταλλεζόμενες τις παροχές που προσέφερε το νέο επενδυτικό περιβάλλον όπως το φθινό εργατικό δυναμικό, πρώτες ύλες, νέες αγορές κι ένα ευνοϊκό δασμολογικό σύστημα.¹⁷⁵ Ταυτόχρονα, αμελητέα δεν μπορεί να θεωρείται και η μεγάλη αποκόμιση κέρδους από τον τομέα του τουρισμού, κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα,¹⁷⁶ ενώ πρωταγωνιστικό ρόλο στον τομέα των εισφορών διαδραμάτιζε το ελληνικό δίκτυο τηλεπικοινωνιών που είχαν στήσει στα Βαλκάνια οι αλληλοσυνδεόμενες εταιρίες Intracom, ΟΤΕ και Hellascom.¹⁷⁷ Από το 1992 μέχρι το 1997 το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας πενταπλασιάστηκε και η ανάγκη εξόδου του ελληνικού Κεφαλαίου προς τις διεθνείς αγορές υπερκαλύφθηκε, επιλύοντας σημαντικά ζητήματα οικονομικής επιβίωσης, σε ό,τι έχει να κάνει με το εσωτερικό, και δημιουργώντας νέες προσδοκίες περί αύξησης της ανταγωνιστικότητας κι ενίσχυσης της διεθνούς θέσης της ελληνικής οικονομίας, όσον αφορά το εξωτερικό.¹⁷⁸ Σύμφωνα με τον καθηγητή Μιλτιάδη Κήπα, η Ελλάδα, ως η πιο ανεπτυγμένη οικονομικά χώρα των Βαλκανίων κι όντας κράτος-μέλος της ΕΕ, μπορούσε να κυριαρχήσει στην περιοχή και να αποτελέσει την «γέφυρα διασύνδεσης» ανάμεσα στη Δύση και τις βαλκανικές χώρες.¹⁷⁹

Προφανέστατα, το συγκεκριμένο άνοιγμα ίσως να μην ήταν εφικτό εάν το ελληνικό κράτος δεν συμμετείχε στον πόλεμο με τον τρόπο που το έκανε, ειδικά σε μια συγκυρία όπου το νεοσύστατο καθεστώς της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας μπλόκαρε τις ξένες επενδύσεις κι έθετε ένα «κλειστό» οικονομικό περιβάλλον στο οποίο χωρούσαν «λίγοι και καλοί».¹⁸⁰ Βέβαια, ο νέος πόλεμος του Κοσόβου δημιουργούσε ανησυχητικά ρήγματα σε ό,τι είχε καταφέρει να οικοδομήσει η ελληνική επιχειρηματικότητα στα Βαλκάνια και ειδικά στη Γιουγκοσλαβία μέχρι τότε. Οι πολεμικές επιχειρήσεις προκαλούσαν καταστροφές των παραγωγικών μονάδων ελληνικών εταιριών ή επέφεραν την παύση της λειτουργίας τους, το επιβεβλημένο εμπάργκο διέκοπτε τις εμπορικές συναλλαγές, ο τουρισμός δεχόταν σοβαρά πλήγματα, οι εμπορικές δαπάνες αυξάνονταν όλο και περισσότερο και

ΟΤΕ ο οποίος ανέλαβε να «αποκαταστήσει» το δίκτυο τηλεπικοινωνιών του σερβικού κομματιού της Βοσνίας.

¹⁷⁵ Λόης Λαμπριανίδης, ό.π..

¹⁷⁶ Μιλτιάδης Κήπας, ό.π., σ. 349.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 455.

¹⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 438-447.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 442-443.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 356-357.

παρακωλύοταν η διαδικασία υλοποίησης μεγάλων έργων που είχαν αναλάβει ελληνικές κατασκευαστικές εταιρείες, όπως για παράδειγμα η κατασκευή του μετρό Βελιγραδίου από την ΔΙΕΚΑΤ.¹⁸¹ Κατ' επέκταση, οι εξαγωγές του ελληνικού κράτους πλήττονταν ανεπανόρθωτα, ο ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ της χώρας γνώριζε πτώση και οι συνέπειες δεν άργησαν να φανούν και στα επιτόκια και το Χρηματιστήριο.¹⁸²

Σημαντικό στήριγμα στην προστασία των ελληνικών επιχειρήσεων από τις επιπτώσεις του πολέμου έμελλε να διαδραματίσουν η ελληνική κυβέρνηση και οι τράπεζες της χώρας. Οι δε μέσω χρηματοδότησης, και οι μεν μέσω άσκησης πιέσεων στη Δύση για αποζημιώσεις και τερματισμό του πόλεμου, όπως θα αναλυθεί παρακάτω. Παράλληλα, διατυπώνονταν ήδη τα πλάνα ως προς τις μετέπειτα διαδικασίες ανοικοδόμησης και οικονομικής ανασυγκρότησης των Βαλκανίων. Στον τομέα της ανοικοδόμησης οι ελληνικές κατασκευαστικές εταιρείες είχαν ήδη εκδηλώσει το ενδιαφέρον τους σε ΕΕ και ΗΠΑ πριν ακόμα τελειώσει ο πόλεμος.¹⁸³ Οι ίδιες επρόκειτο να απολαύσουν τόσο τα πολιτικά οφέλη των συμμαχικών σχέσεων ανάμεσα σε Ελλάδα και Σερβία, όσο και τις διαπροσωπικές σχέσεις των Ελλήνων επιχειρηματιών με την σερβική ηγεσία οι οποίες αναπτύχθηκαν σταδιακά καθ' όλη τη δεκαετία.¹⁸⁴ Η δεδομένη γεωπολιτική κατάσταση σε συνδυασμό με την γεωγραφική γειτνίαση και την οικονομική θέση της χώρας, αναμένεται να προσφέρουν στις ελληνικές επιχειρήσεις πολύ σημαντικό ρόλο στη διαδικασία ανοικοδόμησης, η οποία θα χρηματοδοτηθεί από την ΕΕ με ένα ποσό της τάξης των 50 δις ευρώ.¹⁸⁵ Στον σχεδιασμό της ανοικοδόμησης, σαφώς, δεν πρόκειται να μείνουν απέξω και οι κατασκευές που θα εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του εξαγωγικού τομέα του ελληνικού εμπορίου (δρόμοι εμπορικής και τουριστικής διασύνδεσης κ.α.).¹⁸⁶

Τις παραπάνω διαδικασίες επρόκειτο να ενισχύσει και το ελληνικό κράτος μέσω της παροχής χρηματοδότησης στο όνομα της οικονομικής ανασυγκρότησης των Βαλκανίων. Ειδικότερα, η ελληνική κυβέρνηση μετά τη λήξη του πολέμου, σύμφωνα

---

¹⁸¹ Στο ίδιο, σ. 351-353.

¹⁸² Στο ίδιο.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 464.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 482. Γι' αυτό λέγεται ότι το ενδεχόμενο ανατροπής του Σ. Μιλόσεβιτς από την ηγεσία της Γιουγκοσλαβίας προκαλούσε μεγάλους κινδύνους σε ό,τι έχει να κάνει με τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Η Αντιπολίτευση της Σερβίας πιστευόταν ότι θα στραφεί προς το ΝΑΤΟ και τη μεγαλύτερη οικονομία της Ευρώπης, την Γερμανία, και ταυτόχρονα θα επιχειρούσε να εξομαλύνει τις σχέσεις της με την Βουλγαρία, την Κροατία και την Τουρκία, πράγμα εξαιρετικά δυσχερές για τις ελληνικές επιδιώξεις. Κάπως έτσι δικαιολογείται, μάλλον, και η τόσο έντονη υποστήριξη του Σέρβου προέδρου από το σύνολο της ελληνικής πολιτικής σκηνής. Στο ίδιο, σ. 361.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 480.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 482-483.

με το Υπουργείο Εξωτερικών, κατέβαλλε συνολικά περίπου μισό δις ευρώ στις βαλκανικές χώρες για «τον εκσυγχρονισμό των υποδομών, την προώθηση των παραγωγικών επενδύσεων, τη στήριξη των δημοκρατικών θεσμών και του κράτους δικαίου, την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους, καθώς και την κατάρτιση του εργατικού και επιστημονικού δυναμικού», με τα μισά από αυτά τα χρήματα να έχουν ως παραλήπτρια την Σερβία.¹⁸⁷

Στο εξής και μετά και τη λήξη του πολέμου του Κοσόβου, η πολιτική της οικονομικής διείσδυσης στον βαλκανικό χώρο θα κριθεί ως «ζωτικής σημασίας» για την οικονομία και την εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους, με τις ελληνικές επιχειρήσεις μέχρι το 2007 να αριθμούνται στις 3,500 και τις ελληνικές τράπεζες να ελέγχουν το 20% της τραπεζικής αγοράς,¹⁸⁸ ενώ το εμπορικό ισοζύγιο κρίνεται διαχρονικά πλεονασματικό υπέρ της ελληνικής οικονομίας.¹⁸⁹ Από τα τέλη της δεκαετίας του '90, σύμφωνα με το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, τα Βαλκάνια αποτελούν τον «φυσικό χώρο» ανάπτυξης των ελληνικών επιχειρήσεων και το «πρώτο στάδιο διεθνοποίησής τους σε άλλες απαιτητικότερες αγορές».¹⁹⁰ Όσον αφορά την Σερβία, συγκεκριμένα, η περίοδος μετά τη λήξη του πολέμου του Κοσσυφοπεδίου θα αποτελέσει ξανά για την ελληνική επιχειρηματικότητα μια νέα «χρυσή εποχή», μετά την εξαετία 1992-1998, με τις ελληνικές επενδύσεις να υπερβαίνουν τα 2,5 δις ευρώ.¹⁹¹

Αυτό το πρίσμα της οικονομικής πολιτικής ως αποτέλεσμα της εξωτερικής πολιτικής που ακολουθούσε το ελληνικό κράτος κατά τον δεκαετή γιουγκοσλαβικό πόλεμο, ίσως φανεί χρήσιμο στις ακόλουθες ενότητες που σχετίζονται με το δεύτερο σκέλος της στρατηγικής της ελληνικής διπλωματίας που άκουγε στο όνομα «Ελληνοσερβική Φιλία». Εξού κι αυτή η μικρή αναφορά, η οποία θα εντοπιστεί ξανά σε ένα κομμάτι του τρίτου κεφαλαίου.

---

¹⁸⁷ «Ελληνικό Σχέδιο Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ) 2002-2020», *Υπουργείο Εξωτερικών*, 23 Μαρτίου 2016, <https://agora.mfa.gr/2-uncategorised/22-2002-2020> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

¹⁸⁸ «Μπίζνες σε βάρος Ελλήνων και Βαλκάνιων εργαζομένων», εφ. *Ριζοσπάστης*, 24 Απριλίου 2007, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=4014934> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

¹⁸⁹ «Δυτικά Βαλκάνια», *Υπουργείο Εξωτερικών*, 08 Μαρτίου 2024, <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/periferiaki-politiki/dytika-valkania.html> [ανακτήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 2024].

¹⁹⁰ Κώστας Αντωνάκος, «Ποιες ελληνικές επιχειρήσεις χτυπούν οι βόμβες», εφ. *Τα Νέα*, 3 Απριλίου 1999, <https://www.tanea.gr/1999/04/03/economy/poies-ellinikes-epixeiriseis-xytyroy-n-oi-bombes/> [ανακτήθηκε στις 12 Ιανουαρίου 2024].

¹⁹¹ Κώστας Κετσιτζής, «Οι ελληνικές επιχειρήσεις «επιστρέφουν» στα Βαλκάνια», *Insider.gr*, 13 Σεπτέμβριος 2023, <https://www.insider.gr/epiheiriseis/289910/oi-ellinikes-epiheiriseis-epistrefoy-n-sta-balkania-oi-ependyseis-se-albania> [ανακτήθηκε στις 12 Ιανουαρίου 2024].

«Ελληνοσερβική Φιλία»

Μετά την κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας προκλήθηκαν φόβοι στην ελληνική πλευρά περί ενδεχόμενης δημιουργίας «ισλαμικού κόμβου» στην Ευρώπη, της οποίας ηγετικό ρόλο θα είχε η Τουρκία.¹⁹² Οι κίνδυνοι κατάρρευσης της ισορροπίας και των έως τότε δεδομένων στα Βαλκάνια, έφεραν την Ελλάδα σύμμαχο με την Σερβία, την δύναμη που προσπαθούσε να προασπίσει εκ των προτέρων το status quo της περιοχής, όντας, συγκριτικά με τα αναδυόμενα βαλκανικά κράτη, η ισχυρότερη τη συγκεκριμένη περίοδο.¹⁹³ Εκτός αυτού, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (ΟΔΓ) επένδυσε στη συμμαχική σχέση με την Ελλάδα υπό την όψη της επερχόμενης κρίσης, προσφέροντάς της διόλου ευκαταφρόνητα πολιτικά, οικονομικά και γεωστρατηγικά ανταλλάγματα σε περίπτωση επικράτησης του φιλόδοξου σχεδίου της.¹⁹⁴ Έτσι, επανήλθε από το ντουλάπι της Ιστορίας η συνθήκη της «Ελληνοσερβικής Φιλίας», που πατά φαινομενικά πάνω στο κοινό ορθόδοξο θρήσκευμα και τις «παραδοσιακά καλές σχέσεις» μεταξύ των δύο λαών. Η σύνδεση των δύο χωρών θα γίνει ακόμα ισχυρότερη έπειτα από την εισροή μεγάλων σερβικών κεφαλαίων σε Ελλάδα και Κύπρο, αλλά κι από την μετέπειτα οικονομική δραστηριότητα πολλών ελληνικών επιχειρήσεων στην Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία, όπως έχει ήδη αναφερθεί.¹⁹⁵ Παράλληλα, οι πολιτικοί δεσμοί ήταν τέτοιοι που ο Σέρβος πρόεδρος Σ. Μιλόσεβιτς είχε παρευρεθεί στην κηδεία του πρώην πρωθυπουργού Α. Παπανδρέου, με τον οποίο διατηρούσε «στενές προσωπικές σχέσεις» μέχρι και τον θάνατό του.¹⁹⁶

Υπό το πλαίσιο αυτό, το ελληνικό κράτος τάχθηκε υπέρ των «αδελφών Σέρβων» από τα πρώτα σημάδια διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας στις αρχές της δεκαετίας, με αποκορύφωμα τη συμμετοχή της «Ελληνικής Εθελοντικής Φρουράς» (ΕΕΦ) στον πόλεμο της Βοσνίας και τις σφαγές του μουσουλμανικού πληθυσμού της,¹⁹⁷ αλλά και την υλική, πολιτική και ηθική υποστήριξη της σερβοβοσνιακής

---

¹⁹² Στο ίδιο, ό.π., σ. 94.

¹⁹³ Στο ίδιο.

¹⁹⁴ Βλ. σχετικά: Πρόταση διαμελισμού και μοιράσματος της εδαφικής επικράτειας της ΠΓΔΜ ανάμεσα σε Σερβία κι Ελλάδα από τον πρόεδρο Σ. Μιλόσεβιτς προς τον υπουργό Εξωτερικών Α. Σαμαρά και την ελληνική κυβέρνηση. Στο Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 99-105.

¹⁹⁵ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, *Κόσοβο...*, ό.π., σ. 298.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 29.

¹⁹⁷ Βλ. σχετικά: Τάσος Κωστόπουλος, «Οι άνθρωποι από την Ελλάδα», εφ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 14 Ιουνίου 2015, https://www.efsyn.gr/arheio/o-ios/30076_oi-anthropoi-apo-tin-ellada [ανακτήθηκε στις 20 Ιανουαρίου 2024] και Σταύρος Τζίμας, *Η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας και οι ελληνικές φαντασιώσεις: Ελλάς-Σερβία-Ορθοδοξία*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2014, σ. 105-134.

ηγεσίας, η οποία αργότερα θα καταδικαστεί από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για «εγκλήματα πολέμου» κι «εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας».¹⁹⁸ Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στις ελληνοσερβικές δραστηριότητες θα επιτελέσει η «Εταιρεία Ελληνοσερβικής Φιλίας» με πρόεδρο τον Έλληνα γιατρό (στο επάγγελμα), διερμηνέα, σύμβουλο του πρωθυπουργού τότε Α. Παπανδρέου και στενό συνεργάτη του Σερβοβόσνιου προέδρου Ρ. Κάρατζιτς, Άρη Μουσιώνη, η οποία οργάνωση χρηματοδοτούταν από το Υπουργείο Εξωτερικών κι ενορχήστρωνε το σχέδιο στήριξης και πολεμικής ενίσχυσης της σερβοβοσνιακής πλευράς.¹⁹⁹ Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συζητήσεις βουλευτών της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ στο Πάλε της Βοσνίας περί δημιουργίας «τόξου» μεταξύ Σέρβων, Ελλήνων και Κούρδων με σκοπό τη δημιουργία εσωτερικού ρήγματος στην Τουρκία.²⁰⁰

Στο ζήτημα του Κοσόβου, η Αθήνα θα παρουσιάσει τις αρχικές θέσεις της μέσω του Υπουργού Εξωτερικών Α. Σαμαρά τον Αύγουστο του 1991 στο πλαίσιο συνάντησης των Υπουργών Εξωτερικών της ΕΕ στη Χάγη, ο οποίος θα καταθέσει έγγραφο που υποστήριζε ότι η ΠΓΔΜ και το Κοσσυφοπέδιο «δεν θα επιβίωναν ως αυτόνομες οντότητες για οικονομικούς, γεωπολιτικούς, εθνολογικούς και ιστορικούς λόγους» και προέβλεπε το ξέσπασμα συγκρούσεων μεταξύ των γειτονικών τους κρατών. Σύμφωνα με το πολυσυζητημένο βιβλίο «Ανίερη Συμμαχία: Η Ελλάδα και η Σερβία του Μιλόσεβιτς» του δημοσιογράφου Τάκη Μίχα²⁰¹, αυτό που επεδίωκε η

¹⁹⁸ Βλ. σχετικά: Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 40-143 και Σταύρος Τζίμας, ό.π., σ. 141-158.

¹⁹⁹ Σταύρος Τζίμας, ό.π., σ. 110-113 και Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 75-85.

²⁰⁰ Κλέων Ιωαννίδης, «Η ενοχή του Κάρατζιτς και η συλλογική μας αθωότητα», *The books' journal*, 8 Ιουνίου 2016. <https://booksjournal.gr/paremvaseis/2162-%CE%B7-%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CF%87%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%AC%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B6%CE%B9%CF%84%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BC%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CE%B8%CF%89%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1> [ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2024].

²⁰¹ Ο εν λόγω δημοσιογράφος δέχθηκε τη μήνυση του εκπροσώπου Τύπου του «Πανελληνίου Μακεδονικού Μετώπου» και πρώην «εθελοντή» στις υπηρεσίες του σερβοβοσνιακού στρατού Σ. Βιτάλη για «συκοφαντική δια του τύπου δυσφήμιση» τον Ιούλιο του 2009. Αιτία η δημοσίευση ενός σχετικού άρθρου στην εφημερίδα «Ελευθεροτυπία» στο οποίο αναγραφόταν η φράση: «*Ελληνες εθελοντές πολέμησαν στο πλευρό των Σέρβων κατά την διάρκεια του πολέμου της Βοσνίας σαν παραστρατιωτικοί που πήραν μέρος στην σφαγή στην Σρεμπρένιτσα*». Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Σ. Βιτάλη οι «Ελληνες Εθελοντές» δεν συμμετείχαν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Σρεμπρένιτσα και δεν αποδέχεται τον χαρακτηρισμό «παραστρατιωτικοί» που χρησιμοποιεί ο Τ. Μίχας για να περιγράψει τα «Σώματα Ελλήνων Εθελοντών». Στοιχεία για την τελική έκβαση της δίκης δεν εντοπίστηκαν. Βέβαια, όσα περιλαμβάνονται στο βιβλίο του Σταύρου Τζίμα, *Η κατάρρευση...*, ό.π., σ. 105-110, καταρρίπτουν με κάποιον τρόπο τους ισχυρισμούς του πρώτου. Βλ. σχετικά: Daniel Toljaga, «INTERVIEW: Greek journalist sued for writing about the presence of Greek paramilitaries in Bosnia», *Congress of Bosniaks of North America*, <https://bosniak.org/2009/08/05/interview-greek-journalist-sued-for-writing-about-the-presence-of-greek-paramilitaries-in-bosnia/> [ανακτήθηκε στις 2

κυβέρνηση τη δεδομένη στιγμή ήταν η προσπάθεια νομιμοποίησης μιας ενδεχόμενης εξωτερικής παρέμβασης στις περιοχές αυτές, έχοντας το δικό της βλέμμα ειδικά στραμμένο στην ΠΓΔΜ και τις ελληνικές επιδιώξεις που συνέπιπταν με τις αντίστοιχες σερβικές.²⁰² Μετέπειτα, το ελληνικό κράτος καλούσε τον Ι. Ρουγκόβα να μετριάσει τις απαιτήσεις του, θεωρώντας το αίτημα για ανεξαρτησία ως μη εφικτό, ενώ υποστήριζε ότι η εμπλοκή τρίτων χωρών επί του θέματος ήταν ανώφελη, στηρίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο την σερβική θέση ότι το ζήτημα αποτελεί «εσωτερική υπόθεση» της Σερβίας (1995).²⁰³

Λίγο καιρό αργότερα ο Υπουργός Εξωτερικών Θ. Πάγκαλος θα κάνει γνωστή την ελληνική αντίθεση ως προς την ανεξαρτησία του Κοσσυφοπεδίου στους Ευρωπαίους εταίρους.²⁰⁴ Βασικό επιχείρημα της θέσης αυτής αποτελούσε ο κίνδυνος διατάραξης της ισορροπίας της περιοχής, καθώς μια ενδεχόμενη παραχώρηση ανεξαρτησίας θα δημιουργούσε ένα νομικό και πολιτικό προηγούμενο, το οποίο θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί οποιαδήποτε μειονότητα των Βαλκανίων, αναζωπυρώνοντας νέες αποσχιστικές τάσεις που έθεται υπό αμφισβήτηση τα δεδομένα γεωγραφικά σύνορα και την εδαφική ακεραιότητα των βαλκανικών χωρών.²⁰⁵ Ο φόβος αυτός αφορούσε σαφέστατα την ελληνική περίπτωση κι αντανακλούσε παρόμοια ευαίσθητα εθνικά θέματα όπως αυτά του Αιγαίου, της Θράκης και του Κυπριακού.²⁰⁶ Επομένως, το «απαραβίαστο των συνόρων» αποτελούσε την «κεφαλή» της ατζέντας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, πράγμα που την έφερνε σε σύμπλευση με τις σερβικές επιδιώξεις. Οι συγκεκριμένες θέσεις προκαλούσαν τη δυσφορία των Δυτικών συμμάχων, η οποία εντεινόταν από το γεγονός ότι το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών δεν φαινόταν να συμμετάσχει στην προσπάθεια άσκησης πίεσης προς τον Σ. Μιλόσεβιτς τη δεδομένη προπολεμική περίοδο.²⁰⁷

Ιουλίου 2024], Semir Đulić, «Press Release Regarding a Lawsuit Against Greek Journalist Takis Michas», *Congress of Bosniaks of North America*, 7 Αυγούστου 2009, <https://bosniak.org/2009/08/08/press-release-regarding-a-lawsuit-against-greek-journalist-takis-michas/> [ανακτήθηκε στις 2 Ιουλίου 2024], «ΟΧΙ ΣΤΗ ΦΑΣΙΣΤΙΚΗ ΔΙΩΞΗ ΤΟΥ Τ. ΜΙΧΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΟΒΙΝΟΦΑΣΙΣΜΟ», Oakke.gr, <https://www.oakke.gr/na457/mih457.htm> [ανακτήθηκε στις 2 Ιουλίου 2024], «Μήνυση Βιτάλη κατά Μίχα Ελευθεροτυπίας», *Olympia.gr*, 30 Ιουλίου 2009, <https://www.olympia.gr/5207/ellada/minysi-vitali-kata-micha-eleytherotypias/> [ανακτήθηκε στις 2 Ιουλίου 2024].

²⁰² Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 92-93.

²⁰³ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, ό.π., σ. 29.

²⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 101.

²⁰⁵ Στο ίδιο.

²⁰⁶ Ι. Armakolas και Α. Karabairis, ό.π., σ. 114-115.

²⁰⁷ Αλέξανδρος Γ. Τάρκας, ό.π., σ. 101.

Όταν τα στρατιωτικά σχέδια του NATO άρχισαν να τίθενται στο τραπέζι, ο Έλληνας μόνιμος αντιπρόσωπος στη Συμμαχία Γ. Σαββαΐδης εξέφραζε την «επιφυλακτικότητα» της ελληνικής κυβέρνησης ως προς την επικείμενη επέμβαση.²⁰⁸ Η ελληνική πλευρά υποστήριζε ότι προτού παρθούν αυτά τα «ακραία μέτρα», έπρεπε πρώτα να εξαντληθούν όλα τα πολιτικά μέσα για τη διευθέτηση του ζητήματος, ενώ, ταυτόχρονα, τόνιζε την αναγκαιότητα το θέμα να ενταχθεί υπό το πλαίσιο του ΟΗΕ ο οποίος, σύμφωνα με την ελληνική κυβέρνηση, ήταν και το μόνο νομικό όργανο που θα μπορούσε να επικυρώσει μια ενδεχόμενη ένοπλη επέμβαση.²⁰⁹ Προφανώς, η Αθήνα γνώριζε ότι εάν εμπλεκόταν στην υπόθεση το Συμβούλιο Ασφαλείας, η Ρωσία και η Κίνα, ως μόνιμα μέλη, πιθανότατα θα ασκούσαν βέτο σε μια απόφαση περί στρατιωτικής παρέμβασης από το NATO.²¹⁰ Παράλληλα με τα παραπάνω κι ενόσω οξυνόταν η ένταση, ο Έλληνας πρωθυπουργός Κ. Σημίτης μαζί με το επιτελείο του διαδραμάτιζαν τον ρόλο του συμβούλου προς τον Σέρβο πρόεδρο κι επισήμαιναν με κάθε ευκαιρία ότι η ελληνική πλευρά βρισκόταν στη διάθεση της Γιουγκοσλαβίας εάν της ζητηθεί οποιαδήποτε βοήθεια.²¹¹

Μετά την απομάκρυνση του Θ. Πάγκαλου από το Υπουργείο Εξωτερικών λόγω της υπόθεσης «Οτσαλάν», τη θέση του Υπουργού ανέλαβε ο Γεώργιος Παπανδρέου. Ο ίδιος θα ακολουθήσει το δόγμα ότι «ο σεβασμός των μειονοτικών δικαιωμάτων συμβαδίζει με τον σεβασμό των υπαρχόντων συνόρων» και θα επιδιώξει με τη σειρά του έναν μεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα σε Βελιγράδι και Δυτικούς συμμάχους προκειμένου να επέλθει μια ειρηνευτική συμφωνία.²¹² Πάρα ταύτα, οι προσπάθειες αυτές θα καταλήξουν στο κενό κι ο πόλεμος θα ξεσπάσει την άνοιξη του 1999. Κατά τη διάρκεια αυτού το ελληνικό κράτος θα ακολουθήσει την ίδια «διττής φύσεως» πολιτική.²¹³ Την ίδια στιγμή, δηλαδή, που συμμετείχε έμμεσα στο βομβαρδισμό της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, με διάφορα μέσα

---

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 137.

²⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 141-142.

²¹⁰ Στο ίδιο, σ. 142. Η δικαιολογία που πρόβαλαν οι Έλληνες εκπρόσωποι στους δυτικούς συμμάχους ήταν ότι η Ελλάδα αποτελούσε το μόνο κράτος-μέλος της Συμμαχίας το οποίο θα είχε να διαχειριστεί μια εμπόλεμη κατάσταση δίπλα στα σύνορά του. Επίσης, η συμμετοχή του ελληνικού κράτος στον πόλεμο θα έθετε «ταφόπλακα» στις σχέσεις του με το Βελιγράδι.

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 95-96.

²¹² Στο ίδιο, σ. 304.

²¹³ I. Armakolas και A. Karabairis, *Greece – Kosovo...*, ό.π., σ. 99.

επιδίωκε να προκαλεί εμπόδια στις νατοϊκές επιχειρήσεις και να συνδράμει όσο μπορεί τους «αδελφούς Σέρβους».²¹⁴

Λίγες ημέρες μετά την έναρξη των βομβαρδισμών, ο πρόεδρος της Δημοκρατίας Κ. Στεφανόπουλος θα εκφράσει δημόσια τα αισθήματα αλληλεγγύης του ελληνικού λαού προς τους πληττόμενους λαούς της Σερβίας και του Μαυροβουνίου.²¹⁵ Σε κυβερνητικό επίπεδο προετοιμαζόταν ένα σχέδιο διπλωματικής παρέμβασης με σκοπό την επαναφορά του διαλόγου για την επίτευξη μιας πολιτικής λύσης.²¹⁶ Στο πλαίσιο αυτού, ο Γ. Παπανδρέου με το επιτελείο του θα πραγματοποιήσει αλληπάλληλες επισκέψεις σε ΠΓΔΜ, Μόσχα, Τίρανα και Βελιγράδι και η ελληνική κυβέρνηση θα προωθήσει τη σύγκληση «Διαβαλκανικής Διάσκεψης Κορυφής».²¹⁷ Εκπρόσωποι πολιτικών κομμάτων, όπως ο επίτιμος πρόεδρος του ΚΚΕ Χ. Φλωράκης, ο πρόεδρος του Συνασπισμού Ν. Κωνσταντόπουλος κι ο πρόεδρος του ΔΗΚΚΙ Δ. Τσοβόλας, της κυβέρνησης αλλά και κοινωνικών φορέων, όπως η Ένωση Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών, θα επισκεφτούν το Βελιγράδι και θα συναντηθούν με τον Σέρβο πρόεδρο Σ. Μιλόσεβιτς εκφράζοντας την στήριξή τους.²¹⁸ Επιπλέον, η Αθήνα με τη σειρά της θα καταγγείλει την απόφαση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου περί έκκλησης του Σέρβου προέδρου και της υπόλοιπης ηγεσίας της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας με την κατηγορία για διάπραξη «εγκλημάτων πολέμου»,²¹⁹ ενώ Έλληνες πρέσβεις θα εκπροσωπούν πλέον την Γιουγκοσλαβία (ΟΔΓ) σε αρκετές χώρες της ΕΕ, μετά την απόφαση του Βελιγραδίου να αποσύρει τους διπλωμάτες του από τις χώρες-μέλη του ΝΑΤΟ.²²⁰ Στο στρατιωτικό σκέλος, ο αρχηγός

---

²¹⁴ «Συνεδριάσεις Ολομέλειας Ι, Σύνοδος: Α' (Συνέχιση Ολομέλειας), Συνεδρίαση: 4Θ'», *Βουλή των Ελλήνων*, 26 Ιανουαρίου 2001, <https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?sessionRecord=5716800e-a9f2-4e6a-9ade-653045002882> [ανακτήθηκε στις 26 Δεκεμβρίου 2023]. Απάντηση του Απ. Αθανάσιου Τσοχατζόπουλου (Υπ. Εθνικής Άμυνας) προς την ολομέλεια της Βουλής: «Και όταν υπήρχε ο πόλεμος πάλι με τους Έλληνες συζητούσαν και οι Σέρβοι και οι Γιουγκοσλάβοι. Και ξέρετε πολύ καλά εσείς τουλάχιστον ότι καθόλη τη διάρκεια του πολέμου υπήρχε επαφή και συνεννόηση, ότι προσπαθήσαμε να προστατέψουμε το σέρβικο και Γιουγκοσλαβικό λαό (...) Αυτή ήταν η θέση μας, τη στηρίξαμε, την πραγματοποιήσαμε και συνεχίζουμε σήμερα να έχουμε άριστες σχέσεις και πολιτικές και διπλωματικές και οικονομικές και κοινωνικές με το γειτονικό λαό.»

²¹⁵ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 179.

²¹⁶ Στο ίδιο.

²¹⁷ Στο ίδιο, σ. 189.

²¹⁸ Στο ίδιο, σ. 183-204.

²¹⁹ Νίκος Μπογιόπουλος, ό.π., σ. 31. Πάρα ταύτα η ελληνική κυβέρνηση συνυπογράφει την απόφαση «απαγόρευσης εισόδου» του Σ. Μιλόσεβιτς και μελών της οικογένειάς του στην Ελλάδα (10/05/1999). Βέβαια, την νομική υποστήριξη τόσο του Σ. Μιλόσεβιτς, όσο και του αρχηγού του Σερβοβοσνιακού στρατού Ρ. Μιλάντιτς, θα αναλάβει ο γνωστός ποινικολόγος και μετέπειτα βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας Αλέξανδρος Λυκουρέζος. Στο Τάκης Μίχας, *Ανίερη Συμμαχία...*, ό.π., σ. 152-153.

²²⁰ «Greek Diplomat to represent Belgrade in Germany», *Macedonian Press Agency*, 26 Μαρτίου 1999 στο «Νέα αποκλειστικά στοιχεία για τη συμμετοχή Ελλήνων υπηκόων στη σφαγή της Σεμπρένιτσα»,

του ΓΕΕΘΑ Μ. Παργιουδάκης ξεκαθάριζε στους Συμμάχους ότι η Ελλάδα δεν επρόκειτο να λάβει μέρος στην περίπτωση διεξαγωγής χειρσαίων επιχειρήσεων εναντίον της Γιουγκοσλαβίας και κυβερνητικοί εκπρόσωποι σε κάθε ευκαιρία θα ζητούν την άμεση κατάπαυση του πυρός από τη διεθνή κοινότητα.²²¹ Επίσης, σύμφωνα με το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης, συμμετοχές στην κύρια πηγή χρηματοδότησης των πολεμικών επιχειρήσεων της Σερβικής Δημοκρατίας από το 1992 μέχρι το 2000 ήταν ελληνικές και κυπριακές τράπεζες, οι οποίες λειτουργούσαν ως «διάυλος» των αγορών «όπλων, εξοπλισμού κι άλλων προμηθειών που χρησιμοποιούσαν ο γιουγκοσλαβικός στρατός και οι δυνάμεις του Υπουργείου Εσωτερικών της Σερβίας [σ.σ. στο οποίο ανήκαν τα σώματα Ασφαλείας]».²²²

Εκτός αυτών, η Ελλάδα θα αναλάβει το συντονισμό αποστολής ανθρωπιστικής βοήθειας προς την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, σπάζοντας ουσιαστικά το εμπάργκο που είχε επιβληθεί από τις νατοϊκές δυνάμεις. Η Ελληνική Εκκλησία θα στείλει περίπου διακόσους τόνους τροφίμων και φαρμάκων στο Βελιγράδι κι άλλοι εκατό τόνοι θα παραχωρηθούν από την ελληνική κυβέρνηση στην Πρίστινα.²²³ Συνολικά, το ελληνικό κράτος ξόδεψε πάνω από ένα εκατομμύριο σε παροχές ανθρωπιστικής βοήθειας κι ανασύστασης της Σερβίας και του Μαυροβουνίου κι άλλα δύο εκατομμύρια παραχωρήθηκαν σε ΜΚΟ που είχαν ανάλογη δράση. Εδώ πρέπει να επισημανθεί ο ιδιαίτερος ρόλος των τελευταίων.²²⁴ Σαφώς, σε επίπεδο ανθρωπιστικών αποστολών στα εδάφη της Γιουγκοσλαβίας η σημαντικότητά τους ήταν αρκετή. Όμως, η δραστηριότητά τους μάλλον δεν σταματούσε εκεί. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Ανώτατου Διοικητή των Συμμαχικών Δυνάμεων Ευρώπης (SACEUR) Wesley Kanne Clark σε συνέντευξή του στο αμερικανικό δίκτυο C-SPAN:

Είχαμε κάποιες ΜΚΟ που επέμεναν να μεταφέρουν προμήθειες κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών. Δεν μπορούσαμε να έρθουμε σε επικοινωνία μαζί τους και φυσικά δεν μπορούσαμε να τους αποκαλύψουμε ποιοι ήταν οι στόχοι μας. Αυτά τα φορτηγά κινούνταν στο δρόμο και μαρκάρωνταν. Κανείς δεν ήξερε ποιος ήταν μέσα σε αυτά. Οπότε, τελικά, η δική τους κινητοποίηση σταμάταγε αυτό που οι περισσότεροι των Ευρωπαίων ήθελαν από εμάς να

XYZ Contagion, <https://xyzcontagion.wordpress.com/srebrenica-more-evidence/> [ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2023].

²²¹ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 188.

²²² Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 129-130.

²²³ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 193.

²²⁴ I. Armakolas και A. Karabairis, ό.π., σ. 100.

κάνουμε... Νομίζω ήταν μια ελληνική ΜΚΟ η οποία αυτή, όπως κι άλλες, ποτέ δεν υποστήριζαν το γεγονός ότι πρόκειται να διεξάγουμε στρατιωτική δράση εναντίον των Σέρβων και υπήρχε το σκεπτικό ότι μερικές από αυτές μπορούσαν να ματαιώσουν αυτή τη στρατιωτική επιχείρηση, με το να μεταφέρουν ανθρωπιστικές προμήθειες [σ.σ. τη στιγμή αυτή των βομβαρδισμών] και το κατάφερναν!²²⁵

Βέβαια, κάποιες φορές το σχέδιο δεν πετύχαινε και οι αποστολές δέχονταν τα νατοϊκά πυρά, όπως στην περίπτωση του ελληνικού παραρτήματος της οργάνωσης «Γιατροί του Κόσμου» τον Μάιο του 1999 κατά τη διάρκεια πραγματοποίησης αποστολής προς την Πρίστινα.²²⁶ Άλλωστε, η ίδια οργάνωση ήταν η πρώτη που έλαβε άδεια να εισχωρήσει στα εδάφη του Κοσόβου και είχε το ελεύθερο να δραστηριοποιείται χωρίς εμπόδια, πράγμα που αποδεικνύει την εμπιστοσύνη της σερβικής πλευράς προς την Ελλάδα, παρ' όλο που η ίδια συμμετείχε έμμεσα στον βομβαρδισμό της.²²⁷ Ενδιαφέρον προκαλεί η απόφαση της μητρικής οργάνωσης να διαγράψει το ελληνικό παράρτημα τον Ιούνιο του 1999, λόγω της φιλοσερβικής στάσης και της ύποπτης συνεργασίας του με τις σερβικές αρχές.²²⁸

Τέλος, στο έργο του ανεφοδιασμού συνέβαλε και η λαθραία μεταφορά πετρελαίου από ελληνικά εμπορικά πλοία, παρακάμπτοντας όσο το δυνατόν τις επιχειρήσεις νηοπιών που πραγματοποιούνταν στην θάλασσα της Αδριατικής από τις νατοϊκές δυνάμεις. Η πρακτική αυτή ακολουθούνταν καθ' όλη τη διάρκεια του δεκαετούς πολέμου κι αποτελούσε στην ουσία την κύρια πηγή ενέργειας των πολεμικών μηχανών των σερβικών δυνάμεων, εν γνώσει της ελληνικής κυβέρνησης και των μυστικών υπηρεσιών της.²²⁹

---

²²⁵ «“Greeks didn't want to kill Serbs”», *Youtube*, 12 Ιουλίου 2008 [video], https://www.youtube.com/watch?v=wNv7f3BYMg0&ab_channel=AuroraKismet [ανακτήθηκε στις 5 Ιανουαρίου 2024].

²²⁶ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, *ό.π.*, σ. 198.

²²⁷ I. Armakolas και A. Karabairis, *ό.π.*, σ. 99-100.

²²⁸ Τάκης Μίχας, *ό.π.*, σ. 163-164.

²²⁹ Ειρήνη Δ. Καρανασοπούλου, «Βήμα πίσω με τη ρωσική κρίση», *εφ. Τα Νέα*, 13 Μαρτίου 1999, <https://www.tanea.gr/1999/05/13/greece/bima-pisw-me-ti-rwsiki-krisi/> [ανακτήθηκε στις 18 Δεκεμβρίου 2023]. «Σχετικά με ορισμένα δημοσιεύματα αμερικανικών εφημερίδων περί παραβίασης του εμπάργκο που έχει επιβληθεί στη Γιουγκοσλαβία από μέρους της Ελλάδας, ο υπουργός Εξωτερικών είπε πως η κυβέρνηση δεν μπορεί να ελέγξει τις ιδιωτικές εταιρείες (...). Διευκρίνισε επίσης ότι η Ελλάδα έχει συμφέροντα που πρέπει να διασφαλισθούν, να μη σταματήσει δηλαδή η διακίνηση των προϊόντων στην Αδριατική, λόγω των νηοπιών.» και «Συνεδριάσεις Ολομέλειας Ι, Σύνοδος: Α' (Συνέχιση Ολομέλειας), Συνεδρίαση: 4Θ'», *Βουλή των Ελλήνων*, 26 Ιανουαρίου 2001, <https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?sessionRecord=5716800e-a9f2-4e6a-9ade-653045002882> [ανακτήθηκε στις 26 Δεκεμβρίου 2023]. Ο Βουλευτής του ΚΚΕ Ορ. Κολοζώφ απευθυνόμενος στον Υπουργό Άμυνας σχετικά με τη διενέργεια νηοπιών στην Αδριατική αναφέρει: «Δεν πέρασε ποτέ ο αποκλεισμός; Εγώ γνωρίζω ότι εάν δεν περνούσε από εκεί παράνομα

Αντινατοϊκό - φιλοσερβικό κίνημα

Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες δυτικές κοινωνίες, η ελληνική, στην πλειονότητά της, πρόβαλλε την ισχυρότατη αντίθεσή της στη νατοϊκή εισβολή και τάχθηκε από την πρώτη στιγμή στο πλευρό των ομόθρησκων Σέρβων. Ολόκληρο το πολιτικό φάσμα μπορούσε να βρει σημεία ταύτισης με την αντινατοϊκή και φιλοσερβική ρητορική. Η Δεξιά και ακροδεξιά μιλούσε για τον πόλεμο εναντίον των «ορθόδοξων αδελφών», το φιλελεύθερο κέντρο για την απειλή της ισορροπίας, της σταθερότητας και της ακεραιότητας των συνόρων και κατ' επέκταση των εθνικών συμφερόντων, ενώ η Αριστερά έκανε λόγο για το «Νέο Δόγμα» των «νέο-ιμπεριαλιστικών» Δυτικών δυνάμεων.²³⁰ Ο αντιδυτικισμός, λοιπόν, ο οποίος στην Ελλάδα τραβά από πίσω του μια μακρά Ιστορία η οποία φτάνει μέχρι και τον 19^ο αιώνα, αναγεννήθηκε από την κρίση του Κοσόβου κι άγγιξε ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, Δεξιά κι Αριστερά.²³¹ Καθοριστικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της αντινατοϊκής και φιλοσερβικής κοινής γνώμης υπήρξαν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης κι ο Τύπος, κάτι που αποδεικνύεται από τα αποτελέσματα διάφορων ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών που πραγματοποιήθηκαν μεταγενέστερα.²³²

Τα πρωτεία των αντινατοϊκών κινητοποιήσεων τα είχε το κομμάτι της Αριστεράς, δηλαδή, η πολιτική δύναμη η οποία ήταν συνυφασμένη με την αντιαμερικανική και αντιδυτική ρητορική, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '40 και το ξέσπασμα του Εμφυλίου Πολέμου. Κατά τη διάρκεια της ένοπλης σύγκρουσης του Κοσόβου πραγματοποιήθηκαν περίπου 48 αντιαμερικανικές και αντινατοϊκές διαδηλώσεις μόνο έξω από την αμερικανική πρεσβεία της Αθήνας,²³³ χωρίς να συνυπολογίζονται οι υπόλοιπες κινητοποιήσεις που έλαβαν μέρος σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια, με τον Έλληνα πρωθυπουργό Κ. Σημίτη να χαιρετίζει το «αντιπολεμικό φρόνημα του ελληνικού λαού»²³⁴ και να κρούει τον κώδωνα του κινδύνου

πετρέλαιο με λαθρεμπόριο, δεν περνούσε καθόλου. Εσείς πείτε ό,τι θέλετε τώρα. Και μέσα σ' αυτό ήταν τα πλοία. Δεν ξέρω αν τα συγκεκριμένα ελληνικά πλοία έτυχε να πέσουν σε νηοπομπές ή οτιδήποτε άλλο που βοηθούσε την Κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας, για να τα σταματήσουν. Γεγονός είναι πάντως ότι γι' αυτό ήταν εκεί.»

²³⁰ I. Armakolas και A. Karabairis, ό.π., σ. 96.

²³¹ Z. Lialiou, *Greek anti-Americanism and the war in Kosovo*. National Identities, 13 (2), 2011, 127-156, doi: 10.1080/14608944.2011.572066

²³² Βλ. σχετικά: Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 80-153, Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Κόσοβο...*, ό.π., σ. 314-316 και Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 155-164.

²³³ Νίκος Μπογιόπουλος, *Βαλκάνια...*, ό.π., σ. 61.

²³⁴ Στο ίδιο, σ. 64-65,

στους Δυτικούς συμμάχους. Δεκατρείς δήμαρχοι της Αττικής θα καταδικάσουν επίσημα τη νατοϊκή επέμβαση²³⁵ και 27 ναύτες του αντιτορπιλικού «Θεμιστοκλής», το οποίο βρισκόταν στην Αδριατική και συμμετείχε στον ναυτικό αποκλεισμό της Γιουγκοσλαβίας υπό τις διαταγές του ΝΑΤΟ, θα καταθέσουν δημόσια μια επιστολή-καταγγελία με την οποία δήλωναν την άρνησή τους να υπακούσουν στις εντολές και την εξουσία των νατοϊκών ναυάρχων.²³⁶ Μετά την επιστολή αυτή, οι καταγγελίες από ένστολους άρχισαν να πολλαπλασιάζονται καθώς όλο και περισσότεροι στρατευμένοι αρνούσαν να υπαχθούν στις διαταγές της Συμμαχίας.²³⁷

Ταυτόχρονα, θα οργανωθούν μεγάλες συναυλίες σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, οι οποίες αποτύπωναν με τον πιο γλαφυρό τρόπο την ένωση αυτού του ετερόκλητου πολιτικά τόξου, κάτω από το σύνθημα «Φονιάδες των Λαών Αμερικάνοι».²³⁸ Σημείες της Ελλάδας, της Σερβίας, του ΡΚΚ, του ΚΚΕ και του Βυζαντίου (ως σύμβολο της Ορθοδοξίας) βρισκόνταν δίπλα δίπλα μεταξύ των θεατών, μέσα στο πλήθος έβρισκε κανείς ορθόδοξες εικόνες και το σύμβολο των «τριών δακτύλων» (αποτύπωνε την Αγία Τριάδα και χρησιμοποιούνταν ως νεύμα από τον σερβικό εθνικισμό) και στο background της σκηνης εντοπίζονταν απεικονίσεις πτωμάτων, βομβαρδισμών και προσφύγων.²³⁹ Ο λόγος που εκφώνησε ο Μίκης Θεοδωράκης στην συναυλία της Πλατείας Συντάγματος (26/4/1999) αποτυπώνει κατάλληλα το γενικό πνεύμα που επικρατούσε μεταξύ των συμμετεχόντων:

Θέλουν να μεταβάλουν την Σερβία σε μια έρημο από σκόνη και αίμα για να την επιδεικνύουν στα επόμενα θύματα λέγοντας “κοιτάξτε τι σας περιμένει αν δεν υποταχτείτε”. Εμείς οι Έλληνες θα πρέπει να είμαστε περήφανοι γιατί μονάχα εμείς, σύσσωμα και ομότιμα, είπαμε ΟΧΙ στη βαρβαρότητα. Στεκόμαστε αποφασιστικά στο πλευρό των θυμάτων, στο πλευρό των Σέρβων,

---

²³⁵ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 191.

²³⁶ Νίκος Μπογιόπουλος, ό.π., σ. 105-107.

²³⁷ Στο ίδιο.

²³⁸ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης και Βιβή Δ. Κεφαλά, ό.π., σ. 193.

²³⁹ Βλ. σχετικά: «Συναυλία Μικη Θεοδωρακη..Συνταγμα 26/4/1999» [video], *YouTube*, 1 Μαρτίου 2013, https://www.youtube.com/watch?v=9SINBi96HUw&t=2061s&ab_channel=Leka82007 [ανακτήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2023] και «ΣΥΜΠΙΛΑΡΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΣΕΡΒΙΑ» [video], *YouTube*, 15 Απριλίου 2014, https://www.youtube.com/watch?v=SfXdhsOTn5U&ab_channel=GeorgiosAgtzidis [ανακτήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2023].

και θέλουμε το τραγούδι μας σήμερα να σκεπάσει τα ουρλιαχτά των σειρήνων και τους κρότους των πυραύλων. Βελιγράδι, σήμερα τραγουδάμε για σένα!²⁴⁰

Παράλληλα, τόσο μέλη της καλλιτεχνικής σκηνης, όπως το προαναφερθέν πρόσωπο, όσο κι ελληνικές εθνικιστικές οργανώσεις, όπως αυτές του «Δικτύου 21» και της «Πρώτης του Μάρτη», θα πάρουν μέρος και σε συναυλίες που οργάνωνε το ίδιο το καθεστώς Μιλόσεβιτς στο Βελιγράδι.²⁴¹

Επίσης, στο ρεπερτόριο των κινητοποιήσεων προστίθενται οι απόπειρες σαμποτάζ των νατοϊκών δυνάμεων που περνούσαν εντός των ελληνικών συνόρων, όπως ο εικοσιτετράωρος αποκλεισμός του λιμανιού της Θεσσαλονίκης ενάντια στα στρατεύματα της Συμμαχίας, η αλλαγή των πινακίδων σε δρόμους της συμπρωτεύουσας με σκοπό τον αποπροσανατολισμό των στρατιωτικών караβανιών, το βάψιμο των τεθωρακισμένων με συνθήματα «Killers Go Home», τα επεισόδια στο αεροδρόμιο της Κέρκυρας από κατοίκους οι οποίοι διαμαρτύρονταν για τη μεταφορά νατοϊκού υλικού μέσω της πόλης τους και οι δεκάδες διαδηλώσεις που πραγματοποιούνταν στις βάσεις των Χανίων, της Λάρισας και του Λιτόχωρου.²⁴² Ταυτόχρονα, θα πραγματοποιηθούν και τρομοκρατικές επιθέσεις σε αμερικανικούς στόχους εντός της χώρας με αυτοσχέδια εκρηκτικά, βόμβες κι όπλα (π.χ. άνοιγμα πυρ εναντίον της Ελληνοαμερικανικής Ένωσης στην Αθήνα).²⁴³ Έναν χρόνο μετά, μάλιστα, η οργάνωση «17 Νοέμβρη» θα δολοφονήσει τον ανώτερο στρατιωτικό αντιπρόσωπο της Βρετανίας Στ. Σόντερς εξαιτίας της συμμετοχής του στον «*σχεδιασμό των βαρβαρικών βομβαρδισμών*» κατά της Σερβίας.²⁴⁴

Βέβαια, περιττό είναι να ειπωθεί ότι ουδείς λόγος δεν γινόταν για τους Αλβανούς Κοσσοβάρους -πέρα από ελάχιστες εξαιρέσεις- οι οποίοι έπεφταν κατά χιλιάδες θύματα τόσο των σερβικών «εθνικών εκκαθαρίσεων», όσο και των νατοϊκών βομβαρδισμών και της δράσης του UCK.²⁴⁵ Όπως εύστοχα υποστήριζε κι ο καθηγητής Στέφανος Ι. Πεσμαζόγλου στο βιβλίο του:

---

²⁴⁰ «Greeks against bombing of Serbia 26/4/1999» [video], *YouTube*, 4 Φεβρουαρίου 2011, https://www.youtube.com/watch?v=SAeelm04IC4&ab_channel=SerbiaGR [ανακτήθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 2023].

²⁴¹ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *ό.π.*, σ. 311-312.

²⁴² Λάζαρος Ανδρόπουλος, «Ας θυμηθούμε τη Γιουγκοσλαβία το 1999», εφ. *Ριζοσπάστης*, 19 Μαρτίου 2022, <https://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=19/3/2022&id=18536&pageNo=37> [ανακτήθηκε στις 15 Δεκεμβρίου 2023].

²⁴³ Τάκης Μίχας, *ό.π.*, σ. 169.

²⁴⁴ Στο ίδιο.

²⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 156-164.

Θα ήταν εθελουφλία να μην βλέπουμε πως στήθηκε συνειδητά μια ψευδής αγανάκτηση που κυριαρχούσε επί της απόλυτα δικαιολογημένης αγανάκτησης για τους νατοϊκούς βομβαρδισμούς. Καλλιεργήθηκαν ψευδή συναισθήματα ταύτισης με τον πληττόμενο Σέρβο, αλλά χωρίς την ευρυχωρία ταύτισης με τον πληττόμενο Αλβανό.²⁴⁶

Άλλωστε, ανάλογες ευαισθησίες δεν είχαν προκύψει ούτε κατά τη διάρκεια των σφαγών των μουσουλμάνων Βοσνίων μερικά χρόνια πριν από τα σερβικά στρατεύματα²⁴⁷. Τουναντίον, μάλιστα, η Εκκλησία της Ελλάδος κι ολόκληρο το πολιτικό φάσμα υποδεχόταν και βράβευε τον πρόεδρο κι ενορχηστρωτή της σφαγής της Σρεμπρένιτσα Ρ. Κάρατζιτς στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας²⁴⁸ και τα ελληνικά ΜΜΕ ενδιαφέρονταν για το ζώδιο του αρχηγού του Σερβοβοσνιακού στρατού Ρ. Μλάντιτς.²⁴⁹ Συνεπώς, δημιουργούνται εύλογα ερωτήματα για την πραγματική φύση αυτών των κινητοποιήσεων και διαδηλώσεων υπέρ μιας επιλεκτικής και στρατηγικής, θα μπορούσε να ειπωθεί, ειρήνης.

---

²⁴⁶ Στέφανος Πεσμαζόγλου, ό.π., σ. 318

²⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 313

²⁴⁸ Κωστής Παπαϊωάννου, «Η Ελλάδα και η καταδίκη του Κάρατζιτς», εφ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 30 Μαρτίου 2016, https://www.efsyn.gr/stiles/aporpseis/64008_i-ellada-kai-i-katadiki-toy-karatzits [ανακτήθηκε στις 7 Ιανουαρίου 2024]. «Σε μια από τις κορυφαίες εκδηλώσεις αυτού του κλίματος, ο αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ απηύθυνε πρόσκληση σε ανοιχτή συγκέντρωση στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας προς τιμήν του Κάρατζιτς τον Ιούνιο του 1993. Η εκδήλωση οργανώθηκε από την Εκκλησία της Ελλάδος με συνδιοργανωτές τη ΓΣΕΕ, την ΠΑΣΕΓΕΣ, την ΑΔΕΔΥ. Από μικροφώνου ο –επισήμως πα– εγκληματίας πολέμου φώναξε: “Όχι, δεν είμαστε μόνοι. Έχουμε μαζί μας τον Θεό και τους Έλληνες”».

²⁴⁹ «Ο Ratko Mladic στο MEGA: Άλλα κόλπα: Βλάσης Μπονάτσος, Zvonko Bajagic και Αλ. Λυκουρέζος, 11/12/1995» [video], *Youtube*, 22 Νοεμβρίου 2017, https://www.youtube.com/watch?v=UhvFG01GrY&t=766s&ab_channel=XYZ [ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2024].

Κεφάλαιο τρίτο

Οι πρώτοι φιλικοί αγώνες

Υπό το πλαίσιο αυτό, στην παρούσα εργασία θα επιχειρηθεί να γίνει μια ανάλυση κι ερμηνεία του φιλικού αγώνα που διοργανώθηκε με πρωτοβουλία της ΠΑΕ ΑΕΚ και του προέδρου της Δ. Μελισανίδη, στις 7 Απριλίου του 1999 στο Βελιγράδι με την ομάδα της Παρτιζάν, εν' μέσω του βομβαρδισμού της πόλης από τις νατοϊκές επιχειρήσεις. Προτού, όμως, ξεκινήσει η επεξεργασία αυτού, αξίζει να αναφερθούν οι δύο προγενέστερες απόπειρες διεξαγωγής φιλικών αγώνων μεταξύ ελληνικών και σερβικών ποδοσφαιρικών ομάδων, κατά τη διάρκεια της προηγούμενης πολεμικής σύρραξης στα εδάφη της Βοσνίας.

Το πρώτο φιλικό επιχειρήθηκε να διοργανωθεί ανάμεσα στην κρητική ομάδα του ΟΦΗ και της ποδοσφαιρικής ομάδας «Σερβικό Σαράγιεβο» του Σερβοβόσνιου προέδρου Ρ. Κάρατζιτς από το Πάλε της Βοσνίας, σε γήπεδο της Κρήτης, με πρωτοβουλία της «Εταιρείας Ελληνοσερβικής Φιλίας».²⁵⁰ Στόχος ήταν η αποτύπωση ενός ακόμη στιγμιότυπου διεθνούς πολιτικής αναγνώρισης της σερβοβοσνιακής ηγεσίας του Πάλε. Ενώ είχαν γίνει οι ανάλογες προετοιμασίες, τελικά, ο επικείμενος αγώνας ματαιώθηκε τρεις ημέρες πριν εξαιτίας της απαγόρευσης της UEFA, η οποία απείλησε την ελληνική ομάδα με αποκλεισμό απ' όλες τις ευρωπαϊκές διοργανώσεις.²⁵¹ Την απόφαση της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας δικαιολογούσε η σχετική νομοθεσία της περί απαγόρευσης οποιασδήποτε αθλητικής εκδήλωσης με «πολιτικό» χαρακτήρα.²⁵² Εν' τέλη, ο φιλικός αγώνας διεξήχθη με μία ομάδα από τα Κουφάλια της Θεσσαλονίκης.²⁵³

Το δεύτερο φιλικό παιχνίδι, το οποίο τράβηξε περισσότερο τα βλέμματα της προσοχής, ήταν αυτό ανάμεσα στον Ολυμπιακό και τον Ερυθρό Αστέρα στις 12 Νοεμβρίου του 1994 στο γήπεδο «Μαρακανά» του Βελιγραδίου.²⁵⁴ Οι σχέσεις των οπαδών των δύο ομάδων, άλλωστε, χρονολογούνταν ήδη από το 1986 με την

---

²⁵⁰ Σταύρος Τζίμας, ό.π., σ. 158.

²⁵¹ Στο ίδιο.

²⁵² «Article 11 Other Offences», *UEFA Disciplinary Regulations*, 2011, σ. 5.

https://editorial.uefa.com/resources/0257-0e0844fcf2f3-62d5008b8ce9-1000/2011_regulations.pdf [ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2024].

²⁵³ Σταύρος Τζίμας, ό.π., σ. 158.

²⁵⁴ «Ερυθρός Αστέρας-Ολυμπιακός: Μια βαθιά φιλία που κρατάει 33 χρόνια», εφ. *Πρώτο Θέμα*, 1 Οκτωβρίου 2019, <https://www.protothema.gr/sports/article/930644/eruthros-asteras-olubiakos-mia-vathia-filia-pou-krataei-33-hronia/> [ανακτήθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 2024].

αδελφοποίηση των οργανωμένων της Θύρας 7 με τους αντίστοιχους Σέρβους της Delije, «πρωτοπαλίκαρο» και ηγέτης των οποίων υπήρξε, από τις αρχές του '90, ο αρχηγός της παραστρατιωτικής ομάδας «Τίγρεις»,²⁵⁵ συνδεδεμένος με τις σερβικές μυστικές υπηρεσίες και καταδικασμένος πολλάκις για ληστείες, εγκλήματα πολέμου και τη «γενοκτονία» του μουσουλμανικού πληθυσμού της Βοσνίας Ζέλικο Ραζνάτοβιτς (μετέπειτα γνωστός κι ως «Αρκάν»)²⁵⁶ Ο αγώνας έλαβε μέρος λίγους μήνες μετά την στρατιωτική παρέμβαση του NATO στα βοσνιακά εδάφη και τις διπλωματικές πιέσεις της «Ομάδας Επαφής», με τον Σέρβο πρόεδρο Σ. Μιλόσεβιτς να κάνει βήμα πίσω και να καλεί την σερβοβοσνιακή ηγεσία σε ανάλογη αντίδραση.

Οι οπαδοί της σερβικής ομάδας υποδέχτηκαν τους φίλους τους από την Ελλάδα με ένα μεγάλο πανό που έγραφε «WELCOME ORTHODOX BROTHERS – GATE 7».²⁵⁷ Η διοίκηση του Ολυμπιακού επισκέφτηκε τους «τραυματίες πολέμου», μοίρασε συμβολικά δώρα και υποσχέθηκε να στείλει ιατροφαρμακευτική βοήθεια στον σερβικό λαό, πράγμα το οποίο κι έκανε λίγες ημέρες μετά.²⁵⁸ Το ποδοσφαιρικό παιχνίδι διεξήχθη μπροστά σε 40.000 περίπου θεατές και κεντρικό σύνθημα είχε το πανό το οποίο κρατούσαν οι παίκτες των δύο ομάδων κι έγραφε «SPORTS UNITE PEOPLE – PEACE IN THE BALKANS» με τις υπογραφές των συλλόγων.²⁵⁹ Με αυτόν τον τρόπο, ο Ολυμπιακός έγινε ο πρώτος «ξένος» σύλλογος που αντιμετώπισε ξανά η ομάδα του Ερυθρού Αστέρα, μετά τις κυρώσεις που είχαν επιβληθεί από την Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία στις σερβικές ομάδες λόγω του πολέμου της Βοσνίας. Η πειραιώτικη

---

²⁵⁵ Μέλη στους «Τίγρεις» κατά τη διάρκεια του πολέμου της Βοσνίας υπήρξαν κι Έλληνες εθελοντές. Στο Σταύρος Τζίμας, *Η κατάρρευση...*, ό.π., σ. 114-117.

²⁵⁶ Γιώργος Σκαφιδάς, «Χούλιγκαν στα νιάτα τους, παραστρατιωτικοί στον εμφύλιο, μαφιόζοι το 2023», εφ. *Η Καθημερινή*, 10 Αυγούστου 2023, <https://www.kathimerini.gr/world/562562563/choylikan-sta-niata-toys-parastratiotioi-ston-emfylio-mafiozoi-to-2023/> [ανακτήθηκε στις 15 Φεβρουαρίου 2024].

²⁵⁷ «Ερυθρός Αστέρας-Ολυμπιακός: Μια βαθιά φιλία που κρατάει 33 χρόνια», εφ. *Πρώτο Θέμα*, 2019, 1 Οκτωβρίου 2019. <https://www.protothema.gr/sports/article/930644/eruthros-asteras-olubiakos-mia-nathia-filia-pou-krataei-33-hronia/> [ανακτήθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 2024].

²⁵⁸ Στο ίδιο. Βέβαια, σύμφωνα με τον πρόεδρο και ιδρυτή της Εταιρείας Ελληνοσερβικής Φιλίας Άρη Μουσιώνη, μεγάλο μέρος, αν όχι όλο, της ανθρωπιστικής βοήθειας που έφτανε εκείνη την περίοδο από την Ελλάδα, κατέληγε στη μαύρη αγορά, σε σούπερ μάρκετ, σε φαρμακεία ή ιδιωτικές κλινικές όπου πωλούνταν κανονικότερα έναντι χρηματικής αμοιβής στον σερβικό λαό. Στο Σταύρος Τζίμας, ό.π., σ. 151-153.

²⁵⁹ «Όταν Ολυμπιακός και Ερυθρός Αστέρας νίκησαν τον πόλεμο», *In.gr*, 12 Νοεμβρίου 2021, <https://www.in.gr/2021/11/12/sports/football/otan-olympiakos-kai-erythros-asteras-nikisan-ton-polemo/> [ανακτήθηκε στις 16 Φεβρουαρίου 2024].

ομάδα, όπως λέγεται, ήταν αυτή που «άνοιξε» εκ νέου την «πόρτα» των ευρωπαϊκών διοργανώσεων για τους Σέρβους μερικούς μήνες αργότερα.²⁶⁰

Για ακόμη μία φορά, όμως, ουδείς λόγους δεν αποτυπώθηκε για τις σφαγές και τον διωγμό του μουσουλμανικού πληθυσμού της Βοσνίας από τις σερβικές επιχειρήσεις. Αντίθετα, ξανά η Σερβία παρουσιαζόταν ως «θύμα» των «δυτικών ιμπεριαλιστών» και του «μουσουλμανικού τόξου» των Βαλκανίων, ρητορική η οποία ανταποκρινόταν στην στάση που κρατούσε τόσο η ελληνική κυβέρνηση, έως έναν βαθμό, όσο και η πλειονότητα του Τύπου και της ελληνικής κοινής γνώμης.²⁶¹ Ωστόσο, αν αναλογιστεί κανείς την στάση που κράτησε ο Σ. Μιλόσεβιτς για το βοσνιακό ζήτημα από τη δεδομένη χρονική στιγμή και μετά, ο συγκεκριμένος φιλικός αγώνας και το σύνθημα που πρόβαλλε εξυπηρετούσαν πλήρως την επίσημη κεντρική σερβική θέση, η οποία στο συγκεκριμένο σημείο έκανε πίσω μπρος τις επιταγές της Δύσης κι ερχόταν σε ρήξη με την σερβοβοσνιακή ηγεσία που συνέχιζε κανονικά τις πολεμικές της επιχειρήσεις.

Ταυτόχρονα, αξίζει να επισημανθεί ότι την περίοδο εκείνη πρόεδρος και ιδιοκτήτης του ελληνικού συλλόγου ήταν ο επιχειρηματίας Σ. Κόκκαλης, ιδρυτής της εταιρείας τηλεπικοινωνιών «Intracom». Ο ίδιος και η εταιρεία του επρόκειτο να συμμετάσχουν στη διαδικασία «διείσδυσης» του ελληνικού κεφαλαίου στις οικονομίες των βαλκανικών χωρών μέσω αγορών, επενδύσεων και της ίδρυσης θυγατρικών, που εκκινούσε τη δεδομένη χρονική στιγμή σε συνεργασία με το ελληνικό κράτος. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η οικονομική διάλυση και τα παραγωγικά κενά που άφηνε πίσω του ο πόλεμος στις επιμέρους βαλκανικές επικράτειες, δημιουργούσαν μοναδικές ευκαιρίες για τους Έλληνες επιχειρηματίες και την ελληνική κυβέρνηση.²⁶² Αυτό ήταν κάτι το οποίο αντιλαμβανόταν ο Σ. Κόκκαλης, ο οποίος στις αρχές του 1997 σε συνέδριο για τις επενδύσεις στα Βαλκάνια τόνιζε ότι: *«η ομοψυχία κράτους και παραγωγικών τάξεων, σε εθνικό, αλλά ακόμη και περιφερειακό επίπεδο, είναι αυτή που μετατρέπει τις επιχειρήσεις σε “γρήγορα ψάρια” και το ρητό “το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό” έχει αντικατασταθεί με το “γρήγορο ψάρι τρώει το αργό”*.²⁶³ Παράλληλα, ο Έλληνας επιχειρηματίας θα προτείνει στον Υπουργό Οικονομικών Γ. Παπαντωνίου,

²⁶⁰ «Όταν Ολυμπιακός και Ερυθρός Αστέρας “κέρδισαν” τον πόλεμο», *Gazzetta.gr*, 7 Μαΐου 2016, <https://www.gazzetta.gr/football/article/917617/otan-olympiakos-kai-erythros-asteras-kerdisan-ton-polemo> [ανακτήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2024].

²⁶¹ Βλ. σχετικά: Τάκης Μίχας, *ό.π.*, σ. 40-85.

²⁶² Γιώργος Κακουλίδης, «Πίσω από τη λογική της “διείσδυσης”», *εφ. Ριζοσπάστης*, 25 Απριλίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3769872> [ανακτήθηκε στις 16 Φεβρουαρίου 2024].

²⁶³ Στο ίδιο.

τότε, ένα σχέδιο «τεσσάρων σημείων» για την «διείσδυση» στα Βαλκάνια, το οποίο περιλάμβανε το πώς η ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να υλοποιήσει τον κοινό αυτό στόχο.²⁶⁴

Ανταποκρινόμενος, επομένως, στις συγκυριακές ευκαιρίες, το 1995 θα ιδρύσει το πρώτο παράρτημα της εταιρείας του στην Βουλγαρία και θα αρχίσει να «προετοιμάζει το έδαφος για την επέκτασή της στην διεθνή αγορά».²⁶⁵ Έτσι, θα ακολουθήσει λίγα χρόνια αργότερα η εξάπλωση σε Ρουμανία, Αλβανία και ΠΓΔΜ, ενώ μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα θα αποτελέσει τον «κύριο επιχειρηματικό εταίρο» του ελληνικού κράτους στον τομέα των τηλεπικοινωνιών.²⁶⁶ Στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας δραστηριοποιούνταν ήδη από τα μέσα της δεκαετίας μέσω της εταιρείας «Hellascom», η οποία ήταν «στενά συνδεδεμένη» με την εταιρεία της Intracom.²⁶⁷ Μετά τη λήξη του πολέμου του Κοσόβου, η εταιρεία «ΠΑΝΑΦΟΝ» (μετέπειτα Vodafone), στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της οποίας συμμετείχε κι ο Σ. Κόκκαλης, σχεδίαζε την επέκτασή της στην περιοχή, ενώ «ιδιαίτερα ευνοημένη» από τις εξελίξεις εμφανιζόταν η Intracom, η οποία δραστηριοποιούνταν ήδη στα Γιουγκοσλαβικά εδάφη μέσω των θυγατρικών INTRALOT και INTRACOM YUGOSLAVIA.²⁶⁸ Πράγματι, το 2001, μετά από «μια επιτυχημένη διετή παρουσία γραφείου αντιπροσωπείας στο Βελιγράδι, το οποίο είχε αναλάβει και εκτελέσει μια σειρά από έργα της Intracom», η ελληνική εταιρεία θα ιδρύσει νέα θυγατρική με την ονομασία «Intracom Telecom d.o.o. Belgrade» στη Σερβία, η οποία θα αναπτύξει την επιχειρηματική της δραστηριότητα και στο σερβικό κομμάτι της Βοσνίας, ανοίγοντας υποκατάστημα στην Μπάνια Λούκα.²⁶⁹

Άρα, δημιουργείται το επιφυλακτικό ερώτημα, με βάση όσων έχουν υποστηριχτεί και στο δεύτερο κεφάλαιο, κατά πόσο το συγκεκριμένο αθλητικό γεγονός διαδραμάτισε ρόλο τόσο στην ανάπτυξη των μετέπειτα επιχειρηματικών δραστηριοτήτων του πρώην ιδιοκτήτη του Ολυμπιακού στην περιοχή της Σερβίας και

---

²⁶⁴ «... και εκτελεί», εφ. *Ριζοσπάστης*, 20 Σεπτεμβρίου 1997,

<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3698597> [ανακτήθηκε στις 17 Φεβρουαρίου 2024].

²⁶⁵ Intracom Telecom, «INTRACOM TELECOM at a glance», *History*, https://www.intracom-telecom.com/en/company/profile/intracom_telecom_glance.htm#history [ανακτήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2024].

²⁶⁶ Στο ίδιο.

²⁶⁷ Μιλτιάδης Κήπας, *Η συγκρότηση...*, ό.π., σ. 345.

²⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 354

²⁶⁹ Βλ. σχετικά: Intracom Telecom, «INTRACOM TELECOM DOO BELGRADE», *Overview*, https://www.intracom-telecom.com/en/company/profile/international_offices.htm#about_rs [ανακτήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2024].

της Βοσνίας, όσο και στις σχέσεις της εταιρείας με την ελληνική κυβέρνηση, της οποίας έγινε κι ο βασικός συνεργάτης στον τομέα των πληροφορικών συστημάτων, των τηλεπικοινωνιών και των «αμυντικών ηλεκτρονικών συστημάτων υψηλής τεχνολογίας».²⁷⁰ Το σίγουρο, πάντως, είναι ότι στο επίπεδο του πολιτικού χαρακτήρα του φιλικού αυτού αγώνα, αλλά και του προηγούμενου με την ομάδα του Κάρατζιτς, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, εξυπηρετούνταν η ελληνική και η σερβική διπλωματία, ανάλογα κάθε φορά με την εκάστοτε περίπτωση.

Η προετοιμασία του αγώνα Παρτιζάν - ΑΕΚ

Λίγες εβδομάδες μετά την έναρξη των νατοϊκών πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, ο πρόεδρος της ΑΕΚ Δημήτρης Μελισσανίδης αναλαμβάνει την πρωτοβουλία της διοργάνωσης και της διεξαγωγής ενός φιλικού αγώνα «ειρήνης» με την ομάδα του «Γιουγκοσλαβικού Λαϊκού Στρατού» Παρτιζάν στο γήπεδο της στο Βελιγράδι, το οποίο την περίοδο εκείνη βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση.²⁷¹ Η ελληνική ΠΑΕ ήρθε αρχικά σε επικοινωνία με τον Σέρβο πρόεδρο Σ. Μιλόσεβιτς προκειμένου να πάρει τη σχετική άδεια από την Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία και η απάντηση ήταν θετική, με τον ίδιο να δηλώνει: «*Μα καλά, το ρωτάτε; Είναι δυνατόν να μην θέλω να έρθουν τα αδέρφια μας;*».²⁷² Ακολούθως, η γιουγκοσλαβική ηγεσία εγγυήθηκε την ασφάλεια της αποστολής, προσφέροντάς της τις υπηρεσίες του γιουγκοσλαβικού στρατού και της αστυνομίας. Πάρα ταύτα, από την πλευρά του NATO δεν ανακοινώθηκε ενδεχόμενη κατάπαυση του πυρός λόγω του αγώνα ή εξαιτίας της παρουσίας της ελληνικής ομάδας στο Βελιγράδι γενικότερα.²⁷³ Γι' αυτό αποφασίστηκε η ώρα της διεξαγωγής να είναι τις μεσημβρινές ώρες, αφού οι βομβαρδισμοί λάμβαναν μέρος, συνήθως, κατά τη διάρκεια της νύχτας.

Στην αποστολή επρόκειτο να συμμετάσχουν συνολικά 156 άτομα -εκ των πολλών ακόμη που είχαν εκφράσει το ενδιαφέρον τους αλλά δεν ήταν δυνατή η εκπλήρωση όλων των διαθεσιμοτήτων- τα οποία περιλάμβαναν το ποδοσφαιρικό

---

²⁷⁰ Intracom Telecom, «INTRACOM TELECOM at a glance», *History*, https://www.intracom-telecom.com/en/company/profile/intracom_telecom_glance.htm#history [ανακτήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2024].

²⁷¹ Γ. Ξενάκης, «Αεροπλάνο της ειρήνης», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 6 Απριλίου 1999, σ. 51.

²⁷² «Η μεγάλη ιδέα», εφ. *Έθνος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 28.

²⁷³ «Πτήση προς την ειρήνη», εφ. *Η Καθημερινή*, 6 Απριλίου 1999, σ. 19.

επιτελείο της ομάδας (ποδοσφαιριστές, προπονητές, γιατρούς κλπ.)²⁷⁴ μαζί με δύο ποδοσφαιριστές του Απόλλωνα Σμύρνης οι οποίοι ήθελαν να συμμετάσχουν στο εγχείρημα (Ν. Κουρκουνάς και Σ. Χατζής),²⁷⁵ το διοικητικό συμβούλιο, εκπροσώπους της Ελληνικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας, δημοσιογράφους, φωτορεπόρτερ, βετεράνους αθλητές όπως η Σοφία Σακοράφα κι επιφανής πρόσωπα του καλλιτεχνικού χώρου όπως ο ηθοποιός Γιάννης Βούρος κι ο τραγουδιστής Α. Καλογιάννης.²⁷⁶ Παράλληλα, τις βαλίτσες τους για το επίμαχο ταξίδι ετοίμαζαν και πολιτικοί εκπρόσωποι όπως: ο ευρωβουλευτής του κόμματος του Α. Σαμαρά «Πολιτική Άνοιξη» Ν. Κακλαμάνης,²⁷⁷ οι Θ. Κασσίμης, Αρ. Σπηλιωτόπουλος και Αν. Λυκουρέντζος από την ΝΔ, οι Γ. Κατσιφάρας και Π. Παρασκευόπουλος από το ΠΑΣΟΚ και η Λ. Καρατζά από το ΚΚΕ.²⁷⁸ Επιπλέον, στη λίστα των συμμετεχόντων βρισκόντουσαν η ιστορική μορφή της Αριστεράς Μ. Γλέζος, ο πρώην διοικητής της ΕΥΠ (1993-1996) Λ. Βασιλικόπουλος, ο πρόεδρος της Ένωσης Δικαστικών Υπαλλήλων Μ. Βεντούρης, ο γνωστός ποινικολόγος και πρώην πρόεδρος της ΑΕΚ Αλ. Κούγιας, ο δήμαρχος της Νέας Φιλαδέλφειας Δ. Γρετζέλιας κι ο δήμαρχος Γλυφάδας Στ. Λανδράκης. Επίσης, οδικώς με πούλμαν από την Αθήνα θα ξεκινούσαν άλλοι 50 οργανωμένοι οπαδοί της Original 21 για να βρεθούν στο Βελιγράδι και να στηρίξουν το εγχείρημα της ομάδας τους.²⁷⁹

Ιδιοκτήτρια των μετοχών της ΠΑΕ ΑΕΚ από το 1997 ήταν η αγγλική πολυεθνική εταιρεία «English National Investment Company» (ENIC). Η ίδια, όταν γνωστοποιήθηκε η απόφαση του προέδρου για τη πραγματοποίηση του επίμαχου φιλικού, δέχτηκε ισχυρές πιέσεις από το Υπουργείο Αθλητισμού της Αγγλίας ώστε να αποτρέψει την διεξαγωγή του αγώνα, καθώς μια ομάδα βρετανικών συμφερόντων δεν δύνατο να παρεκκλίνει από την επίσημη γραμμή της αγγλικής κυβέρνησης και να ενεργεί «υπέρ των Σέρβων». Πάρα ταύτα, η εταιρεία, της οποίας το κύρος είχε δεχτεί αρκετά πλήγματα στους κόλπους της κοινής γνώμης των φίλων της Ένωσης λόγω της

---

²⁷⁴ Εκτός από τρεις ποδοσφαιριστές (Δ. Μάρκος, Α. Μέντες, Α. Γκρέταρσον) οι οποίοι αρνήθηκαν να συμμετάσχουν. Στο Γ. Γαλάτσης, «Η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία έτοιμη να κηρύξει πόλεμο στην Ένωση, επειδή θεωρεί ότι το φιλικό στο Βελιγράδι “πολιτικοποιεί” το ποδόσφαιρο», εφ. *Έθνος*, 6 Απριλίου 1999, Εθνοσπόρ σ. 1.

²⁷⁵ Χρ. Χατζηναστασίου, «Για την ανάσταση των Σέρβων», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 7 Απριλίου 1999, σ. 7.

²⁷⁶ Θ. Νταβέλος, «Το τσάρτερ της ειρήνης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 6 Ιουνίου 1999, σ. 3.

²⁷⁷ «Πτήση προς την ειρήνη», εφ. *Η Καθημερινή*, 6 Απριλίου 1999, σ. 19.

²⁷⁸ Γ. Καντζιλιέρης, «“Γκολ” σε πόλεμο και ΝΑΤΟ», εφ. *Ριζοσπάστης*, 7 Απριλίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3767850> [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

²⁷⁹ Ν. Παπαϊωάννου, «Βλ. Ίβιτς: Ποτέ με τον Μπάγιεβιτς», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 4.

μη ανταπόκρισής της στις υποσχόμενες προσδοκίες πρωταθλητισμού, απάντησε πως συμφέρον της είναι να πραγματοποιηθεί κανονικά το παιχνίδι και δεν δημιούργησε το οποιοδήποτε πρόβλημα. Ανάλογα παράπονα εκφράστηκαν και στην ελληνική κυβέρνηση από τον Βρετανό Υπουργό Εξωτερικών, ο οποίος κάλεσε, μέσω διαβήματος, τον Έλληνα ομόλογό του να μην επιτρέψει τη διεξαγωγή αυτού του ταξιδιού.²⁸⁰

Από την άλλη, ζητήματα προέκυψαν κι από την πλευρά της UEFA, η οποία εξέφρασε στην Ελληνική Ομοσπονδία Ποδοσφαίρου την αντίθεσή της στη διενέργεια του συγκεκριμένου αγώνα. Ο λόγος ήταν ότι παραβιαζόταν η αρχή της «μη πολιτικοποίησης» των ποδοσφαιρικών δρώμενων.²⁸¹ Ο υπεύθυνος διεθνών σχέσεων της ΕΠΟ Θ. Θεοδωρίδης προσπάθησε να πείσει τα στελέχη της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας ότι ο αγώνας είχε «ανθρωπιστικό» χαρακτήρα, με την άλλη πλευρά να απαντά ότι «για την ΟΥΕΦΑ ένα ματς σε μια εμπόλεμη περιοχή για ανθρωπιστικούς λόγους σημαίνει “πολιτικοποίηση του ποδοσφαίρου”»²⁸² και οι ευθύνες βαραίνουν όχι μόνο την ομάδα της ΑΕΚ, αλλά και την Ελληνική Ομοσπονδία, η οποία συμμετάσχει στην αποστολή με δύο εκπροσώπους της.²⁸³ Ωστόσο, παρά τις απειλές για την επιβολή χρηματικών προστίμων, η UEFA κράτησε «ουδέτερη στάση» και δεν πρόβαλλε κάποιο περαιτέρω εμπόδιο.²⁸⁴

Η αναχώρηση της αποστολής

Κάπως έτσι, στις 6 Απριλίου του 1999 όλα τα μέλη της αποστολής του επίμαχου ταξιδιού συγκεντρώθηκαν στο αεροδρόμιο Ελ. Βενιζέλος για αναχώρηση, με πρώτο σταθμό την Ουγγαρία, απ' όπου θα ξεκινούσαν οδικώς μέχρι την πρωτεύουσα της Σερβίας. Μεγάλο μέρος του Τύπου και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης βρισκόντουσαν εκεί ώστε να καταγράψουν τις πρώτες στιγμές αυτού του «ιστορικού»

---

²⁸⁰ Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο Μ. Τσόχο Στο «Football: Επεισόδιο 6» [video], *Youtube*, 19 Απριλίου 2019, 9:15-9:26, https://www.youtube.com/watch?v=CEoCdeyFfh4&t=399s&ab_channel=Gazzetta.gr [ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2024].

²⁸¹ Γ. Γαλάτσης, «Η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία έτοιμη να κηρύξει πόλεμο στην Ένωση, επειδή θεωρεί ότι το φιλικό στο Βελιγράδι “πολιτικοποιεί” το ποδόσφαιρο», εφ. *Έθνος*, 6 Απριλίου 1999, Εθνοσπόρ σ. 1.

²⁸² Στο ίδιο.

²⁸³ Στο ίδιο.

²⁸⁴ Γ. Γαλάτσης, «Συγκίνηση στην υποδοχή της Ένωσης από την Παρτιζάν στην Ουγγαρία», εφ. *Έθνος*, 7 Απριλίου 1999, σ. 27.

φιλικού αγώνα. Οι δηλώσεις και οι ανακοινώσεις των πρωταγωνιστών θα διαμορφώσουν τις πρώτες εντυπώσεις σχετικά με τον χαρακτήρα που έμελλε να αποτυπωθεί στην ποδοσφαιρική αυτή συνάντηση.

Οι παίκτες της ΑΕΚ με την ανακοίνωσή τους ήθελαν να καταδείξουν, όπως λένε, την εναντίωσή τους στον πόλεμο και την έμπρακτη συμπαράστασή τους «στον δοκιμαζόμενο σερβικό λαό»,²⁸⁵ τον οποίο επεδίωκαν να στηρίξουν, κατά τον ποδοσφαιριστή της ομάδας Ν. Κωστένογλου, οικονομικά, ηθικά και ψυχικά σε αυτές τις δύσκολες στιγμές.²⁸⁶ Στο ίδιο μήκος κύματος κυμαίνονταν και οι δηλώσεις του διοικητικού συμβουλίου, με τον Κ. Γενεράκη να τονίζει τον ρόλο που έμελλε να διαδραματίσει η πρωτοβουλία αυτή υπέρ των Σέρβων σε διεθνές επίπεδο²⁸⁷ και τον πρόεδρο του Ερασιτέχνη της ΑΕΚ Γ. Γρανίτσα να επισημαίνει ότι ο σύλλογος συνολικά τάσσεται «κοντά στον λαό της Σερβίας».²⁸⁸ Ο εμπνευστής της ιδέας Δ. Μελισσανίδης θα επικαλεστεί το χαρακτηριστικό της ομόθηρης ορθόδοξης πίστης προκειμένου να εγκωμιάσει τον αγώνα των Σέρβων αναφέροντας: «*Η σταύρωση του Χριστού ως γίνει ημέρα ανάστασης για τον σερβικό λαό και για την ειρήνη*».²⁸⁹ Πιο αιχμηρά θεωρούνται τα λόγια του Σέρβου ποδοσφαιριστή της Ένωσης Μ. Μιλοβάνοβιτς σε συνέντευξή του στον δημοσιογράφο Γ. Ξενάκη της Ελευθεροτυπίας, λίγες ημέρες πριν την διεξαγωγή του παιχνιδιού. Ο λόγος αυτού ανταποκρινόταν πλήρως στη ρητορική του σερβικού εθνικισμού επί του ζητήματος του Κοσσυφοπεδίου και υποστήριζε κάθετα τις πρακτικές του καθεστώτος του Σ. Μιλόσεβιτς.

Μιλάμε για ένα Κόσοβο που ήταν πάντα σερβικό. Αυτό δεν γινόταν φυσικά ποτέ να τους το δώσουμε [σ.σ. στους Αλβανούς] (...) Αυτή τη στιγμή μιλάει ο σερβικός λαός. Αυτός αποφασίζει. Και ο Μιλόσεβιτς απλώς εκφράζει τη βούληση, τη θέληση του σερβικού λαού (...) Είμαστε όλοι ενωμένοι, όλοι στηρίζουμε τούτη τη στιγμή τις αποφάσεις και τις επιλογές του Μιλόσεβιτς.

²⁸⁵ «Όταν ο Μανώλης Γλέζος έγινε ΑΕΚ» [video], *Youtube*, 31 Μαρτίου 2020, 1:31-1:43, https://www.youtube.com/watch?v=pTrMO3jXU24&ab_channel=ArisTsimogiannis [ανακτήθηκε στις 12 Μαρτίου 2024].

²⁸⁶ «Το ιστορικό φιλικό της ΑΕΚ στο Βελιγράδι εν μέσω βομβαρδισμών» [video], *Youtube*, 7 Απριλίου 2020, 1:10-1:28, https://www.youtube.com/watch?v=RDqRpvoaBd8&ab_channel=Tilesport.tv [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

²⁸⁷ Γ. Ξενάκης, «Ηρθαν τ' αδέρφια μας», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 7 Απριλίου 1999, σ. 65.

²⁸⁸ Π. Παναϊδής, «Αγγελιαφόροι της ειρήνης», εφ. *Τα Νέα*, 7 Απριλίου 1999, σ. 7.

²⁸⁹ «Το ιστορικό φιλικό της ΑΕΚ στο Βελιγράδι εν μέσω βομβαρδισμών» [video], *Youtube*, 07/04/2020, 2:00-2:07, https://www.youtube.com/watch?v=RDqRpvoaBd8&ab_channel=Tilesport.tv [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

Για να πάρουν οι Αμερικάνοι και οι Αλβανοί το Κόσοβο, θα πρέπει να σκοτωθούν όλοι οι Σέρβοι που υπάρχουν πάνω στη γη!²⁹⁰

Ανάλογες ήταν και οι δηλώσεις των πολιτικών εκπροσώπων που συνόδευαν την αποστολή της ΑΕΚ. Ο αναπληρωτής Γραμματέας Πολιτικού Σχεδιασμού της ΝΔ και μέλος της Κεντρικής Επιτροπής Ανδρέας Λυκουρέντζος θα συνδέσει το θέμα του Κοσόβου με το Κυπριακό και θα κατηγορήσει τη διεθνή κοινότητα και τους οργανισμούς της, όπως ο ΟΗΕ, για την αδράνεια και την απουσία τους από τα ζητήματα αυτά.²⁹¹ Ο Μ. Γλέζος θα επισημάνει την ομοφωνία του ελληνικού λαού ως προς την ερμηνεία των γεγονότων της Γιουγκοσλαβίας και την ομοψυχία του «εναντίον των ξένων δυνάμεων» για «πρώτη φορά μετά το 1940»²⁹², ενώ θα δηλώσει στον πρόεδρο Δ. Μελισσανίδη ότι από τότε και στο εξής θα υποστηρίζει την ομάδα της ΑΕΚ, εξαιτίας της συγκεκριμένης πρωτοβουλίας της.²⁹³ Ο Γ. Κατσιφάρας, ως μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ, θα εκφράσει κι αυτός με τη σειρά του την υποστήριξη της δράσης της ΑΕΚ, πράγμα που δημιουργεί ερωτηματικά εάν σκεφτεί κανείς το γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση, στην ηγεσία της οποίας βρισκόταν το κόμμα που εκπροσωπούσε, συμμετείχε έμμεσα στους νατοϊκούς βομβαρδισμούς. Βέβαια, τα ερωτήματα απαντώνται ξανά από την θεωρία της «διττής φύσεως» στρατηγικής που ακολουθούσε το ελληνικό κράτος, όπως αναφέρθηκε, καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας.

Ευελπιστούμε κι εμείς ότι με αυτήν την παρουσία μας θα δώσουμε ένα δείγμα αυτής της δικής μας επιθυμίας και θέλησης, που πιστεύω ότι αυτό εκφράζει το σύνολο του ελληνικού λαού, ώστε να σταματήσει αυτός ο ανελέητος βομβαρδισμός ενάντια σε έναν λαό όπως είναι οι φίλοι μας οι Σέρβοι.²⁹⁴

Τη σκυτάλη στη συνέχεια πήρε ο Τύπος και τα ΜΜΕ, οι οποίοι φορείς ονόμασαν τον επερχόμενο φιλικό αγώνα ως «παιχνίδι ειρήνης» και το όλο εγχείρημα

²⁹⁰ Γ. Ξενάκης, «Φταίμε επειδή είμαστε περήφανοι», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 6 Απριλίου 1999, σ. 54-55.

²⁹¹ «Το ιστορικό φιλικό της ΑΕΚ στο Βελιγράδι εν μέσω βομβαρδισμών» [video], *Youtube*, 7 Απριλίου 2020, 3:21-3:54, https://www.youtube.com/watch?v=RDqRrvoaBd8&ab_channel=Tilesport.tv [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

²⁹² Γ. Νασμής, «Η ΑΕΚ γνωρίζει την έννοια της προσφυγιάς», εφ. *Τα Νέα*, 7 Απριλίου 1999, σ. 6-7.

²⁹³ Γ. Γαλάτσης, «Συγκίνηση στην υποδοχή της Ένωσης από την Παρτιζάν στην Ουγγαρία», εφ. *Έθνος*, 7 Απριλίου 1999, σ. 27.

²⁹⁴ «Το ιστορικό φιλικό της ΑΕΚ στο Βελιγράδι εν μέσω βομβαρδισμών» [video], *Youtube*, 7 Απριλίου 2020, 3:55-4:48, https://www.youtube.com/watch?v=RDqRrvoaBd8&ab_channel=Tilesport.tv [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

ως ένα διεθνές μήνυμα για τον τερματισμό του πολέμου. Ο χαρακτήρας τον οποίο διαμόρφωσε το σύνολο των εφημερίδων στην κοινή γνώμη αναφερόταν στα αντιπολεμικά χαρακτηριστικά του αγώνα, την φιλοσερβική του χροιά, την εναντίωσή του στον δυτικό ιμπεριαλισμό και τα «μαύρα κοράκια» του ΝΑΤΟ, την ηρωϊκότητα και την αντίσταση των Σέρβων, στο θάρρος και τη τόλμη της ελληνικής πρωτοβουλίας και την ευγνωμοσύνη του σερβικού λαού προς τους «αδελφούς» Έλληνες. Ενδεικτικά ακολουθούν ορισμένοι τίτλοι από το σύνολο των εφημερίδων που εξετάστηκαν στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας και κοσμούσαν ολόκληρα μονοσέλιδα ή δισέλιδα ρεπορτάζ κι άρθρα, σκιαγραφώντας το κλίμα που επικρατούσε εκείνες τις ημέρες: «Πτήση προς την ειρήνη» (Η Καθημερινή),²⁹⁵ «Για την ανάσταση των Σέρβων» (Ελεύθερος Τύπος),²⁹⁶ «Αεροπλάνο της ειρήνης» (Ελευθεροτυπία),²⁹⁷ «Αγγελιοφόροι της ειρήνης» (Τα Νέα),²⁹⁸ «Οφσάντ το ΝΑΤΟ» (Εθνος),²⁹⁹ «"Γκολ" σε πόλεμο και ΝΑΤΟ» (Ριζοσπάστης).³⁰⁰

Σαφώς, ο τρόπος αποτύπωσης της πρωτοβουλίας της ελληνικής ομάδας ανταποκρινόταν στα μηνύματα που ήθελε να εκφράσει αυτή, το διοικητικό της επιτελείο, οι διάφοροι κοινωνικοί, αθλητικοί και πολιτισμικοί φορείς και το πολιτικό φάσμα που την συνόδευε, τόσο σε εσωτερικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Τα εργαλεία και η μεθοδολογία, άλλωστε, υπήρχαν ήδη από την συνολική γραμμή που ακολουθούσε ο Τύπος καθ' όλη τη διάρκεια των πολέμων της Γιουγκοσλαβίας, με το βλέμμα στραμμένο πάντα υπέρ του σερβικού εθνικισμού, όπως έχει ήδη αναφερθεί στα προηγούμενα κεφάλαια αυτής της εργασίας. Συνεπώς, ενδεχομένως δεν προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι κατά το ξεφύλλισμα των εφημερίδων εκείνων των ημερών, δίπλα στην «φιλειρηνική» στάση των Ελλήνων και την αλληλεγγύη τους προς τον σερβικό λαό, βρίσκονταν άρθρα με τίτλους όπως «Εισβολή 30,000 Κοσοβάρων στη Βόρεια Ήπειρο»,³⁰¹ «Με ελληνικά καύσιμα βομβαρδίζουν τη Σερβία»,³⁰² «Ανησυχία της ελληνικής κυβέρνησης για τις περιουσίες των Ελλήνων της Βορείου Ηπείρου:

²⁹⁵ «Πτήση προς την ειρήνη», εφ. *Η Καθημερινή*, 6 Απριλίου 1999, σ. 19.

²⁹⁶ Χρ, Χατζήαναστασίου, «Για την ανάσταση των Σέρβων», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 7 Απριλίου 1999, σ. 7.

²⁹⁷ Γ. Ξενάκης, «Αεροπλάνο της ειρήνης», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 6 Απριλίου 1999, σ. 51.

²⁹⁸ Π. Παναϊδης, «Αγγελιοφόροι της ειρήνης», εφ. *Τα Νέα*, 7 Απριλίου 1999, σ. 7.

²⁹⁹ Γ. Γαλάτσης, «Οφσάντ το ΝΑΤΟ», εφ. *Εθνος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 29.

³⁰⁰ «"Γκολ" σε πόλεμο και ΝΑΤΟ», εφ. *Ριζοσπάστης*, 7 Απριλίου 1999,

<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3767850> [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

³⁰¹ «Εισβολή 30,000 Κοσοβάρων στη Βόρεια Ήπειρο», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 12-13.

³⁰² Γ. Μαλούχος, «Με ελληνικά καύσιμα βομβαρδίζουν τη Σερβία», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 14.

20,000 ήδη “κατέλαβαν” την Κορυτσά [σ.σ. Αλβανοί πρόσφυγες],³⁰³ τα οποία πραγματεύονταν αφενός τη δυσαρέσκεια για τα μεγάλα κύματα Κοσσοβάρων προσφύγων που διατάρασσαν την πληθυσμιακή σύνθεση της Νότιας Αλβανίας (αναφορικά με την παρουσία και τα συμφέροντα της ελληνικής μειονότητας της «Βορείας Ηπείρου») και ήταν ανεπιθύμητοι στο εσωτερικό της ελληνικής επικράτειας, κι αφετέρου τους τρόπους έμμεσης εμπλοκής του ελληνικού κράτους στην πολεμική σύρραξη.

Αν ήταν Σέρβοι θα τους φιλοξενούσαμε ευχαρίστως, ακόμη και στα σπίτια μας με δική μας δαπάνη. Όμως μουσουλμάνους δεν θέλουμε εδώ...³⁰⁴

Το ταξίδι της «ειρήνης»

Κάπως έτσι η αποστολή αναχώρησε για την Ουγγαρία κι από εκεί ξεκίνησε οδικώς το ταξίδι της προς το Βελιγράδι, με πούλμαν τα οποία είχε διαθέσει η ομάδα της Παρτιζάν. Από τη στιγμή που αυτή πέρασε εντός των γιουγκοσλαβικών συνόρων, άρχισε να συνοδεύεται από σώματα της αστυνομίας, του στρατού και των υπηρεσιών πληροφοριών της σερβικής κυβέρνησης.³⁰⁵ Σύμφωνα με τα ρεπορτάζ των απεσταλμένων δημοσιογράφων, από όπου περνούσαν γίνονταν δεκτοί με επευφημίες και χειροκροτήματα από τον σερβικό πληθυσμό.³⁰⁶

Η πρώτη στάση έγινε στην πόλη Νόβισαντ, όπου κάτοικοι της πόλης υποδέχτηκαν την αποστολή με ελληνικές σημαίες, αλάτι και ψωμί (τρόπος καλωσορίσματος της σερβικής παράδοσης).³⁰⁷ Μαζί τους βρίσκονταν και τα μέλη της τοπικής ποδοσφαιρικής ομάδας με παραδοσιακές στολές, τα οποία αντάλλαξαν κουβέντες και θερμούς εναγκαλισμούς με τους ποδοσφαιριστές και το επιτελείο της ΑΕΚ και τους προσέφεραν τους γνωστούς «στόχους», σύμβολο της εναντίωσης στην

³⁰³ Λ. Δημάκος, «Ανησυχία της ελληνικής κυβέρνησης για τις περιουσίες των Ελλήνων της Βορείου Ηπείρου. 20,000 ήδη “κατέλαβαν” την Κορυτσά», εφ. *Τα Νέα*, 8 Απριλίου 1999, σ. 10-11.

³⁰⁴ «Δεν παίρνουν, δεν παίρνουμε», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Απριλίου 1999, σ. 7.

³⁰⁵ Χρ. Κοντός, «Βόμβες εσείς, γκολ εμείς...», εφ. *Η Καθημερινή*, 7 Απριλίου 1999, σ. 19. Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 2,3 και 4.

³⁰⁶ Χρ. Κοντός, «Παντού συναντούσες περήφανα πρόσωπα», εφ. *Η Καθημερινή*, 8 Απριλίου 1999, σ. 19.

³⁰⁷ Ν. Παπαϊωάννου, «Μαριάνοβιτς: Είμαστε συγκινημένοι», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 4-5.

νατοϊκή επέμβαση στην Γιουγκοσλαβία.³⁰⁸ Ανάλογη υποδοχή δέχτηκε και το πούλμαν των οργανωμένων οπαδών της ομάδας, το οποίο έφτασε στην πόλη του Βελιγραδίου έπειτα από ένα μακρύ κι επικίνδυνο -λόγω της εμπόλεμης κατάστασης και της μηδαμινής προστασίας- ταξίδι, οδικώς από την Αθήνα.

Ωρες πριν το ματς γυρνούσαν στους κεντρικούς δρόμους του Βελιγραδίου, τραγουδούσαν, ένωσαν τις φωνές τους με χιλιάδες Σέρβους, που τους αγκάλιαζαν. Όλοι εκείνη την ώρα μιλούσαν την ίδια γλώσσα...³⁰⁹

Στη συνέχεια, ακολούθησε συνάντηση στο Προεδρικό Μέγαρο με τον στενό συνεργάτη του Σ. Μιλόσεβιτς και πρόεδρο της Σερβίας Μ. Μιλουτίνοβιτς. Ο τελευταίος χαιρέτισε ένα-ένα τα μέλη της αποστολής, εξέφρασε την «βαθιά συγκίνηση» που ένιωθε και τους ευχαρίστησε δηλώντας στα ελληνικά: «*Σας ευχαριστούμε πολύ για την πρωτοβουλία σας! Σας ευγνωμονούμε!*».³¹⁰ Συνομίλησε με τους Έλληνες πολιτικούς αλλά απέφυγε τις πολιτικές τοποθετήσεις λέγοντας ότι «*είναι η ώρα της Ειρήνης και του Αθλητισμού*».³¹¹ Το κλίμα ήταν τόσο θετικό κι ευδιάθετο που έδωσε την ευκαιρία στον Μ. Γλέζο να αστείευτεί και να «πειράξει» τον Σέρβο πρόεδρο, επισημαίνοντάς με «ειρωνικό» ύφος κι ευδιάκριτη πολιτική χροιά:

Πρέπει να βάλετε μυαλό εσείς οι Σέρβοι και επιτέλους να σταματήσετε να βομβαρδίζετε καθημερινά τη Νέα Υόρκη, το Λονδίνο, το Παρίσι και τις Βρυξέλλες. Πρέπει να καταλάβετε ότι το ΝΑΤΟ είναι αμυντικός οργανισμός, γι' αυτό κι αντιδρά έτσι.³¹²

Η αποστολή είχε φέρει μαζί της από την Ελλάδα φάρμακα προκειμένου να παραχωρηθούν για τις ανάγκες του σερβικού λαού.³¹³ Τα δικαιώματα της τηλεοπτικής κάλυψης του αγώνα τα αγόρασε ο όμιλος του Mega έναντι 60 εκατομμυρίων δραχμών,

---

³⁰⁸ Γ. Νασμής, «Στο Βελιγράδι έστησαν πανηγύρι ειρήνης με την ΑΕΚ», εφ. *Τα Νέα*, 8 Απριλίου 1999, σ. 14-15.

³⁰⁹ Ν. Παπαϊωάννου, «Βλ. Ίβιτς: Ποτέ με τον Μπάγιεβιτς», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 4.

³¹⁰ Ν. Παπαϊωάννου, «Μαριάνοβιτς: Είμαστε συγκινημένοι», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 4-5. Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 5 και 6.

³¹¹ Γ. Νασμής, «Στο Βελιγράδι έστησαν πανηγύρι ειρήνης με την ΑΕΚ», εφ. *Τα Νέα*, 8 Απριλίου 1999, σ. 14-15.

³¹² Γ. Ξενάκης, «Ψωμί και αλάτι», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Απριλίου 1999, σ. 55.

³¹³ Θ. Νταβέλος, «Το τσάρτερ της ειρήνης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 6 Απριλίου 1999, σ. 3.

τα οποία χρήματα επρόκειτο να διατεθούν για τα «θύματα του πολέμου».³¹⁴ Παράλληλα, οι εμφανίσεις των ποδοσφαιριστών της ελληνικής ομάδας θα είναι ειδικά διαμορφωμένες για την περίπτωση, καθώς δίπλα από το σήμα του δικεφάλου θα υπάρχει και το λογότυπο του «στόχου», ώστε με αυτόν τον τρόπο να εκφραστεί η διαμαρτυρία εναντίον των νατοϊκών βομβαρδισμών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας.³¹⁵

Ο ποδοσφαιρικός αγώνας

Το μεσημέρι της Μ. Τετάρτης η ελληνική αποστολή θα φτάσει στο γήπεδο της Παρτιζάν και οι ποδοσφαιριστές της ΑΕΚ θα ξεκινήσουν τις απαραίτητες προετοιμασίες προκειμένου να ξεκινήσει ο αγώνας το συντομότερον δυνατόν, αφού υπήρχε ήδη μία καθυστέρηση και τα χρονικά όρια ήταν εξαιρετικά περιορισμένα. Στις κερκίδες βρέθηκαν περίπου 15,000 Σέρβοι φίλαθλοι (ή μη) της Παρτιζάν και γύρω στους εκατό οπαδούς της ΑΕΚ, οι οποίοι καθόντουσαν ανάμικτα με τον σερβικό φίλαθλο κόσμο.³¹⁶ Γεγονός είναι ότι οι προσδοκίες ως προς την προσέλευση του κόσμου ήταν μεγαλύτερες, μιλώντας, αρχικά, για 40,000 αναμενόμενους θεατές. Η μουσική συναυλία που πραγματοποιούνταν ταυτόχρονα με την φιλική αναμέτρηση στο κέντρο της πόλης, προσφέρθηκε σαν ερμηνεία της χαμηλότερης προσέλευσης.³¹⁷ Παράλληλα, στην εξέδρα των επισήμων συνάμα με τους εκπροσώπους της ελληνικής αποστολής βρίσκονταν ο πρωθυπουργός της Σερβίας Μ. Μαριάνοβιτς, ο Υπουργός Αθλητισμού Β. Τσέρνιτς, ο Υπουργός Πολιτισμού Ζ. Σίμιτς, ο δήμαρχος Βελιγραδίου Β. Μιχαϊλοβιτς, ο Έλληνας Πρέσβης Π. Βλασσόπουλος κι ο ιδρυτής και πρόεδρος της «Εταιρείας Ελληνοσερβικής Φιλίας» Άρης Μουσιώνης.

Κατά την προθέρμανση των παικτών, από τα ηχεία του γηπέδου ακουγόntonταν τραγούδια του γνωστού Έλληνα τραγουδιστή Γ. Νταλάρα,³¹⁸ παλιός γνώριμος των Σέρβων αφού μόλις πριν πέντε χρόνια συμμετείχε σε συναυλία «αλληλεγγύης» υπέρ του σερβικού λαού, αναφορικά με τον πόλεμο της Βοσνίας, στο

---

³¹⁴ Χρ. Κοντός, «Βόμβες εσείς, γκολ εμείς...», εφ. *Η Καθημερινή*, 7 Απριλίου 1999, σ. 19.

³¹⁵ Στο ίδιο.

³¹⁶ Χρ. Κοντός, «Μήνυμα ειρήνης», εφ. *Η Καθημερινή*, 8 Απριλίου 1999, σ. 19.

³¹⁷ Στο ίδιο.

³¹⁸ Στο ίδιο.

Κέντρο Σάβα του Βελιγραδίου.³¹⁹ Μάλιστα, γι' αυτή του την κίνηση τον είχε συνεχάρη και η Υπουργός Πολιτισμού, τότε, Ν. Πόποβιτς Πέρτσιτς.³²⁰ Επί του ζητήματος του Κοσσυφοπεδίου έλαβε μέρος στη μεγάλη συναυλία της Πλατείας Αριστοτέλους της Θεσσαλονίκης, όπου, μεταξύ άλλων, τραγούδησε το περίφημο «Της Αμύνης τα παιδιά» με μία μικρή παραλλαγή που αναφερόταν στον «αγώνα» των Σέρβων: «Μια μέρα θα το γράψει η Ιστορία, που έδωξε από την Σερβία τα θηρία...».³²¹ Την επομένη μετά τον φιλικό αγώνα της ΑΕΚ, ο ίδιος μαζί με τον Αλ. Ιωαννίδη κι άλλους πέντε μουσικούς θα λάβουν μέρος σε συναυλία στην κεντρική πλατεία Δημοκρατίας του Βελιγραδίου.³²²

Έπειτα, οι ποδοσφαιριστές των δύο ομάδων και οι διαιτητές της αναμέτρησης θα κάνουν την επίσημη εμφάνισή τους στον αγωνιστικό χώρο, κρατώντας ένα μεγάλο πανό που έγραφε «NATO STOP THE WAR, STOP THE BOMBING» κι έφερε το σύμβολο του «στόχου». Η φιλαρμονική του σερβικού στρατού θα ψάλει, πριν τον γιουγκοσλαβικό, τον ελληνικό εθνικό ύμνο, τον οποίο και τραγούδησε μεγάλη μερίδα των Σέρβων φιλάθλων.³²³ Στη συνέχεια θα ακολουθήσει ενός λεπτού σιγή για τα «θύματα του πολέμου» και η ποδοσφαιρική αναμέτρηση θα ξεκινήσει.³²⁴

Περιμετρικά του αγωνιστικού χώρου έκδηλες ήταν οι διαφημιστικές πινακίδες πολλών ελληνικών επιχειρήσεων, μερικές εκ των οποίων επρόκειτο στο μέλλον να διαδραματίσουν πρωταγωνιστικό ρόλο στις βαλκανικές οικονομίες (Υφαντής, Exalco, Γεωργακόπουλος κ.α.). Προς το παρόν αποτελούσαν απλά χρηματοδότες του όλου εγχειρήματος. Στις κερκίδες του γηπέδου διακρίνονταν διάφορα πανό και πλακάτ των οποίων το περιεχόμενο δεν αφορούσε μόνο την υποστήριξη της μιας ή της άλλης ομάδας. Αντίθετα, μιλούσαν για την «Ελληνοσερβική Φιλία-Συμμαχία» («ΕΛΛΑΣ-ΣΕΡΒΙΑ-ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ»,³²⁵ «Καλώς ήρθατε φίλοι, Ζήτω η Ελληνοσερβική Φιλία»,³²⁶ «ΕΛΛΑΣ-ΣΕΡΒΙΑ-ΣΥΜΜΑΧΙΑ»³²⁷), πρόβαλλαν αντινατοϊκά συναισθήματα («USA-

³¹⁹ Τάκης Μίχας, *Ανίερη Συμμαχία...*, ό.π., σ. 43.

³²⁰ Στο ίδιο.

³²¹ Βλ. σχετικά: «Γιωργος Νταλαρας - Goran Bregovic/Νυχτα - Της αμυνης τα παιδια (1999)» [video], *Youtube*, 13 Ιουλίου 2016, 4:00-4:09, https://www.youtube.com/watch?v=ybwszCgGZdA&ab_channel=Leka82007 [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

³²² Στο ίδιο.

³²³ Χρ. Κοντός, «Μήνυμα ειρήνης...», ό.π., σ. 19.

³²⁴ Στο ίδιο.

³²⁵ Χ. Πολυχρονίδης, «Εβγαλαν ΗΠΑ και NATO οφσάιντ», περιοδικό *NEMECIS*, τεύχος 9, Απρίλιος 1999, σ. 48. Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 7.

³²⁶ Ν. Παπαϊωάννου, «Μαριάνοβιτς: Είμαστε συγκινημένοι», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 5.

³²⁷ «ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 7 Ιουνίου 2018, 01:20-01:34, https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024]. Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 8.

NATO KILLERS»,³²⁸ «email to CLINTON: ADOLF STOP WAR IN BALKANS AND HAVE A SIGAR WITH MONICA, IT IS MORE HEALTHY FOR US»³²⁹ κ.α.), εξέφραζαν την υποστήριξή τους στην διωκόμενη για «εγκλήματα πολέμου» και «εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας» σερβοβοσνιακή ηγεσία («Radovan Karadzic»³³⁰), τόνιζαν την αδιάλλακτη σερβική στάση επί του Κοσόβου («Δεν δίνουμε το Κόσοβο»³³¹ στα σέρβικα) κι ενέπλεκαν ελληνικά εθνικά ζητήματα με αντιαμερικανικό πρόσημο («Για να ανήκει η Ελλάδα στους Έλληνες, πρέπει η Αν. Μεσόγειος να ανήκει στους λαούς της»³³²). Ανάλογου χαρακτήρα ήταν και τα συνθήματα που ακούγονταν καθ' όλη τη διάρκεια του ματς κι από τις δύο πλευρές των φιλάθλων, πότε στα σέρβικα («Δεν δίνουμε το Κόσοβο»,³³³ «Κλίντον πάρε μας... μία πίπα»,³³⁴ «Το Κόσοβο είναι Σερβία»³³⁵ κ.α.) και πότε στα ελληνικά («Ελλάς-Σερβία-Ορθοδοξία»³³⁶ και «Ελλάς-Ελλάς»³³⁷). Από την πλευρά των Παρτιζάνων της «νότιας κερκίδας», μάλιστα, τραγουδήθηκε και το περίφημο τραγούδι της εθνικιστικής οργάνωσης των Τσέτνικ «Od Topole, ra do Ravne Gore».³³⁸

Οι σημαίες που κυμάτιζαν μεταξύ των φιλάθλων, πέρα των ομάδων τους, ήταν αυτές της Ελλάδας, της Σερβίας, της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, της ΠΓΔΜ (συμμαχική χώρα σε διπλωματικό επίπεδο ως προς το ζήτημα του Κοσόβου) και βυζαντινές (ως σύμβολα της ορθόδοξης πίστης). Τον ίδιο

---

³²⁸ «“Πειρατές του Ονείρου” για το ταξίδι στο Βελιγράδι: Τα χαμόγελα στην ΑΕΚ, η αποφασιστικότητα του Μελισσανίδη και τα... μπινελίκια του Γλέζου!», *Enwsi.gr*, 7 Απριλίου 2021, <https://www.enwsi.gr/978665/aek/aek-podosfairo/peirates-toy-oneiroy-gia-to-taxidi-sto-veligradi-ta-chamogela-stin-aek-i-anisychia-toy-melissanidi-kai-ta-mpinelikia-toy-glezoy.html> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

³²⁹ «Η μέρα που η ΑΕΚ αγνόησε τον πόλεμο», *Sportime.gr*, 7 Απριλίου 2018, <https://www.sportime.gr/podosfairo/aek/i-aek-agnoise-ton-polemo-pics-vid/> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

³³⁰ «ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 7 Ιουνίου 2018, 0:08-0:32, https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

³³¹ Γ. Νασμής, «Στο Βελιγράδι έστησαν πανηγύρι ειρήνης με την ΑΕΚ», εφ. *Τα Νέα*, 8 Απριλίου 1999, σ. 14-15.

³³² «Η μέρα που η ΑΕΚ αγνόησε τον πόλεμο», *Sportime.gr*, 7 Απριλίου 2018, <https://www.sportime.gr/podosfairo/aek/i-aek-agnoise-ton-polemo-pics-vid/> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

³³³ Γ. Νασμής, «Στο Βελιγράδι έστησαν πανηγύρι ειρήνης με την ΑΕΚ», εφ. *Τα Νέα*, 8 Απριλίου 1999, σ. 14-15.

³³⁴ Γ. Ξενάκης, «Νικητής η ειρήνη», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Απριλίου 1999, σ. 51.

³³⁵ Στο ίδιο.

³³⁶ Ν. Παπαϊωάννου, «Μαριάνοβιτς: Είμαστε συγκινημένοι», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 4-5.

³³⁷ Γ. Ξενάκης, «Νικητής η ειρήνη», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Απριλίου 1999, σ. 51.

³³⁸ Slobodan Maričić, «NATO bombardovanje 1999: Kako se u grčkom AEK-u danas sećaju fudbalskog meča protiv Partizana u Beogradu», *BBC News*, 7 Απριλίου 2024, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-68736691> [ανακτήθηκε στις 8 Απριλίου 2024].

θαυμασμό δεν έχαιραν οι αρκετές αμερικανικές και αγγλικές σημαίες οι οποίες καίγονταν «η μία μετά την άλλη» από τους Έλληνες και Σέρβους θεατές, ως ένδειξη διαμαρτυρίας εναντίον του ΝΑΤΟ και της Δύσης συνολικά, εν μέσω της υπόκρουσης αντιαμερικανικών συνθημάτων.³³⁹ Ταυτόχρονα, σχεδόν όλοι κι όλες σχημάτιζαν με τα χέρια τους το «τριδάχτυλο» σύμβολο του σερβικού εθνικισμού, επιδεικνύοντάς το στις τηλεοπτικές κάμερες και τους φωτογραφικούς φακούς, ενώ οι φωτεινοί πίνακες του γηπέδου ευχαριστούσαν θερμά τον ελληνικό λαό για την συμπαράστασή του αναγράφοντας: «*WARMEST GREETINGS TO THE FRIENDLY PEOPLE OF GREECE*».³⁴⁰

Στην ανάπαυλα του ημιχρόνου η ελληνική αποστολή προσέφερε λαμπάδες, αβγά και τσουρέκια τιμώντας τα πασχαλινά έθιμα της ορθόδοξης πίστης.³⁴¹ Έπειτα, ο εκπρόσωπος της ΠΑΕ ΑΕΚ Κ. Γενεράκης παρέδωσε στον πρωθυπουργό της Σερβίας ένα αναμνηστικό δώρο από το Μουσείο Κυκλαδίτικης Τέχνης, με τον τελευταίο να εκφράζει την «συγκίνησή» του δηλώνοντας:

Στιγμές συγκινητικές που δεν μπορούμε να ξεχάσουμε ποτέ. Ελπίζω ότι αυτοί που κάνουν τους βομβαρδισμούς θα βάλουν μυαλό. Θέλουμε με όλη μας την καρδιά να ευχαριστήσουμε τους Έλληνες για την συμπαράστασή τους και την αλληλεγγύη που δείχνουν.³⁴²

Αντίστοιχα, ο Υπουργός Αθλητισμού της Σερβίας Β. Τσέρνιτς χάρισε στους παράγοντες της ελληνικής ομάδας έναν πίνακα ζωγραφικής με την επιγραφή «*προς τα αδέρφια μας τους Έλληνες και την ΑΕΚ*».³⁴³ Ο δήμαρχος Βελιγραδίου Β. Μιχαϊλοβιτς θα επισημάνει την σημαντικότητα της δράσης αυτής για την ανάταση του ηθικού των κατοίκων της σερβικής πρωτεύουσας, ενώ με πρωτοβουλία του βουλευτή επικρατείας του ΠΑΣΟΚ Π. Παρασκευόπουλου, τα πολιτικά στελέχη της αποστολής φύτεψαν στο γήπεδο μια ελιά προερχόμενη από την Αρχαία Ολυμπία ως ένδειξη «*τιμής και αλληλεγγύης*» προς τον σερβικό λαό.³⁴⁴ Την ευγνωμοσύνη τους, επίσης, εξέφρασαν και οι Σέρβοι

³³⁹ Χρ. Κοντός, «Μήνυμα ειρήνης», εφ. *Η Καθημερινή*, 8 Απριλίου 1999, σ. 19. Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 8 και 12.

³⁴⁰ Γ. Ξενάκης, «Νικητής η ειρήνη», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Απριλίου 1999, σ. 51. Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 10.

³⁴¹ Γ. Ξενάκης, «Αεροπλάνο της ειρήνης», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 6 Απριλίου 1999, σ. 51.

³⁴² Γ. Νασμής, «Στο Βελιγράδι έστησαν πανηγύρι ειρήνης με την ΑΕΚ», εφ. *Τα Νέα*, 8 Απριλίου 1999, σ. 14-15.

³⁴³ Στο ίδιο.

³⁴⁴ Γ. Νασμής, «Η ΑΕΚ γνωρίζει την έννοια της προσφυγιάς», εφ. *Τα Νέα*, 7 Απριλίου 1999, σ. 6-7.

ποδοσφαιριστές της Παρτιζάν με τον Ντ. Τέσοβιτς να σημειώνει το μεγαλείο αυτών των στιγμών «για το σερβικό έθνος» και τον Μπ. Κρίσταριτς να τονίζει ότι «ποτέ» ο σερβικός λαός δεν «αμφέβαλε» για τους Έλληνες και τη στάση τους απέναντί τους.³⁴⁵ Ο προπονητής της σερβικής ομάδας, μάλιστα, Λ. Τουμπάκοβιτς «με δάκρυα στα μάτια» θα ζητήσει από την ελληνική αποστολή να πάρει μαζί της στην επιστροφή την κόρη του Ταμάρα, ώστε να την αφήσουν με ασφάλεια στην Βουδαπέστη κι από εκεί αυτή να ταξιδέψει για το Μιλάνο, όπως κι έγινε τελικά.³⁴⁶

Κατά τη διάρκεια της αναμέτρησης προβαλλόταν από την ελληνική τηλεόραση ο τραπεζικός λογαριασμός που είχε ανοιχτεί στην Εθνική Τράπεζα προκειμένου να συγκεντρωθούν χρήματα από τους Έλληνες τηλεθεατές, με σκοπό την «αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας προς τον σερβικό λαό».³⁴⁷ Τόσο ο διευθύνων σύμβουλος της ΑΕΚ Π. Στάθης,³⁴⁸ όσο και ο απεσταλμένος εκφωνητής του αγώνα και πολιτικός συντάκτης του Mega Π. Τσίμας,³⁴⁹ προσπαθούσαν να εξομαλύνουν τον ξεκάθαρα φιλοσερβικό χαρακτήρα της πρωτοβουλίας και τις ολοφάνερες πολιτικές προεκτάσεις, αναφέροντας ότι σκοπός δεν ήταν ούτε να «προκαλέσουν», ούτε και να μεταφέρουν κάποιο «πολιτικό μήνυμα», προτάσσοντας αντί αυτού την «ειρήνη», τα ιδεώδη της ευγενούς άμιλλας του αθλητισμού και την «συμπαράσταση» στους Σέρβους, οι οποίοι βρίσκονται απομονωμένοι και περιθωριοποιημένοι (από την πλευρά της Δύσης). Πάρα ταύτα, όπως έγραφε κι ο Ρίζοσπάστης, οι προσπάθειες αυτές ήταν «ανεπιτυχείς» καθώς ο τηλεοπτικός φακός της γιουγκοσλαβικής τηλεόρασης, οι δηλώσεις των πρωταγωνιστών και τα δρώμενα που εκτελούνταν εξέπεμπαν διαφορετικά μηνύματα.³⁵⁰

---

³⁴⁵ Γ. Ξενάκης, «Νικητής η ειρήνη», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Απριλίου 1999, σ. 51.

³⁴⁶ Ν. Παπαϊωάννου, «Μαριάνοβιτς: Είμαστε συγκινημένοι», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 4-5.

³⁴⁷ Γ. Ξενάκης, «Αεροπλάνο της ειρήνης», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 6 Απριλίου 1999, σ. 51.

³⁴⁸ Θ. Νταβέλος, «Το τσάρτερ της ειρήνης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 6 Απριλίου 1999, σ. 3. «Δεν προκαλούμε κανέναν. Δεν μεταφέρουμε κανένα πολιτικό μήνυμα. Μεταφέρουμε μήνυμα ειρήνης και συμπαράστασης στον σερβικό λαό. Δεχόμαστε πως οι Αλβανοί και οι Σκοπιανοί υποφέρουν, όμως αυτοί έχουν άλλους να τους συμπαραστήκονται, οι Σέρβοι κανέναν».

³⁴⁹ «Θα ήθελα για άλλη μια φορά να πω αυτό, ότι η ΑΕΚ είναι εδώ όχι για να πει πως είμαστε με τους Σέρβους ενάντια κάποιων άλλων, είναι εδώ για να πει πως είμαστε με την ειρήνη και με την ιδέα ότι ο αθλητισμός πρέπει να βοηθάει τους λαούς να καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλον, να συμπαραστήκεται ο ένας στον άλλον...», Στο «ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 07/06/2018, 16:31-16:39, https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

³⁵⁰ Άτιτλο, εφ. *Ρίζοσπάστης*, 8 Απριλίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3767871> [ανακτήθηκε στις 18 Μαρτίου 2024].

Στο εξηκοστό πρώτο λεπτό οι Σέρβοι φίλαθλοι «εισέβαλαν» στον αγωνιστικό και διέκοψαν την αναμέτρηση. Εξέφρασαν την ευγνωμοσύνη τους προς τους ποδοσφαιριστές της ελληνικής ομάδας και κατευθύνθηκαν προς τους Έλληνες οπαδούς, τους αποθέωσαν και μαζί έκαναν το γύρο του γηπέδου.³⁵¹ Κουνούσαν επιδεικτικά στις τηλεοπτικές κάμερες τις σημαίες της Ελλάδας, της Σερβίας και της ΠΓΔΜ και ύψωναν τα πλακάτ τους με τα προαναφερθέντα συνθήματα, με κεντρικό ρόλο να διαδραματίζει αυτό με το σύνθημα «ΕΛΛΑΣ-ΣΕΡΒΙΑ-ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ», λόγω του μεγάλου μεγέθους και του νοήματός του.³⁵² Οι παίκτες των δύο ομάδων αντάλλαξαν αγκαλιές και φανέλες και η ποδοσφαιρική αναμέτρηση είχε μετατραπεί πλέον σε «διαδήλωση».³⁵³

Τα ρεπορτάζ και η αρθρογραφία από το σύνολο του Τύπου που εξετάστηκαν κυμαίνονταν στο ίδιο μήκος κύματος του όλου εγχειρήματος. Σε όλα τα κείμενα και τους σχετικούς τίτλους δέσποζαν τα αισθήματα της «συγκίνησης» και της «υπερηφάνειας» για την πρωτοβουλία της ελληνικής ομάδας να συμπαρασταθεί έμπρακτα στον «δοκιμαζόμενο» σερβικό λαό και να καταδικάσει τις «θηριωδίες» της Δύσης, διακινδυνεύοντας την ίδια την ασφάλεια της αποστολής, υλοποιώντας τη δράση αυτή μέσα «στη καρδιά του πολέμου». «Ύμνος προς την ελευθερία»,³⁵⁴ «Νικητής η ειρήνη» και «Ελλάς-Σερβία-Ορθοδοξία [σ.σ. με bold γράμματα]»³⁵⁵ αποτελούν μερικές ενδεικτικές φράσεις που κοσμούσαν τα σχετικά άρθρα, το σύνολο των οποίων μιλούσε για έναν «αγώνα ειρήνης» και «αλληλεγγύης» προς τους Σέρβους, συμβάλλοντας καθοριστικά στην διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης αναφορικά με το συγκεκριμένο αθλητικό γεγονός, το οποίο μνημονεύεται μέχρι σήμερα με ακριβώς αυτόν τον «φιλειρηνικό» χαρακτήρα. Όπως, άλλωστε, θυμίζει κι ο Δημήτρης Γαργαλιάνος στο βιβλίο του, τα ΜΜΕ επιδρούν καθοριστικά στην αποτύπωση των χαρακτηριστικών κάθε αθλητικού γεγονότος, στον τρόπο πρόσληψης και τα μηνύματα που εκπέμπονται μέσω αυτού.³⁵⁶

³⁵¹ Χρ. Κοντός, «Μήνυμα ειρήνης», εφ. *Η Καθημερινή*, 8 Απριλίου 1999, σ. 19.

³⁵² Βλ. σχετικά: «ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 7 Ιουνίου 2018, 1:14:24-1:18:28, https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024]. Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 11.

³⁵³ Γ. Νασμής, «Στο Βελιγράδι έστησαν πανηγύρι ειρήνης με την ΑΕΚ», εφ. *Τα Νέα*, 8 Απριλίου 1999, σ. 14-15.

³⁵⁴ Ν. Παπαϊωάννου, «Μαριάνοβιτς: Είμαστε συγκινημένοι», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999, σ. 4-5.

³⁵⁵ Στο ίδιο.

³⁵⁶ Δημήτρης Γαργαλιάνος, ό.π., σ. 92-97.

Η αδελφοποίηση και το ρήγμα

Δύο μήνες αργότερα και λίγο πριν τον τερματισμό του πολέμου οι παράγοντες των δύο ομάδων θα βρεθούν σε κεντρικό ξενοδοχείο της Αθήνας για να συνυπογράψουν το πρωτόκολλο αδελφοποίησης των δύο συλλόγων με το πρόταγμα: «πάντα για τον αθλητισμό και την ειρήνη».³⁵⁷ Αντάλλαξαν σημαίες κι αναμνηστικά δώρα και επισημοποίησαν την αμοιβαία υποχρέωση διεξαγωγής φιλικού κάθε Μεγάλη Τετάρτη του χρόνου, εναλλάξ σε Βελιγράδι και Αθήνα, προς ανάμνηση των γεγονότων της 7^{ης} Απριλίου.³⁵⁸ Ο Σέρβος πρέσβης στην Ελλάδα Ντ. Βουτσίτσεβιτς δήλωνε σχετικά: «Κάθε Γιουγκοσλάβος πολίτης έχει ως ιερό καθήκον να θυμάται και να αναγνωρίζει την κίνηση της ΑΕΚ να ταξιδέψει στο Βελιγράδι σε καιρό πολέμου».³⁵⁹

Οι πρώτες σχέσεις μεταξύ των οπαδών της ΑΕΚ και της Παρτιζάν ξεκινούσαν προτού ακόμη διοργανωθεί το περίφημο φιλικό παιχνίδι. Το 1998 στο Final 4 της EuroLeague που διεξαγόταν στην Βαρκελώνη, οι τοπικές αστυνομικές δυνάμεις θα ασκήσουν εκτεταμένη χρήση βίας κατά των οπαδών της Παρτιζάν, στο πλευρό των οποίων βρέθηκαν αυτοί της ΑΕΚ προς υπεράσπισή τους.³⁶⁰ Έναν χρόνο αργότερα, με το ριψοκίνδυνο ταξίδι των Ελλήνων οπαδών στο εμπόλεμο Βελιγράδι, οι δεσμοί σαφώς έγιναν ισχυρότεροι.

Ταυτόχρονα, όμως, εξελισσόταν μια άλλη οπαδική σχέση μεταξύ των Σέρβων οπαδών κι αυτών του ΠΑΟΚ. Όλα ξεκίνησαν την περίοδο 1996-1997, όταν η ομάδα μπάσκετ της Παρτιζάν κληρώθηκε να αγωνιστεί εναντίον της κροατικής Σπλιτ. Η FIBA υποχρέωσε και τις δύο ομάδες να επιλέξουν ουδέτερες έδρες για τα μεταξύ τους παιχνίδια, εκτός των συνόρων τους, λόγω της εμπόλεμης κατάστασης που επικρατούσε ακόμη στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας.³⁶¹ Η σερβική ομάδα επέλεξε το γήπεδο «Πάλε ντε Σπορ» (ή αλλιώς «Αλεξάνδρειο») στην Θεσσαλονίκη, κοινή έδρα τότε της ομάδας του Άρη και του ΠΑΟΚ. Λόγω κοινών χρωμάτων, κοινού εσωτερικού

³⁵⁷ Βλ. σχετικά: «ΑΕΚ PARTIZAN αδελφοποίηση 1999» [video], *Youtube*, 18 Οκτωβρίου 2011, https://www.youtube.com/watch?v=GPPFPyRTitk&ab_channel=Deykalion1 [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024]. Βλ. σχετικά: Παράρτημα, Εικόνα 13.

³⁵⁸ Αδελφοποίηση, εφ. *Ελευθεροτυπία*, 7 Ιουνίου 1999, σ. 71.

³⁵⁹ Στο ίδιο.

³⁶⁰ Χρήστος Κωσταντινίδης, «Γιατί οι ΑΕΚτζήδες τα “έσπασαν” με τους Πα(ΟΚ)ρτιζάνους;», *Sportdog.gr*, 7 Απριλίου 2018, <https://www.sportdog.gr/podosfair0/325789/giati-oi-aektzhdes-ta-espasan-me-toys-ra-ok-rtizanoys> [ανακτήθηκε στις 20 Μαρτίου 2024].

³⁶¹ Κώστας Πετρότος, «ΠΑΟΚ - Παρτιζάν: Μία φίλια που συνεχώς δυναμώνει», *Sport24.gr*, 6 Οκτωβρίου 2011, <https://www.sport24.gr/football/paok-partizan-mia-filia-poy-synechos-dynamonei.8425596.html> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

αντιπάλου (Ερυθρός Αστέρας-Ολυμπιακός), κοινής θρησκευτικής ταυτότητας και προγενέστερων μεμονωμένων σχέσεων μεταξύ κάποιων οπαδών του ΠΑΟΚ κι αυτών της Παρτιζάν, κύκλοι των Σέρβων οπαδών ήρθαν σε συνεννόηση με συνδέσμους των οργανωμένων της ομάδας της Θεσσαλονίκης προκειμένου να τους ζητήσουν την υποστήριξή τους για την συγκεκριμένη αναμέτρηση.³⁶² Το παιχνίδι της Παρτιζάν εναντίον της Σπλιτ σημαδεύτηκε από την πρώτη μαζική παρουσία οπαδών του ΠΑΟΚ δίπλα στους Σέρβους, με την συνύπαρξη αυτή να αριθμεί 5,000 Έλληνες και Σέρβους στην ίδια κερκίδα με έκδηλη εθνικιστική χροιά, την οποία ενίσχυε η αναμέτρηση εναντίον ενός κροατικού συλλόγου.³⁶³ Οι δεσμοί έκτοτε γίνονταν όλο και πιο ισχυροί, με τη διαδρομή Βελιγράδι-Θεσσαλονίκη να αποτελεί αγαπητή συνήθεια μεταξύ των δύο οπαδικών γκρουπ. Τα φιλικά μεταξύ των δύο συλλόγων και οι ανταλλαγές ποδοσφαιριστών και προπονητών, αγαπημένων παιδιών των κερκίδων, ενίσχυαν με τον τρόπο τους την φιλία αυτή.³⁶⁴ Σημείο τομής της αδελφοποίησης των οπαδών του ΠΑΟΚ και της Παρτιζάν θεωρείται η αναμέτρηση της ελληνικής ομάδας με την Ντέμπρετσεν στην Ουγγαρία τον Νοέμβριο του 2003, όπου οι Έλληνες και Σέρβοι οπαδοί βρέθηκαν επίσημα κι οργανωμένα στην ίδια κερκίδα, με κοινά συνθήματα, σύμβολα, τραγούδια και πανό.³⁶⁵

Δύο μήνες πριν, την ίδια χρονιά, η ΑΕΚ έπαιζε στο Μονακό για τους ομίλους του Champions League και οι οργανωμένοι οπαδοί της φιλοξενήθηκαν από τους οπαδούς της Μαρσείγ, με τους οποίους διατηρούσαν «αδελφικές» σχέσεις ήδη από το 1989.³⁶⁶ Η ομάδα των Γάλλων αγωνιζόταν την επόμενη ημέρα εναντίον της Παρτιζάν στην Μασσαλία για την ίδια διοργάνωση. Οι Μαρσεγέζοι προσκάλεσαν τους Ενωσίτες να καθίσουν μαζί τους στο πέταλο, κάτι που έκαναν και οι Σέρβοι οπαδοί της Παρτιζάν, την ίδια στιγμή που μεταξύ των Σέρβων και των Γάλλων οπαδών υπήρχε μεγάλη αντιπαλότητα, κυρίως λόγω πολιτικών διαφορών.³⁶⁷ Οι φίλοι της ΑΕΚ επέλεξαν, τελικά, το πέταλο των Γάλλων, προκαλώντας τα πρώτα αισθήματα «ψυχρότητας» στους Σέρβους οπαδούς.³⁶⁸ Λίγους μήνες αργότερα η ΑΕΚ αντιμετώπιζε στο Βελιγράδι την Παρτιζάν ενόψει της EuroLeague. Οι Ενωσίτες ταξίδεψαν ξανά οδικώς προς την

---

³⁶² Γιάννης Παρασκευαΐδης, «ΠΑΟΚ – Παρτιζάν: Αδέλφια για μια ζωή!», *Sdna.gr*, 7 Φεβρουαρίου 2017, <https://www.sdna.gr/mpasket/basketball-champions-league/article/291234/paok-partizan-mia-dynati-filia-pics-vids> [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

³⁶³ Στο ίδιο.

³⁶⁴ Στο ίδιο.

³⁶⁵ Κώστας Πετρώτος, *ΠΑΟΚ – Παρτιζάν...*, ό.π..

³⁶⁶ Χρήστος Κωσταντινίδης, *Γιατί...*, ο.π..

³⁶⁷ Στο ίδιο.

³⁶⁸ Στο ίδιο.

σερβική πρωτεύουσα πραγματοποιώντας μια γνώριμη διαδρομή. Ωστόσο, η υποδοχή που δέχθηκαν εκεί δεν ήταν ίδια με αυτή της 7^{ης} Απριλίου, αποδεικνύοντας ότι το «ιστορικό», κατά τα άλλα, φιλικό ήταν ελαφρώς αδιάφορο πλέον στους οπαδικούς κόλπους των δύο ομάδων.

Στο πέρασμα των χρόνων, οι νέες γενιές Παρτιζάνων οπαδών ισχυροποίησαν τις σχέσεις τους με τους Θεσσαλονικείς. Οριστικό ρήγμα με τους Ενωσίτες επέφερε η παράδοση ενός πανό της Original, το οποίο είχαν ανταλλάξει με ένα δικό τους κατά τη διάρκεια του «φιλικού αγώνα ειρήνης», στους οπαδούς του ΠΑΟΚ, το οποίο κι έκανε την εμφάνισή του αναποδογυρισμένο στο γήπεδο της Τούμπας.³⁶⁹ Η κατάσταση οξύνθηκε ακόμη περισσότερο, λαμβάνοντας τον χαρακτήρα της έχθρας και του μίσους, μετά τη συμμετοχή των Παρτιζάνων στα επεισόδια μεταξύ των οπαδών του ΠΑΟΚ και της ΑΕΚ στον τελικό κυπέλλου Χάντμπολ στις 29 Μαΐου του 2010 στην Λαμία.³⁷⁰ Νέα ένταση και «πολεμικό κλίμα» επικρατούσε μια χρονιά μετά στο ίδιο το Βελιγράδι, στο παιχνίδι Χάντμπολ Παρτιζάν-ΑΕΚ για τα προημιτελικά του Challenge Cup, με τους Σέρβους οπαδούς, στο πλευρό των οποίων βρίσκονταν κι αρκετοί του ΠΑΟΚ με συνθήματα και πανό, να επιτίθενται στους παίκτες της ελληνικής ομάδας είτε λεκτικά, είτε με την ρίψη αντικειμένων.³⁷¹ Παρά την σχετική ανακοίνωση μερίδας των Σέρβων οπαδών οι οποίοι ζητούσαν συγνώμη γι' αυτήν την συμπεριφορά απέναντι σε αυτούς που τους στήριζαν εν καιρώ πολέμου,³⁷² οι Ενωσίτες απάντησαν στο επαναληπτικό παιχνίδι με ανάλογη ατμόσφαιρα και πανό που έγραφε «FUCK PARTIZAN, FUCK ΡΑΟΚ».³⁷³ Αποκορύφωμα της αδελφότητας που μετατράπηκε σε έχθρα αποτέλεσαν τα εξαιρετικά βίαια γεγονότα του τελικού κυπέλλου ποδοσφαίρου ανάμεσα σε ΠΑΟΚ και ΑΕΚ στο Πανθεσσαλικό στάδιο στις 6 Μαΐου του 2017, στα οποία, μεταξύ άλλων,

---

³⁶⁹ Σταύρος Καζαντζόγλου, «Πως είναι δυνατόν να μισούνται οπαδοί της ΑΕΚ και της Παρτιζάν;», *Sportday.gr*, 7 Απριλίου 2022, https://sportday.gr/podosfairo/96329_aek-pos-einai-dynaton-namisiountai-opadoi-tis-aek-kai-tis-partizan.html [ανακτήθηκε στις 20 Μαρτίου 2024].

³⁷⁰ Χρήστος Κωσταντινίδης, ό.π..

³⁷¹ Βλ. σχετικά: «Handball 2011 Challenge cup RK PARTIZAN - HC AEK гaндбoл» [video], *Youtube*, 13 Μαΐου 2015, 1:05:16-1:07:04, https://www.youtube.com/watch?v=NkYAd52EtQg&ab_channel=DraganStani%C4%87STANKE [ανακτήθηκε στις 21 Μαρτίου 2024].

³⁷² Χρήστος Κωσταντινίδης, ό.π., «*Ντροπή και όνειδος και πάλι για μερικούς μόνο οπαδούς της Παρτιζάν που ξεχνούν την ιστορία και υπέκυψαν σε οργανωμένες - ανόητες σκέψεις οπαδικών συμφερόντων (εννοούσαν τον ΠΑΟΚ). Υπάρχει μόνο η Παρτιζάν για εμάς. Πως ξεχνάμε την βομβιστική επίθεση των ΗΠΑ και ορισμένοι μ... σαν εμάς αισθανόμαστε άσχημα απέναντι σε αυτούς που ήρθαν τότε να μας υποστηρίζουν; Πως να το ξεπεράσουμε αυτό και να ξαναβρούμε τον εαυτό μας;;; Λυπούμαστε... Very Sorry...*».

³⁷³ Βλ. σχετικά: «ΑΕΚ-partizan Handball Enarksi agwna 2/4/2011» [video], *Youtube*, 12 Απριλίου 2011, https://www.youtube.com/watch?v=VWFgQ-2f6-k&ab_channel=originalistas2189 [ανακτήθηκε στις 19 Μαρτίου 2024].

συμμετείχαν και οι Σέρβοι οπαδοί στο πλευρό των «αδελφών» οπαδών από την Θεσσαλονίκη.³⁷⁴

Όπως είναι εύκολα κατανοητό, παρά τις όποιες διακηρύξεις μεταξύ των παραγόντων της ΑΕΚ και της Παρτιζάν, ανάλογη φιλική αναμέτρηση ανάμεσα στους δύο συλλόγους δεν υλοποιήθηκε ποτέ ξανά. Είκοσι χρόνια μετά, ο Σέρβος πρέσβης στην Αθήνα Ντ. Σπασόγιεβιτς επισκέφτηκε τα γραφεία της Ένωσης και πρότεινε τη διεξαγωγή φιλικού αγώνα στο Βελιγράδι, ενόψει της εικοσαετούς επετείου από την πρωτοβουλία της ελληνικής ομάδας να συμπαρασταθεί στους Σέρβους.³⁷⁵ Οι αντιδράσεις στους οπαδικούς κύκλους ήταν άμεσες και η ιδέα εγκαταλείφθηκε εν ριπή οφθαλμού για λόγους «ασφαλείας».³⁷⁶ Συνεπώς, η «αδελφοποίηση» έμεινε στα χαρτιά και η διαφορά χρωμάτων, οπαδικών συσχετίσεων και ίσως πολιτικών χαρακτηριστικών, αποδείχτηκε ισχυρότερη από την ιστορία που άφησε πίσω της η αποστολή της 7^{ης} Απριλίου, η οποία για τους οπαδούς των δύο ομάδων έχει περάσει μάλλον οριστικά στο καλάθι των αχρήστων.

Πρόσωπα και ερωτήματα

Στόχος της παρούσας εργασίας, όπως αναφέρθηκε, είναι να εξετάσει κατά πόσο η φιλική αναμέτρηση της Παρτιζάν με την ΑΕΚ ανταποκρίνεται σε φιλειρηνικά κίνητρα και χαρακτηριστικά, ή, από την άλλη, αποτέλεσε ακόμη ένα στιγμιότυπο αυτού που έμεινε γνωστό ως «Ελληνοσερβική φιλία» στο πλαίσιο της «διττής φύσεως» στρατηγικής του ελληνικού κράτους τη δεκαετία της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας. Για την ανάλυση και την εξαγωγή συμπερασμάτων υπό το παραπάνω πρίσμα, θα ήταν ωφέλιμη, επίσης, μια σκιαγράφηση των προφίλ μερικών εκ των πρωταγωνιστών της διοργάνωσης και της διεξαγωγής του φιλικού αγώνα στο Βελιγράδι.

Ξεκινώντας με τον εμπνευστή της πρωτοβουλίας Δ. Μελισσανίδη, τη δεδομένη χρονική στιγμή έμπαινε για τα καλά στο παιχνίδι της αγοράς καυσίμων, αγοράζοντας

---

³⁷⁴ Σταύρος Καζαντζόγλου, *Πως...*, ό.π..

³⁷⁵ Σταύρος Καζαντζόγλου, «ΑΕΚ: Οι αντιδράσεις ματαιώνουν το ματς με την Παρτιζάν», εφ. *Εθνος*, 29 Μαρτίου 2019, <https://www.ethnos.gr/sports/article/29583/aeckoiantidraseismataionoyntomatsmethnpartizan> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

³⁷⁶ Τάσος Καπετανάκος, «Παρτιζάν-ΑΕΚ: Ένα ιστορικό φιλικό που δεν μπορεί να γίνει», *Sportime.gr*, 27 Μαρτίου 2019, <https://www.sportime.gr/bloggers/tasos-kapetanakos/partizan-aek-ena-istoriko-filiko-pou-den-bori-na-gini/> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

μόλις λίγους μήνες πριν την εταιρεία Envoil,³⁷⁷ με έδρα την Αλεξανδρούπολη κι εξαγωγές πετρελαιοειδών στην Γιουγκοσλαβία.³⁷⁸ Σύμφωνα με τον Τύπο, η οικογένεια Μελισσανίδη μετονόμασε την εταιρεία σε «Aegean Oil», την ανασυγκρότησε και μέσα σε έναν χρόνο κατάφερε να ισχυροποιήσει τη θέση της σε Μακεδονία και Θράκη, θέτοντας ως επόμενο στόχο την πιο δύσκολη «έδρα», το λεκανοπέδιο Αττικής όπου ο ανταγωνισμός ήταν τεράστιος.³⁷⁹ Κατά την ίδια την εταιρεία, από τις αρχές της επόμενης δεκαετίας αποτελούσε προμηθευτή του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού στην Ελλάδα διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο, όπως επισημαίνεται, στον ανεφοδιασμό με καύσιμα του στόλου των Ηνωμένων Πολιτειών κατά τη διάρκεια των πολεμικών του επιχειρήσεων στο Ιράκ («Operation Iraqi Freedom»).³⁸⁰ Ταυτόχρονα, εφοδίαζε την αμερικανική βάση της Σούδας³⁸¹ και παρείχε «προϊόντα καυσίμων πλοίων» σε σκάφη του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ σε Ελλάδα και Ισπανία.³⁸² Συνεπώς, με βάση τα συγκεκριμένα δεδομένα θα ήταν εύλογο να απορήσει κάποιος ως προς το κατά πόσο συνάδουν οι παραπάνω δραστηριότητες με τις διακηρύξεις περί υπεράσπισης της ειρήνης, οι οποίες επιδιώχθηκε να αποτυπωθούν και να χαρακτηρίσουν το παιχνίδι της 7^{ης} Απριλίου λίγα χρόνια νωρίτερα.

Μια άλλη μορφή η οποία ξεχώριζε μεταξύ των συμμετεχόντων της ελληνικής αποστολής ήταν αυτή του Ναυάρχου εν αποστρατεία και πρώην Αρχηγού του ΓΕΝ (1986-1989) Λ. Βασιλικόπουλου. Ο ίδιος, το χρονικό διάστημα 1993-1996, περίοδος του πολέμου της Βοσνίας, είχε διατελέσει ως Διευθυντής της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (ΕΥΠ) κι έμεινε γνωστός για το ιδιαίτερα «σημαντικό δίκτυο πληροφοριών» που είχε αναπτύξει στα Βαλκάνια.³⁸³ Πιο συγκεκριμένα, οι ελληνικές

---

³⁷⁷ Σπ. Κτενάς, «Νέοι συσχετισμοί στην αγορά των καυσίμων», εφ. *Το Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 2008, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/finance/neoi-sysxetismoι-stin-agera-twn-kaysimwn/> [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

³⁷⁸ Κώστας Αντωνάκος, «Ποιες ελληνικές επιχειρήσεις χτυπούν οι βόμβες», εφ. *Τα Νέα*, 3 Απριλίου 1999, <https://www.tanea.gr/1999/04/03/economy/poies-ellinikes-epixeiriseis-xytypon-oi-bombes/> [ανακτήθηκε στις 14 Μαρτίου 2024].

³⁷⁹ Σπ. Κτενάς, ό.π..

³⁸⁰ «Securities and Exchange Commission», *AEGEAN MARINE PETROLEUM NETWORK INC.*, 29 Σεπτεμβρίου 2006, σ. 3, <https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1344376/000104746906012278/a2172830zf-1a.htm> [ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2024].

³⁸¹ «Securities and Exchange Commission», *AEGEAN MARINE PETROLEUM NETWORK INC.*, 17 Οκτωβρίου 2005, σ. 54, <https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1344376/000104746905027141/a2165237zf-1.htm> [ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2024].

³⁸² Στο ίδιο, ό.π., σ. 3.

³⁸³ «Απεβίωσε ο ναύαρχος Λεωνίδας Βασιλικόπουλος», εφ. *Η Καθημερινή*, 31 Μαρτίου 2014, <https://www.kathimerini.gr/society/769741/apeviose-o-nayarchos-leonidas-vasilikopoylos/> [ανακτήθηκε στις 12 Μαρτίου 2024].

μυστικές υπηρεσίες των οποίων ηγείτο συμμετείχαν, σε συνεργασία με τις σερβικές μυστικές υπηρεσίες, στην οργάνωση και τη στελέχωση της «Ελληνικής Εθελοντικής Φρουράς»,³⁸⁴ η οποία «μαχόταν» στο πλευρό των Σερβοβόσνιων και μέλη της εντοπίζονταν στις σφαγές των Βόσνιων Μουσουλμάνων σε Σαράγιεβο, Ζβόρνικ, Σρεμπρένιτσα, Τίσα και Ποτοτσάρι.³⁸⁵ Παράλληλα, οι ελληνικές υπηρεσίες αποτελούσαν τον πληροφοριοδότη της σερβοβοσνιακής ηγεσίας για τις επικείμενες επιχειρήσεις και τους στρατηγικούς στόχους του ΝΑΤΟ,³⁸⁶ ενώ, ταυτόχρονα, ενορχήστρωναν κι επέβλεπαν όχι μόνο την αποστολή οικονομικής, υλικής κι εξοπλιστικής βοήθειας προς τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις, αλλά και το λαθρεμπόριο καυσίμων και πετρελαίου προς την Γιουγκοσλαβία,³⁸⁷ κατά παράβαση του εμπάργκο που είχε επιβληθεί από τη Δύση. Επιπρόσθετα, την περίοδο εκείνη εξελισσόταν η διαδικασία διατάραξης των ισορροπιών στην περιοχή της Νότιας Αλβανίας («Βόρεια Ήπειρος»), με αποκορύφωμα τις επιθέσεις στα αλβανικά στρατόπεδα της Επισκοπής (με δύο νεκρούς Αλβανούς στρατιωτικούς) και του Λόγγου (ανεπιτυχής) από την εθνικιστική οργάνωση «Μέτωπο Απελευθέρωσης Βορείας Ηπείρου» (ΜΑΒΗ), η οποία είχε σχέσεις και επιβλεπόταν στενά από την ΕΥΠ.³⁸⁸ Στην περίφημη δίκη, μάλιστα, των μελών της, ο Λ. Βασιλικόπουλος θα παραδεχθεί το γεγονός της παρακολούθησης ατόμων της οργάνωσης με σκοπό την «προφύλαξη» τους και θα προσαρμόσει την κατάθεσή του έτσι ώστε οι δράστες των επιθέσεων να αποενοχοποιηθούν, χαρακτηρίζοντας τα κίνητρά τους ως «πατριωτικά» και «μη εγκληματικά».³⁸⁹ Επομένως, δημιουργείται ακόμη ένα ερώτημα ως προς την επιλογή του συγκεκριμένου

³⁸⁴ Η ΕΥΠ θα αποτελέσει τον συνδετικό κρίκο μεταξύ του Ζ. Ραζνάτοβιτς (Αρκάν) και του αρχηγού κυκλωμάτων της νύχτας Θ. Καλαποθαράκου ως προς την αποστολή Ελλήνων εθελοντών για την στελέχωση μονάδων του Σερβοβόσνιου παραστρατιωτικού ηγέτη, Στο Τάσος Κωστόπουλος, «Οι άνθρωποι από την Ελλάδα», εφ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 14 Ιουνίου 2015, https://www.efsyn.gr/arheio/o-ios/30076_oi-anthropoi-aro-tin-ellada [ανακτήθηκε στις ..]. Επίσης, σύμφωνα με τον Σ. Βιτάλη, ιδρυτή της Επιτροπής «Ρήγας Φεραίος» στο Σαράγιεβο η οποία τροφοδοτούσε την ΕΕΦ οικονομικά, υλικά και ηθικά, ο Λ. Βασιλικόπουλος του ανέθεσε την «συγκρότηση και την οργάνωση των Ελλήνων Εθελοντών» και με δική του συνεννόηση με το «Γενικό Επιτελείο Στρατού της Σερβικής Δημοκρατίας, όλοι οι Έλληνες εθελοντές που κατέφθαναν στη Σερβική Δημοκρατία, εντάσσονταν στις δυνάμεις του τακτικού στρατού, με κύριο κορμό και βάση το Σώμα της Ρωμανίας», Στο «Οι πολλές μορφές της ελληνικής βοήθειας στον σερβικό μεγαλοϊδεατισμό και στις πρακτικές της εθνοκάθαρσης» Στο «Η ανθρωποσφαγή στη Σρεμπρένιτσα, η Ελληνική Εθελοντική Φρουρά και η εμπλοκή της Χρυσής Αυγής – Νέα στοιχεία και αποκαλύψεις, για πρώτη φορά στην Ελλάδα – Το πλήρες κείμενο – Μέρος Α», *XYZ Contagion*, <https://xyzcontagion.wordpress.com/srebrenica-1/> [ανακτήθηκε στις 10 Φεβρουαρίου 2024].

³⁸⁵ Βλ. σχετικά: Σταύρος Τζίμας, *Η κατάρρηση...*, ό.π., σ. 105-134.

³⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 141-143 και 157-158.

³⁸⁷ Βλ. σχετικά: Τάκης Μίχας, *Ανίερη Συμμαχία...*, ό.π., σ. 134-135 και Σταύρος Τζίμας, ό.π., σ. 154.

³⁸⁸ Σταύρος Τζίμας, *Στον αστερισμό του εθνικισμού: Αλβανία και Ελλάδα στη μετα-Χότζα εποχή*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 136-137 και 140-143.

³⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 125-127.

προσώπου για να στελεχώσει μια «φιλειρηνική» δράση, όταν το βιογραφικό του, μάλλον, επιδεικνύει άλλα χαρακτηριστικά για τα οποία επιλέχθηκε, όπως η έμπρακτη υποστήριξη των σερβικών στρατιωτικών επιχειρήσεων στην πρώην Γιουγκοσλαβία.

Ανάμεσα σε αυτούς που βρέθηκαν στο γήπεδο της Παρτιζάν διακρίνεται κι ο Άρης Μουσιώνης, γιατρός, σύμβουλος του πρώην πρωθυπουργού Α. Παπανδρέου επί των θεμάτων της Βοσνίας, ιδρυτής και πρόεδρος της «Εταιρείας Ελληνοσερβικής Φιλίας» η οποία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, χρηματοδοτούνταν από το Υπουργείο Εξωτερικών.³⁹⁰ Ο ίδιος και η Εταιρεία του, από τον Οκτώβριο του 1993 έως τον Ιούνιο του 1995, λειτουργούσαν σαν σύνδεσμος της ελληνικής κυβέρνησης με την «εγκληματική», σύμφωνα με το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, σερβοβοσνιακή ηγεσία των Κάρατζιτς και Μλάντιτς³⁹¹ και διατελούσε, συνάμα, χρέη μεταφραστή στις εκατέρωθεν επισκέψεις και συνομιλίες Ελλήνων και Σέρβων δημοσιογράφων και πολιτικών.³⁹² Αποτελούσε εξαιρετικά σημαντικό πομπό της εθνικιστικής σερβικής προπαγάνδας στην Ελλάδα, διοργανώνοντας συναυλίες «αλληλεγγύης» σε Ελλάδα και Σερβία,³⁹³ επισκέψεις Ελλήνων δημοσιογράφων στις εκκαθαρισμένες από τους Μουσουλμάνους περιοχές της Βοσνίας³⁹⁴ και τηλεοπτικές εκπομπές με συνεντεύξεις των Σερβοβόσνιων διοικητών του στρατού με σκοπό τον εξωραϊσμό του -κατά τα άλλα αιματηρού- προφίλ τους και τη συλλογή χρημάτων από Έλληνες τηλεθεατές κι επιχειρηματίες.³⁹⁵ Κορυφαία στιγμή των διαδικασιών αυτών αποτέλεσε η διοργάνωση -σε συνεργασία με την Εκκλησία της Ελλάδος, των σωματείων ΓΣΕΕ, ΑΔΕΔΥ και ΠΑΣΕΓΕΣ και βουλευτών ολόκληρου του πολιτικού φάσματος- της πρόσκλησης και της υποδοχής του Σερβοβόσνιου προέδρου Ρ. Κάρατζιτς στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας τον Ιούνιο του 1993, με κεντρικό σύνθημα «Έλληνες και Σέρβοι στα βήματα του Ρήγα».³⁹⁶ Επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο, την περίοδο της εμπλοκής των ΗΠΑ στον πόλεμο της Βοσνίας συνέβαλε στη διαδικασία παροχής μυστικών πληροφοριών περί της νατοϊκής επέμβασης, λειτουργώντας σαν διαμεταβιβαστικός κόμβος μεταξύ

---

³⁹⁰ Τάκης Μίχας, *ό.π.*, σ. 75.

³⁹¹ Στο ίδιο, σ. 57-58.

³⁹² Σταύρος Τζίμας, *Η κατάρρευση...*, *ό.π.*, σ. 110.

³⁹³ Τάκης Μίχας, *ό.π.*, σ. 43.

³⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 68. Σύμφωνα με τον Α. Μουσιώνη: «τα μέσα ενημέρωσης ήθελαν ιστορίες για τη γενναιότητα των Σέρβων, όχι για τα δεινά των μουσουλμάνων. Και τους εξυπηρετούσαμε με μεγάλη μας χαρά».

³⁹⁵ Βλ. σχετικά: «Ο Ratko Mladic στο MEGA: Άλλα κόλπα: Βλάσης Μπονάτσος, Zvonko Bajagic και Αλ. Λυκουρέζος, 11/12/1995» [video], *Youtube*, 22 Νοεμβρίου 2017, https://www.youtube.com/watch?v=UhpvFG01GrY&t=773s&ab_channel=XYZ [ανακτήθηκε στις ...].

³⁹⁶ Σταύρος Τζίμας, *Η κατάρρευση...*, *ό.π.*, σ. 148-149.

ελληνικής και σερβοβοσνιακής κυβέρνησης.³⁹⁷ Τέλος, διαχειριζόταν την αποστολή «ανθρωπιστικής βοήθειας» στα σερβικά εδάφη³⁹⁸ και μετέπειτα πρωτοστάτησε στη συλλογή «δύο εκατομμυρίων υπογραφών» που ζητούσαν από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης να σταματήσει τη δίωξη των Ρ. Κάρατζιτς και Ρ. Μλάντιτς.³⁹⁹ Για τις δραστηριότητες αυτές, άλλωστε, ο Άρης Μουσιώνης είχε βραβευτεί από τον πρόεδρο Ρ. Κάρατζιτς με το ανώτατο παράσημο «*Orden Njegosa*».⁴⁰⁰ Άρα, γίνεται λόγος για ένα πρόσωπο το οποίο είχε κι αυτό όχι μόνο άρρηκτες σχέσεις με την σερβική πλευρά, αλλά και στήριζε έμπρακτα τις πολεμικές της επιχειρήσεις και τις αντίστοιχες προπαγανδιστικές δράσεις, σε έναν πόλεμο όπου διαπράχθηκαν τα μεγαλύτερα εγκλήματα σε ευρωπαϊκό έδαφος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.⁴⁰¹ Ίσως γι' αυτό στο σύνολο του Τύπου και των ηλεκτρονικών πηγών που εξετάστηκαν, δεν εντοπίστηκε πουθενά το όνομα και η παρουσία του συγκεκριμένου ατόμου στη φιλική αναμέτρηση «ειρήνης», πέρα από ένα στιγμιότυπο κατά τη τηλεοπτική μετάδοση του αγώνα, στο οποίο εμφανίζεται με την κόρη του για να κάνει δηλώσεις στην σερβική τηλεόραση.⁴⁰² Στη σκηνή αυτή, από πίσω του, διακρίνεται κι ο γνωστός Έλληνας ποινικολόγος Αλέξανδρος Λυκουρέζος, ο οποίος είχε αναλάβει την νομική υπεράσπιση των Σ. Μιλόσεβιτς και Ρ. Μλάντιτς στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο.⁴⁰³

Μαζί με τα παραπάνω, εντύπωση προκαλεί η επιλογή ενός πολιτικού αναλυτή, αντί ενός αθλητικού δημοσιογράφου, στη θέση του εκφωνητή της αναμέτρησης. Ο λόγος γίνεται για τον Π. Τσίμα, ενός δημοσιογράφου ο οποίος βρισκόταν ήδη ως ανταποκριτής του Mega στη Γιουγκοσλαβία και είχε ασχοληθεί στο παρελθόν με δράσεις «αλληλεγγύης» προς τους Σέρβους.⁴⁰⁴ Η στιγμή αυτή ήταν τέσσερα χρόνια πριν, όταν ο ίδιος ως συμπαραρυσιαστής σε ένα ειδικό επεισόδιο της εκπομπής «Άλλα

³⁹⁷ Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 80-81.

³⁹⁸ Σταύρος Τζίμας, ό.π., σ. 151-153.

³⁹⁹ Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 74.

⁴⁰⁰ «Η ανύπαρκτη και εξ ολοκλήρου κατασκευασμένη 'ελληνοσερβική φιλία'» Στο «Οι ελληνικοί μύθοι για την Γιουγκοσλαβική τραγωδία 1991-1995 και οι αλήθειες που δεν ακούστηκαν ποτέ στα ελληνικά ΜΜΕ», *XYZ Contagion*, <https://xyzcontagion.wordpress.com/yugoslavia-the-whole-truth/> [ανακτήθηκε στις 18 Ιανουαρίου 2024].

⁴⁰¹ Όπως επισημαίνει ο Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 40.

⁴⁰² «ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 07 Ιουνίου 1999, 59:32-1:00:02, https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

⁴⁰³ Τάκης Μίχας, ό.π., σ. 152-153.

⁴⁰⁴ «... αφού να φανταστείς έκανα εγώ την μετάδοση», Π. Τσίμας προς τον δημοσιογράφο του Gazzeta σε επετειακή συνέντευξη 20 χρόνια μετά την διεξαγωγή του φιλικού αγώνα. «Foodball: Επεισόδιο 6» [video], *Youtube*, 19 Απριλίου 2019, 6:38-7:14, https://www.youtube.com/watch?v=CEoCdeyFfh4&t=399s&ab_channel=Gazzetta.gr [ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2024].

Κόλπα» (11/12/1995) του Mega, μαζί με τον ηθοποιό Β. Μπονάτσο, καλούσε τους Έλληνες τηλεθεατές κι επιχειρηματίες να καταθέσουν χρήματα σε συγκεκριμένους τραπεζικούς λογαριασμούς για την αποστολή «ανθρωπιστικής βοήθειας» προς τον «πληττόμενο» σερβικό λαό.⁴⁰⁵ Στο πάνελ βρισκόντουσαν και τα δύο προαναφερθέντα πρόσωπα, ο Άρης Μουσιώνης κι ο Αλέξανδρος Λυκουρέζος, οι οποίοι επιχειρούσαν να αναδομήσουν και να ωραιοποιήσουν την εικόνα της σερβοβοσνιακής ηγεσίας και ειδικότερα του αρχηγού του σερβοβοσνιακού στρατού Ρ. Μλάντιτς, μόλις πέντε μήνες μετά τη σφαγή της Σρεμπρένιτσα, προβάλλοντάς τον σαν έναν «απλό» κι «αγαπητό» άνθρωπο, «ήρωα της ειρήνης» και «ηγέτη της αντίστασης».⁴⁰⁶ Ταυτόχρονα, στην ίδια εκπομπή πραγματοποιήθηκε μια προσπάθεια αποποίησης των εγκλημάτων και των ποινικών ευθυνών της σερβοβοσνιακής πλευράς, θυματοποίησής της κι αποδόμησης του διεθνή λόγου που την κατηγορούσε ανοικτά για την «εθνική εκκαθάριση» που διέπραττε στα εδάφη της Βοσνίας. Το όλο σκηνικό εμπλουτίστηκε με την αποστολή των Α. Μουσιώνη, Αλ. Λυκουρέζο και Β. Μπονάτσο σε περιοχή κοντά στη Μπάνια Λούκα, όπου συνομίλησαν με τον στρατηγό Ρ. Μλάντιτς, τον Σερβοβόσνιο διοικητή της «Ελληνικής Εθελοντικής Φρουράς» Ζ. Bajagic⁴⁰⁷ και τους Έλληνες εθελοντές που πολεμούσαν στο πλευρό των Σέρβων «αδελφών». Παρά την φαινομενική προσπάθεια του Π. Τσίμα να αποδώσει έναν «φιλειρηνικό» χαρακτήρα στη συζήτηση, ο συμπαρουσιαστής του την κατέρριπτε, κάνοντας παράπονα για το γεγονός ότι από το ρεπορτάζ της αποστολής κόπηκε πλάνο στο οποίο πυροβολούσε στον αέρα φωνάζοντας «με πίστη στον Θεό»,⁴⁰⁸ ενώ η εκπομπή τελείωνε με τον ύμνο του σερβικού εθνικισμού «Тamo daleko»,⁴⁰⁹ δηλώνοντας ξεκάθαρα τον προσανατολισμό της. Έτσι, η παρουσία του Π. Τσίμα στον ρόλο του εκφωνητή του συγκεκριμένου ποδοσφαιρικού αγώνα αποκτά, τώρα, κάποιο νόημα, αφού, όπως παραδεχόταν κι ο ίδιος μεταγενέστερα, η σημασία αυτού του παιχνιδιού ήταν άλλη και δεν είχε να κάνει με τον αθλητισμό.

---

⁴⁰⁵ Βλ. σχετικά: «Ο Ratko Mladic στο MEGA: Αλλα κόλπα: Βλάσης Μπονάτσος, Zvonko Bajagic και Αλ. Λυκουρέζος», 11/12/1995» [video], *Youtube*, 22 Νοεμβρίου 2017, https://www.youtube.com/watch?v=UhpvFG01GrY&t=773s&ab_channel=XYZ [ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2024].

⁴⁰⁶ Χαρακτηριστική είναι η στιγμή που ο Β. Μπονάτσος ρωτά τον Ρ. Μλάντιτς για το ζώδιό του. Στο ίδιο, ό.π., 10:07-10:50.

⁴⁰⁷ «Άξονας Αθήνα-Βελιγράδι, κόβοντας και τα Σκόπια ακόμα, να υπολογίζετε σε μας. Εγώ θα είμαι ο πρώτος που με τους Σέρβους γιους και τους Σέρβους μαχητές θα βοηθήσω τα αδέρφια μου τους Έλληνες», αποτελεί ένα μικρό κομμάτι της συνέντευξης του Σερβοβόσνιου διοικητή που δείχνει τον χαρακτήρα της αποστολής εκείνης. Στο ίδιο, ό.π., 21:10-21:32.

⁴⁰⁸ Στο ίδιο, 26:57-27:07.

⁴⁰⁹ Στο ίδιο, 28:43-31:52.

Επιπρόσθετα, μεταξύ των πολιτικών προσώπων που βρέθηκαν στην εξέδρα των επισήμων και συνδέονταν με την σερβική ηγεσία ξεχώριζε η ιστορική μορφή της Αριστεράς, ο Μ. Γλέζος. Αυτός είναι που τρία χρόνια νωρίτερα θα προλογίσει τη μεταφρασμένη στα ελληνικά ποιητική συλλογή του Ρ. Κάρατζιτς «Εξ αμνημονεύτων χρόνων», η οποία θα μεταφραστεί και θα εκδοθεί μονό στην Ελλάδα, εγκωμιάζοντας το ποιητικό ταλέντο του -κατά τα άλλα κατηγορούμενου για «φρικαλέα» εγκλήματα και «γενοκτονία» εναντίον αμάχων- Σερβοβόσνιου προέδρου.⁴¹⁰ Ο ίδιος μερικά χρόνια νωρίτερα, έπειτα από την πρόσκληση και την επίσκεψη του Κάρατζιτς στο νησί του (Νάξος), ανακοίνωσε σε συνέντευξη Τύπου την πρωτοβουλία του για τη συγκρότηση «*Σώματος Ελλήνων Εθελοντών*» που θα στέλνονταν για να πολεμήσουν στο πλευρό των Σερβοβόσνιων, με την ιδέα, τελικά, να αποσύρεται σιωπηλά⁴¹¹ αφού την πρωτοβουλία αυτή ανέλαβαν άλλοι, μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας και χωρίς την επιφανής ανάμειξη του ελληνικού Κοινοβουλίου. Επίσης, ο Μ. Γλέζος υπήρξε ένας εκ των Ελλήνων πολιτικών που επισκέφτηκαν το διοικητικό κέντρο της σερβοβοσνιακής ηγεσίας στο Πάλε της Βοσνίας το 1994, συμβάλλοντας στην προσπάθεια που κατέβαλλε η ελληνική πολιτική σκηνή περί διεθνούς αναγνώρισης της επίσημης σερβοβοσνιακής ηγεσίας.⁴¹² Τα πεπραγμένα αυτά αποδεικνύουν τον ενεργό ρόλο που διαδραμάτιζε το συγκεκριμένο πολιτικό πρόσωπο στον γιουγκοσλαβικό Εμφύλιο Πόλεμο, λειτουργώντας με τρόπο που εξυπηρετούσε τις πολιτικές ανάγκες και το όραμα της Σερβίας, εξού και η συμμετοχή του στην ελληνική αποστολή της 7^{ης} Απριλίου. Ανάλογους σκοπούς φαίνεται να εξυπηρετούσε κι ο συμμετέχων βουλευτής της ΝΔ και μέλος της ΕΣΗΕΑ Θ. Κασσίμης, το όνομα του οποίου βρισκόταν δύο χρόνια μετά στο σύνολο των 79 Ελλήνων βουλευτών όλων των κομμάτων που ζητούσαν εγγράφως από το «Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία» (ICTY) τη μη έκδοση του Σέρβου προέδρου Σ. Μιλόσεβιτς.⁴¹³

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η περίπτωση του προέδρου της Σερβίας Μ. Μιλουτίνοβιτς, τον οποίο επισκέφτηκε η ελληνική αποστολή πριν την προγραμματισμένη φιλική αναμέτρηση. Ο Μιλουτίνοβιτς, ο οποίος μάλιστα στη

⁴¹⁰ Σταύρος Τζίμας, *Η κατάρρευση...*, ό.π., σ. 149.

⁴¹¹ «Οι πολλές μορφές της ελληνικής βοήθειας στον σερβικό μεγαλοϊδεατισμό και στις πρακτικές της εθνοκάθαρσης» Στο «Η ανθρωποσφαγή στη Σρεμπρένιτσα, η Ελληνική Εθελοντική Φρουρά και η εμπλοκή της Χρυσής Αυγής – Νέα στοιχεία και αποκαλύψεις, για πρώτη φορά στην Ελλάδα – Το πλήρες κείμενο – Μέρος Α'», *XYZ Contagion*, <https://xyzcontagion.wordpress.com/srebrenica-1/> [ανακτήθηκε στις 16 Φεβρουαρίου 2024].

⁴¹² Στο ίδιο.

⁴¹³ «ΟΧΙ στην έκδοση Μιλόσεβιτς», εφ. *Ριζοσπάστης*, 29 Ιουνίου 2001, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=854186> [ανακτήθηκε στις 2 Μαρτίου 2024].

συνάντηση προέβη σε δηλώσεις στα ελληνικά, την περίοδο του πολέμου της Βοσνίας διατελούσε χρέη πρέσβη στην Αθήνα. Σύμφωνα με καταγγελίες του Άρη Μουσιώνη αρκετά χρόνια μετά στον δημοσιογράφο Στ. Τζίμα, ο Σέρβος πρέσβης, τότε, επιχειρούσε να «ελέγχει» την τεράστια αποστολή «ανθρωπιστικής βοήθειας» που στέλνονταν προς την σερβική πλευρά από την Ελλάδα μέσω της «Εταιρείας Ελληνοσερβικής Φιλίας», για λογαριασμό της σερβικής κυβέρνησης.⁴¹⁴ Κατά τα λεγόμενα του καταγγέλλον, αυτό γινόταν προκειμένου τα υλικά αγαθά να μην διανέμονται ελεύθερα και δωρεάν στον σερβικό πληθυσμό, αλλά να παρέχονται έναντι αμοιβής μέσα από τα ράφια των σούπερ μάρκετ και τα φαρμακεία. Πολλά προϊόντα «ανθρωπιστικής βοήθειας» κατέληγαν στη μαύρη αγορά και σε επιλεγμένες ιδιωτικές κλινικές του Βελιγραδίου και του Νόβι Σαντ, με αποτέλεσμα αφενός οι ιδιώτες κι αφετέρου η σερβική κυβέρνηση να αποκομίζουν σημαντικά χρηματικά κέρδη.⁴¹⁵

---

⁴¹⁴ Σταύρος Τζίμας, *ό.π.*, σ. 151-153.

⁴¹⁵ Στο ίδιο.

Συμπεράσματα

Συνοπτικά, θα ήταν δυνατό να ειπωθεί ότι ο συγκεκριμένος φιλικός αγώνας, παρ' όλο που έμεινε αποτυπωμένος στη συλλογική μνήμη με έναν φιλειρηνικό χαρακτήρα, ίσως στην πραγματικότητα στόχευε στην εξυπηρέτηση της «διττής φύσεως» στρατηγικής που ακολουθούσε το ελληνικό κράτος, όχι μόνο κατά τη διάρκεια του πολέμου του Κοσσυφοπεδίου, αλλά καθ' όλη την περίοδο του Γιουγκοσλαβικού Εμφυλίου. Αυτό συμπεραίνεται μέσω της ανάλυσης του συνόλου της οργάνωσης και της διεξαγωγής της ποδοσφαιρικής αναμέτρησης, αλλά και των δρώμενων που έλαβαν μέρος εκείνες τις ημέρες και μετέπειτα. Το σίγουρο, πάντως, είναι ότι τα φιλειρηνικά χαρακτηριστικά, με τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώθηκαν, διαψεύδονται παντελώς.

Αρχικά, δεν εντοπίστηκε καμία αναφορά στον αλβανικό άμαχο πληθυσμό ο οποίος δεχόταν την επίθεση του σερβικού εθνικισμού εδώ και δεκαετίες και πόσο μάλλον την κρίσιμη στιγμή των νατοϊκών βομβαρδισμών, όταν οι πηγές αναφέρουν ότι τη δεδομένη χρονική περίοδο η ένταση των διώξεων και των δολοφονιών εναντίον τους λάμβαναν τον χαρακτήρα «εθνοκάθαρσης». Παρά τις όποιες ελάχιστες δηλώσεις με αναφορά στους Αλβανούς Κοσσοβάρους, αυτές γίνονταν εμφανώς ώστε από τη μία να κρατηθούν κάποια προσχήματα κι από την άλλη προκειμένου να μην δοθεί περαιτέρω «τροφή» στην διεθνή κοινότητα, η οποία καταδίκαιζε ήδη, σε αρκετά μεγάλο βαθμό, την υποστήριξη της ελληνικής κυβέρνησης στην «εγκληματική», όπως η ίδια την χαρακτήριζε, σερβική ηγεσία κατά τον δεκαετή αυτόν πόλεμο. Άλλωστε, τα εθνικιστικά πανό υπέρ της σερβικής κυριαρχίας στο Κόσοβο που βρίσκονταν κρεμασμένα στις εξέδρες του γηπέδου, τα συνθήματα που ακούγονταν, τα σύμβολα των τριών δαχτύλων (ορθόδοξοι εναντίον μουσουλμάνων και καθολικών), οι δηλώσεις των πρωταγωνιστών και το κάψιμο σημαιών ορισμένων δυτικών κρατών φανέρωναν τον ουσιαστικό χαρακτήρα που επικρατούσε, ο οποίος εάν δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως φιλοπολεμικός, τότε σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως φιλειρηνικός.

Το εγχείρημα εξυπηρετούσε το δεύτερο σκέλος της ελληνικής διπλωματίας που άκουγε στο όνομα «Ελληνοσερβική Φιλία» κι έπαιρνε ξεκάθαρα θέση στον πόλεμο. Μπορεί αυτή τη φορά η ελληνική πλευρά να μην συμμετείχε στην στρατιωτική υποστήριξη των Σέρβων, όπως έγινε στην Βοσνία, αφού οι συνθήκες επιτάσσαν σύμπραξη με τις ανάγκες των Δυτικών συμμάχων, ωστόσο, με κάθε μέσο η ελληνική εξωτερική πολιτική, όπως ειπώθηκε, συνέχιζε να στηρίζει την σερβική πλευρά και τα

διπλωματικά της συμφέροντα. Έτσι, η επιστράτευση της αντιδυτικής, αντινατοϊκής και φιλοσερβικής ρητορικής, υπό της οποίας διεξάγονταν όλες οι ελληνικές εκδηλώσεις «αλληλεγγύης» υπέρ του «σερβικού λαού», πλαisiώσε και την αποστολή που είχε να φέρει εις πέρας η ΠΑΕ ΑΕΚ, προσθέτοντας ένα ακόμη κομμάτι σε αυτό το ψηφιδωτό που εξυπηρετούσε με τον τρόπο του τα εθνικά συμφέροντα της εποχής εκείνης. Κάποια από τα πρόσωπα, μάλιστα, πολιτικά και μη, που πήραν μέρος στην ελληνική αποστολή της 7^{ης} Απριλίου μαρτυρούν με τον καλύτερο τρόπο τόσο την εμπλοκή αυτής της πρωτοβουλίας με τη δεδομένη στρατηγική, όσο και την απουσία φιλειρηνικών χαρακτηριστικών κατά την επιλογή των συγκεκριμένων συμμετεχόντων, στο βιογραφικό των οποίων πιστώνεται η ενεργή και σε βάθος συμβολή στον αγώνα του σερβικού εθνικισμού καθ' όλη τη δεκαετία.

Είναι σημαντικό σε αυτό το σημείο να σημειωθεί ότι προφανέστατα από τον συγγραφέα της παρούσας εργασίας καταδικάζονται απερίφραστα οι βομβαρδισμοί από τον οποιοδήποτε εναντίον οποιουδήποτε ανθρώπου, πόσο μάλλον αμάχων, όπως στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας. Πάρα ταύτα, κατά τη γνώμη του ίδιου, όταν κάποιος θέλει να μιλήσει για ειρήνη και να εναντιωθεί στον πόλεμο, δεν μπορεί να το κάνει χρησιμοποιώντας τον εθνικισμό, ο οποίος αποτελεί το κινητήριο ιδεολόγημα μιας πολεμικής πράξης μεταξύ διαφορετικών εθνικοτήτων προς εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων του εκάστοτε έθνους-κράτους.⁴¹⁶ Επιπλέον, κρίνεται εξαιρετικά υποκριτικό όταν αυτούς τους οποίους επίσημα αναγνωρίζει και στηρίζει, εννοώντας στην προκειμένη περίπτωση την σερβική ηγεσία, συμμετείχαν και συμμετέχουν τη δεδομένη στιγμή στην αιματηρή πολεμική διαδικασία, έχοντας, μάλιστα, την πρωτοκαθεδρία στα «εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας» κατά τον δεκαετή αυτόν πόλεμο.⁴¹⁷ Αυτό που συμπεραίνεται, άλλωστε, από την εξέταση των γεγονότων σε συνδυασμό με την βιβλιογραφική ανασκόπηση είναι ότι ο φιλικός αγώνας Παρτιζάν-ΑΕΚ επεδίωκε να προβάλλει διεθνώς συγκεκριμένα μηνύματα, με συγκεκριμένο τρόπο, που εξυπηρετούσαν συγκεκριμένες ανάγκες, μιλώντας για μία επιλεκτική, εθνοκεντρική και στρατηγική ειρήνη.

Ακόμη μια ενδιαφέρουσα παρακαταθήκη την οποία αφήνει πίσω της η ιστορία τόσο του φιλικού αυτού αγώνα, όσο και η προηγούμενη της ομάδας του Ολυμπιακού,

---

⁴¹⁶ Βλ. σχετικά: E.J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

⁴¹⁷ Σύμφωνα με το Διεθνές Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Βλ. σχετικά: «UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo - 1. Executive Summary», *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword.htm> [ανακτήθηκε στις ..].

είναι η χρήση του ποδοσφαίρου και των φιλάθλων του για πολιτικούς σκοπούς. Κάθε ομάδα, ιδίως εάν είναι μεγάλου βεληνεκούς, όπως οι προαναφερθέντες, κουβαλάει μαζί της εκατομμύρια ακόλουθους. Ο ίδιος ο αθλητισμός, γενικότερα, αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο μεγάλης σημασίας για τους ανθρώπους παγκοσμίως, με εξαιρετικά ισχυρή διεισδυτικότητα στο κοινωνικό περιβάλλον, πόσο μάλλον όταν γίνεται λόγος για τον «βασιλιά των σπορ», το ποδόσφαιρο.⁴¹⁸ Αυτή η μεγάλη μάζα ανθρώπων, οι οποίοι συνάμα αποτελούν πολίτες ενός κράτους, εφόσον ακολουθούν πιστά και χωρίς άσκηση κριτικής την ομάδα και τις εντολές της, έχοντας απεμπολήσει τα κοινωνικά, ταξικά και πολιτικά πρόσημά τους, δύναται εύκολα να χρησιμοποιηθούν ως «στρατοί» εξυπηρέτησης των εκάστοτε εθνικών συμφερόντων ή των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων του κάθε προέδρου-ιδιοκτήτη. Γι' αυτό κι έχει μεγάλη σημασία η κατοχή αυτών από μεγάλους επενδυτές, οι οποίοι σχετίζονται έμμεσα ή άμεσα με την πολιτική σκηνή.⁴¹⁹ Οι ποδοσφαιρικές ομάδες, ακριβώς λόγω της επιρροής του ποδοσφαίρου στη ζωή μεγάλης μερίδας της ελληνικής κοινωνίας, διαθέτουν υψηλό κύρος και δύναμη πολιτική και κοινωνική. Όπως δήλωνε κι δημοσιογράφος Π. Τσίμας, είκοσι χρόνια μετά, περιγράφοντας την εμπειρία που έζησε:

Είναι το πιο τολμηρό και γενναίο πράγμα που έχει κάνει το ελληνικό ποδόσφαιρο όσο θυμάμαι εγώ... Αλλά είναι, επίσης, ένα μήνυμα τι θα έπρεπε να κάνει μια ποδοσφαιρική ομάδα, δηλαδή, τι είναι μια ποδοσφαιρική ομάδα. Η ποδοσφαιρική ομάδα είναι ένα σύμβολο που έχει εκατομμύρια οπαδούς, ας πούμε, ή παραπάνω, ανθρώπους οι οποίοι το αγαπάνε πάρα πολύ. Δεν δίνουν απροσδιόριστα την Κυριακή τους, δίνουνε ένα κομμάτι της ζωής τους... Αυτό να μπορείς να το μετασηματίσεις σε κάτι πιο θετικό.⁴²⁰

Επομένως, η δυνατότητα αυτή αξιοποιήθηκε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στις εξεταζόμενες περιπτώσεις, όπου μέσω του ποδοσφαίρου χαράχθηκαν στη συλλογική γνώμη και μνήμη ορισμένα συγκεκριμένα δρώμενα, σε κρίσιμες ιστορικές συγκυρίες, με χαρακτηριστικά που, όπως αναφέρθηκε πολλάκις, προσδιόριζαν ένα είδος στρατηγικής ειρήνης. Με λίγα λόγια, θα ήταν ασφαλές να ειπωθεί ότι οι φιλικοί

⁴¹⁸ Δημήτρης Γαργαλιάνος, *Αθλητισμός...*, ό.π., σ.92.

⁴¹⁹ Βλ. Σχετικά: Yiannis Zaimakis (2018) «Football fan culture and politics in modern Greece: the process of fandom radicalization during the austerity era», *Soccer & Society*, 19:2, 252-270, DOI: 10.1080/14660970.2016.1171214, σ. 254-255.

⁴²⁰ «Football: Επεισόδιο 6 [video]», *Youtube*, 19 Απριλίου 2019, 13:37-14:05, https://www.youtube.com/watch?v=CEoCdeyFfh4&t=399s&ab_channel=Gazzetta.gr [ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2024].

αγώνες του Ολυμπιακού και της ΑΕΚ αποτελούν πρόσθετα στιγμιότυπα εμπλοκής του αθλητισμού με την εξωτερική πολιτική ενός κράτους,⁴²¹ πράγμα που εντοπίζεται και στο σήμερα με παραδείγματα όπως αυτά που αναφέρθηκαν στην εισαγωγή κι αφορούν το ζήτημα του Κοσσυφοπεδίου.

Ποδόσφαιρο και Γεωπολιτική, τελικά, όντως μπορούν να ταυτιστούν και τα παραδείγματα είναι πάμπολλα.⁴²² Ο ίδιος ο Γιουγκοσλαβικός Πόλεμος, εξάλλου, ξεκίνησε μετά από τα, καθοδηγούμενα από τις σερβικές και κροατικές μυστικές υπηρεσίες, αιματηρά επεισόδια ανάμεσα σε Κροάτες και Σέρβους οπαδούς, των ομάδων της Ντιναμό Ζάγκρεμπ και του Ερυθρού Αστήρα αντίστοιχα, που έλαβαν μέρος στο γήπεδο Μαξιμίρ στις 13 Μαΐου 1990.⁴²³ Ακολούθως, ο φιλικός αγώνας Παρτιζάν-ΑΕΚ αποτελεί, εν τέλει, ακόμη ένα στιγμιότυπο αυτής της εξαιρετικά ενδιαφέρουσας θεματικής κατηγορίας.

Τέλος, η διαφορετική επεξεργασία των προαναφερθέντων ιστορικών γεγονότων που βρίσκουν την θέση τους στο σήμερα κι ανακαλούνται ανά διαστήματα με έναν ορισμένο τρόπο, καθώς και η επανατοποθέτησή τους στη συζήτηση με ένα άλλο πρόσημο, όπως επιχειρήθηκε από την παρούσα εργασία, αποδεικνύουν τη σημαντικότητα και την αξία αυτού που ορίζεται ως «δημόσια ιστορία». Γι' αυτό και θεωρούνται εξαιρετικά αναγκαίες οι έρευνες υπό το πλαίσιο αυτού του θεωρητικού εργαλείου προς όφελος του δημόσιου διαλόγου, εκβάλλοντας στο κοινωνικό πεδίο κοινωνικά και ιστορικά ζητήματα που διαπερνούν τα στενά όρια της ακαδημαϊκής κοινότητας.

---

⁴²¹ Βλ. σχετικά: Δημήτρης Γαργαλιάνος, *ό.π.*, σ. 103-108.

⁴²² Βλ. σχετικά: Νίκος Μπογιόπουλος και Δημήτρης Μηλάκας, *Μια θρησκεία χωρίς άπιστους: Ποδόσφαιρο*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα 2016, σ. 97-126.

⁴²³ Βλ. σχετικά: Γιώργος Σκαφιδάς, *Χούλιγκαν στα νιάτα τους, παραστρατιωτικοί στον εμφύλιο, μαφιόζοι το 2023*, εφ. Η Καθημερινή, 10 Αυγούστου 2023, <https://www.kathimerini.gr/world/562562563/choylikan-sta-niata-toys-parastratiotioi-ston-emfylio-mafiozoi-to-2023/> [ανακτήθηκε στις 15 Φεβρουαρίου 2024].

Παράρτημα

Εικόνα 1: Οι «Πειρατές του Ονείρου» στον δρόμο για το Βελιγράδι. Πηγή: Βασίλης Γούσιος, *Οι Πειρατές για το ιστορικό ταξίδι της ΑΕΚ στο Βελιγράδι*. Aek-live.gr, 7 Απριλίου 2017, <https://www.aek-live.gr/i-pirates-gia-to-istoriko-taxidi-tis-aek-sto-veligradi/> [ανακτήθηκε στις 25 Φεβρουαρίου 2024].

Εικόνα 2: Τα μέλη της αποστολής καθodόν για το Βελιγράδι. Πηγή: «Partizan - ΑΕΚ 1999 : 'Όταν η ΑΕΚ νίκησε τον πόλεμο // Pyro-Greece» [video], *Youtube*, 7 Απριλίου 2016, https://www.youtube.com/watch?v=iOJOFzf9n-U&t=1s&ab_channel=PyroGreece [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 3: «Μέλη της αποστολής της ΑΕΚ μαζί με Σέρβους αστυνομικούς. (Σύνορα με Ουγγαρία)». Πηγή: Χ. Ε.. Πολυχρονίδης, «Έβγαλαν ΗΠΑ και ΝΑΤΟ οφσάντ», Περιοδικό *NEMECIS*, τεύχος 9, Απρίλιος 1999, σ. 50.

Εικόνα 4: Μέλη της ελληνικής αποστολής χαιρετώντας με το σύμβολο των τριών δακτύλων. Πηγή: «ΑΕΚ: Η μέρα που “σταμάτησε” τον πόλεμο και έστειλε ηχηρό μήνυμα ειρήνης από το Βελιγράδι (Φωτό & Βίντεο)», *Newpost.gr*, 7 Απριλίου 2023, <https://newpost.gr/eidiseis/aek-i-mera-roy-stamatise-ton-polemo-kai-esteile-ichiro-minyma-eirinis-apo-to-veligradi-foto-amp-vinteo/> [ανακτήθηκε στις 25 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 5: «Ο πρόεδρος της Σερβίας Μ. Μιλουτινοβιτς υποδέχεται την αποστολή της ΑΕΚ». Πηγή: Χ. Ε. Πολυχρονίδης, «Εβγαλαν ΗΠΑ και ΝΑΤΟ οφσάντ», Περιοδικό *NEMECIS*, τεύχος 9, Απρίλιος 1999, σ. 50.

Εικόνα 6: «Ο τότε πρέσβης της Σερβίας στην Αθήνα Ντράγκομιρ Βουτσιτσεβιτς υποδέχεται την αντιπροσωπεία της ΑΕΚ που απάρτιζαν οι κκ. Γενεράκης, Στάθης και Μελισσανίδης». Πηγή: «Η Ιστορία μας», *Aekfc.gr*, <https://www.aekfc.gr/hr/i-istoria-mas-42825.htm?lang=el&path=-234507649&tab=0&place=0> [ανακτήθηκε στις 25 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 7: Πανό υποστήριξης στον R. Karadzic και «ΕΛΛΑΣ-ΣΕΡΒΙΑ-ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ». Πηγή: «ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 7 Ιουνίου 2018, https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 8: Έλληνες και Σέρβοι οπαδοί καίνε μια αμερικανική σημαία. Δεξιά πανό με το σύνθημα «ΕΛΛΑΣ-ΣΕΡΒΙΑ-ΣΥΜΜΑΧΙΑ». Πηγή: «MEMORIES: PARTIZAN - ΑΕΚ ATHENS 07.04.1999», *Ultras-tifo.net*, 7 Απριλίου 2021, <https://www.ultras-tifo.net/memories/6411-memories-partizan-aek-athens-07-04-1999.html> [ανακτήθηκε στις 26 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 9: Ο δικέφαλος αετός σκίζει την αμερικανική σημαία και στο φόντο οι σημαίες της ΟΔΓ και της Ελλάδας. Πηγή: «ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 7 Ιουνίου 2018 https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 10: Μέλη της ελληνικής πολιτικής μετά την φύτεψη του κλαδιού ελιάς στο γήπεδο. Πηγή: «ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 7 Ιουνίου 2018, https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

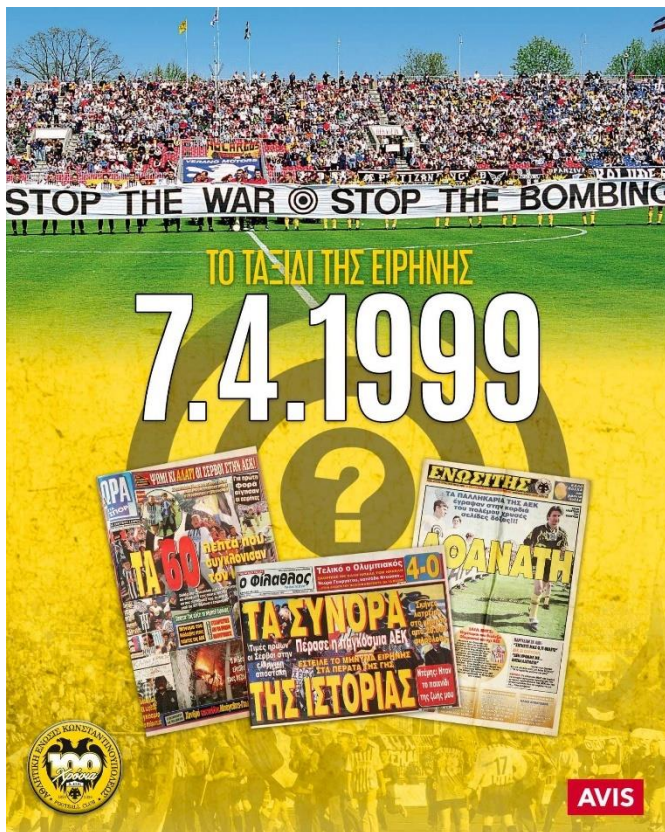
Εικόνα 11: Οπαδός της Παρτιζάν κυματίζοντας την ελληνική σημαία μέσα στο γήπεδο με το βλέμμα προς την κερκίδα των επισήμων. Πηγή: «ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 7 Ιουνίου 2018, https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 12: Έλληνες και Σέρβοι οπαδοί καίνε μια αγγλική σημαία. Πηγή: Χ. Ε. Πολυχρονίδης, «Εβγαλαν ΗΠΑ και ΝΑΤΟ οφσάντ», Περιοδικό *NEMECIS*, τεύχος 9, Απρίλιος 1999, σ. 49.

Εικόνα 13: Η αδελφοποίηση των δύο συλλόγων. Πηγή: «ΑΕΚ PARTIZAN αδελφοποίηση 1999» [video], *Youtube*, 18 Νοεμβρίου 2011, https://www.youtube.com/watch?v=GPPFPyRTitk&ab_channel=Deykalion1 [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 14: Επετειακό αφιέρωμα από την επίσημη ιστοσελίδα της ΠΑΕ ΑΕΚ. Πηγή: Θωμάς Τζουβάρας, «ΑΕΚ για το φιλικό με την Παρτίζαν: “Ένα από τα μεγαλύτερα "παράσημα" σε αυτόν τον έναν αιώνα της ιστορίας μας"», *Sport24.gr*, 7 Απριλίου 2024, <https://www.sport24.gr/football/aek-gia-to-filiko-me-tin-partizan-ena-apo-ta-megalytera-parasima-se-ayton-ton-enan-aiona-tis-istorias-mas.10294616.html> [ανακτήθηκε στις 7 Απριλίου 2024].

Εικόνα 15: Σημαία της Σερβία με την ημερομηνία διεξαγωγής του φιλικού αγώνα. Πηγή: «Σημαία της Σερβίας και όχι της Ρωσίας εμφανίστηκε στο γήπεδο της», *Ellinika Hoaxes*, 13 Μαρτίου 2023, ΑΕΚ <https://www.ellinikahoaxes.gr/2023/03/14/srbja-beograd-1999-reference-and-a-fake-tweet/> [ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 16: Φίλοι της ΑΕΚ με πανό «Το Κόσοβο είναι Σερβία» κι αναφορά στον φιλικό αγώνα της 7^{ης} Απριλίου. Πηγή: «ΑΕΚ Θεσσαλονίκης-Σταυρούπολη Club», *Facebook*, 3 Απριλίου 2015, https://www.facebook.com/photo/?fbid=733742203413748&set=ecnf.100070977673065&locale=ms_MY [ανακτήθηκε στις 18 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 17: «Η Μακεδονία είναι μία και ελληνική, το Κόσοβο ανήκει στη Σερβία, Fuck Albania». Πηγή: «All fans in the world for Kosovo is Serbia», *Facebook*, 10 Ιουλίου 2016, <https://www.facebook.com/AllFansInTheWorldForKosovoIsSerbia/photos/a.1198635910153576/1368217459862086/?type=3> [ανακτήθηκε στις 19 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 18: Πανό από Ενωσίτες «Kosovo is Albania». Πηγή: «ΑΕΚ για πανό “Kosovo is Albania”»: Αποτροπιασμός για το ακραίο εθνικιστικό περιεχόμενο -Εκτός γηπέδου οι υπεύθυνοι», *Iefimerida.gr*, 6 Οκτωβρίου 2023, <https://www.iefimerida.gr/spor/ae-k-pano-kosovo-albania-ektos-gipedoy-ypreythynoi> [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 19: Φίλοι του ΠΑΟΚ με πανό «Kosovo is Serbia». Πηγή: «All fans in the world for Kosovo is Serbia», *Facebook*, 20 Απριλίου 2022, <https://www.facebook.com/AllFansInTheWorldForKosovoIsSerbia/posts/paok-celebrates-its-96th-birthdaycongratulations-brothers-/5693107794039676/> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 20: Πανό των φίλων του ΠΑΟΚ που απεικονίζει την περιοχή του Κοσόβου στα χρώματα της Σερβίας και αναγράφει «Нема предаје» («Καμία υποχώρηση»). Πηγή: «ΠΑΟΚ PARTIZAN FAMILY», *Facebook*, 17 Σεπτεμβρίου 2022, <https://www.facebook.com/paokpartizanfamily2010/posts/our-brothers-with-the-flag-no-surrender-kosovo-is-serbia-%EF%B8%8Frespect-brothers-kosov/5823805064325641/> [ανακτήθηκε στις 19 Μαρτίου 2024].

Εικόνα 21: Δύο πανό από τους οπαδούς του Ολυμπιακού που γράφουν «Kosovo is Serbia» και «Glory to Stefan and all other fallen Serbian heroes!» (στα σέρβικα). Πηγή: «All fans in the world for Kosovo is Serbia», *Facebook*, 27 Σεπτεμβρίου 2023, https://www.facebook.com/photo/?fbid=694015599418436&set=a.458136956339636&paipv=0&eav=Afa8XnAPdt3HbiqAhOW6kwgP7h0HoDbFbHnrl60iINQQ8yF4oCgpWV751_VEw0MvvZo&_rdr [ανακτήθηκε στις 20 Μαρτίου 2024].

Βιβλιογραφία-Πηγές

Βιβλιογραφία

Αθανασιάδης, Χ. (2015). *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*. Αθήνα: αλεξάνδρεια.

Αθανασιάδης, Χ. και Βόγλης, Χ. (2023). «Εισαγωγή». Στο Χ. Αθανασιάδης και Π. Βόγλης (επιμ.), *Εθνικές επέτειοι. Μορφές διαχείρισης της μνήμης και της ιστορίας* (σσ. 14-15), Αθήνα: αλεξάνδρεια.

Αντερσον, Μπ. (1997). *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.

Αποστολόπουλος, Α. (1999). *Κόσοβο. Ο πλανητικός πόλεμος*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Armakolas, I. και Karabairis, A. (2011). «Greece – Kosovo: A complex relationship» στο *Kosovo Calling. International Conference to Launch Position Papers on Kosovo's Relation with EU and Regional Non-recognising Countries*. Kosovo Foundation for Open Society and British Council. Ανακτήθηκε από: https://www.academia.edu/3164375/Greece_Kosovo_%CE%91_Complex_Relationship

Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard*. New York: Basic Books.

Γαργαλιάνος, Δ. (1998). *Αθλητισμός και εξωτερική πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.

Chomsky, N. (2001). *Ο νέος στρατιωτικός ανθρωπισμός. Μαθήματα από το Κοσσυφοπέδιο*, Αθηνά Δημητριάδου (μτφ.). Αθήνα: Scripta.

Γιαλλουρίδης, Χριστόδουλος Κ. και Κεφαλά, Βιβή Δ. (2001). *Κόσοβο. Η εικόνα του πολέμου*. Αθήνα: Σιδέρης.

Gellner, E. (1992). *Έθνη και εθνικισμός*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Εξερτζόγλου, Χ. (2020). *Η δημόσια ιστορία. Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Zaimakis, Y. (2018). «Football fan culture and politics in modern Greece: the process of fandom radicalization during the austerity era», *Soccer & Society*, 19:2, 252-270, DOI: 10.1080/14660970.2016.1171214.

Hobsbawm, E. (2021). *Για τον εθνικισμό*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Hobsbawm, E. και Ranger, T. (2004). *Η επινόηση της παράδοσης*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Hobsbawm, E.J. (1994). *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Κήπας, Μ. (2004). *Η συγκρότηση της βαλκανικής περιφέρειας στην περίοδο 1990-1999 και ο ρόλος της Ελλάδας*. Αθήνα: Παπαζήση.

Lialiouti, Z. (2011). *Greek anti-Americanism and the war in Kosovo*. *National Identities*, 13 (2), 127-156. doi: 10.1080/14608944.2011.572066

Malcolm, N. (1998). *Kosovo. A short History*. London: Papermac.

Μίχας, Τ. (2003). *Ανίερη Συμμαχία. Η Ελλάδα και η Σερβία του Μιλόσεβιτς*. Αθήνα: Ελάτη.

Μπογιόπουλος, Ν. (2000). *Βαλκάνια: 78 μέρες «στόχος» του ΝΑΤΟ*. Αθήνα: Ριζοσπάστης-Σύγχρονη Εποχή.

Μπογιόπουλος, Ν. και Μηλάκας, Δ. (2016). *Μια θρησκεία χωρίς άπιστους: Ποδόσφαιρο*. Αθήνα: ΚΨΜ.

Πεσμαζόγλου, Σ. (2001). *Κόσοβο. Η Διττή Ύβρις*. Αθήνα: Πατάκη.

Smith, Anthony D. (2000). *Εθνική ταυτότητα*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Τάρκας, Αλέξανδρος Γ. (2004). *Κόσοβο. Ανάφλεξη διαρκείας*. Αθήνα: Λαβύρινθος.

Τζίμας, Στ. (2014). *Η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας και οι ελληνικές φαντασιώσεις. Ελλάς-Σερβία-Ορθοδοξία*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Τζίμας, Στ. (2010). *Στον αστερισμό του εθνικισμού. Αλβανία και Ελλάδα στη μετα-Χότζα εποχή*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Πηγές

«3,000 missing in Kosovo», *BBC News*, 7 Ιουνίου 2000, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/781310.stm> [ανακτήθηκε στις 18 Ιανουαρίου 2024].

«... και εκτελεί», εφ. *Ριζοσπάστης*, 20 Σεπτεμβρίου 1997, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3698597> [ανακτήθηκε στις 17 Φεβρουαρίου 2024].

«ΑΕΚ για το πανό που έγραφε ότι το Κόσοβο είναι Αλβανία: “Αποτροπιασμός, δεν θα μπουν ξανά στο γήπεδο όσοι το ανέβασαν”», εφ. *Πρώτο Θέμα*, 6 Οκτωβρίου 2023. <https://www.protothema.gr/sports/article/1420908/aek-gia-to-pano-pou-egrafe-oti-to-kosovo-einai-alvania-apotropiasmos-den-tha-boun-xana-sto-gipedo-oso-to-anevasan/> [ανακτήθηκε στις 11 Φεβρουαρίου 2024].

«ΑΕΚ PARTIZAN αδελφοποίηση 1999» [video], *Youtube*, 18 Οκτωβρίου 2011, https://www.youtube.com/watch?v=GPPFPyRTitk&ab_channel=Deykalion1 [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

«ΑΕΚ-partizan Handball Enarksi agwna 2/4/2011» [video], *Youtube*, 12 Απριλίου 2011, https://www.youtube.com/watch?v=VWFgQ-2f6-k&ab_channel=originalistas2189 [ανακτήθηκε στις 19 Μαρτίου 2024].

Ανδρόπουλος, Λ., «Ας θυμηθούμε τη Γιουγκοσλαβία το 1999», εφ. *Ριζοσπάστης*, 19 Μαρτίου 2022, <https://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=19/3/2022&id=18536&pageNo=37> [ανακτήθηκε στις 15 Δεκεμβρίου 2023].

Αντωνάκος, Κ., «Ποιες ελληνικές επιχειρήσεις χτυπούν οι βόμβες», εφ. *Τα Νέα*, 3 Απριλίου 1999, <https://www.tanea.gr/1999/04/03/economy/poies-ellinikes-epixeiriseis-xytroygn-oi-bombes/> [ανακτήθηκε στις 12 Ιανουαρίου 2024].

«Απεβίωσε ο ναύαρχος Λεωνίδας Βασιλικόπουλος», εφ. *Η Καθημερινή*, 31 Μαρτίου 2014, <https://www.kathimerini.gr/society/769741/apeviose-o-nayarchos-leonidas-vasilikoroylos/> [ανακτήθηκε στις 12 Μαρτίου 2024].

«Article 11 Other Offences», *UEFA Disciplinary Regulations*, 2011, https://editorial.uefa.com/resources/0257-0e0844fcf2f3-62d5008b8ce9-1000/2011_regulations.pdf [ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2024].

Άτιτλο, εφ. *Ριζοσπάστης*, 8 Απριλίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3767871> [ανακτήθηκε στις 18 Μαρτίου 2024].

«Γιωργος Νταλαρας - Goran Bregovic/Νυχτα - Της αμυνης τα παιδια (1999)» [video], *Youtube*, 13 Ιουλίου 2016, 4:00-4:09, https://www.youtube.com/watch?v=ybwszCgGZdA&ab_channel=Leka82007 [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

«"Γκολ" σε πόλεμο και NATO», εφ. *Ριζοσπάστης*, 7 Απριλίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3767850> [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

«Δεν ήταν λάθος οι Κρουζ του NATO», εφ. *Τα Νέα*, 18 Οκτωβρίου 1999, <https://www.tanea.gr/1999/10/18/world/den-itan-lathos-oi-kroyz-toy-nato/> [ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2024].

Đulić, S., «Press Release Regarding a Lawsuit Against Greek Journalist Takis Michas», *Congress of Bosniaks of North America*, 7 Αυγούστου 2009, <https://bosniak.org/2009/08/08/press-release-regarding-a-lawsuit-against-greek-journalist-takis-michas/> [ανακτήθηκε στις 2 Ιουλίου 2024].

«Δυτικά Βαλκάνια», *Υπουργείο Εξωτερικών*, 08 Μαρτίου 2024, <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/periferiaki-politiki/dytika-valkania.html> [ανακτήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 2024].

«Είκοσι χρόνια από τη σφαγή στο Ρετσάκ», εφ. *Η Καθημερινή*, 16 Ιανουαρίου 2019, <https://www.kathimerini.gr/world/1004939/eikosi-chronia-apo-ti-sfagi-sto-retsak/> [ανακτήθηκε στις 14 Ιανουαρίου 2024].

«Ελληνικό Σχέδιο Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ) 2002-2020», *Υπουργείο Εξωτερικών*, 23 Μαρτίου 2016, <https://agora.mfa.gr/2-uncategorised/22-2002-2020> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

«Επενδύστε στα Βαλκάνια!», εφ. *Ριζοσπάστης*, 27 Νοεμβρίου 1997, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3706390> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

«Ερυθρός Αστήρας-Ολυμπιακός: Μια βαθιά φιλία που κρατάει 33 χρόνια», εφ. *Πρώτο Θέμα*, 1 Οκτωβρίου 2019, <https://www.protothema.gr/sports/article/930644/eruthros-asteras-olubiakos-mia-vathia-filia-pou-krataei-33-hronia/> [ανακτήθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 2024].

«Football: Επεισόδιο 6» [video], *Youtube*, 19 Απριλίου 2019, https://www.youtube.com/watch?v=CEoCdeyFfh4&t=399s&ab_channel=Gazzetta.gr [ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2024].

«Greeks against bombing of Serbia 26/4/1999» [video], *YouTube*, 4 Φεβρουαρίου 2011, https://www.youtube.com/watch?v=SAeelm04IC4&ab_channel=SerbiaGR [ανακτήθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 2023].

«“Greeks didn't want to kill Serbs”», *Youtube*, 12 Ιουλίου 2008 [video], https://www.youtube.com/watch?v=wNv7f3BYMg0&ab_channel=AuroraKismet [ανακτήθηκε στις 5 Ιανουαρίου 2024].

«Η ανθρωποσφαγή στη Σρεμπρένιτσα, η Ελληνική Εθελοντική Φρουρά και η εμπλοκή της Χρυσής Αυγής – Νέα στοιχεία και αποκαλύψεις, για πρώτη φορά στην Ελλάδα – Το πλήρες κείμενο – Μέρος Α»', *XYZ Contagion*, <https://xyzcontagion.wordpress.com/srebrenica-1/> [ανακτήθηκε στις 10 Φεβρουαρίου 2024].

«Η μέρα που η ΑΕΚ αγνόησε τον πόλεμο», *Sportime.gr*, 7 Απριλίου 2018, <https://www.sportime.gr/podosfairo/aek/i-aek-agnoise-ton-polemo-pics-vid/> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

«Handball 2011 Challenge cup RK PARTIZAN - HC AEK γανδбол» [video], *Youtube*, 13 Μαΐου 2015, https://www.youtube.com/watch?v=NkYAd52EtQg&ab_channel=DraganStani%C4%87STANKE [ανακτήθηκε στις 21 Μαρτίου 2024].

Intracom Telecom, «INTRACOM TELECOM at a glance», *History*, <https://www.intracom->

telecom.com/en/company/profile/intracom_telecom_glance.htm#history [ανακτήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2024].

Intracom Telecom, «INTRACOM TELECOM DOO BELGRADE», *Overview*, https://www.intracom-telecom.com/en/company/profile/international_offices.htm#about_rs [ανακτήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2024].

Ιωαννίδης, Κ., «Η ενοχή του Κάρατζιτς και η συλλογική μας αθωότητα», *The books' journal*, 8 Ιουνίου 2016, <https://booksjournal.gr/paremvaseis/2162-%CE%B7-%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CF%87%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%AC%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B6%CE%B9%CF%84%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BC%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CE%B8%CF%89%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1> [ανακτήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 2024].

Καζαντζόγλου, Στ., «ΑΕΚ: 20 χρόνια από το ταξίδι της ειρήνης», εφ. *Τα Νέα*, 7 Απριλίου 2019, <https://www.ethnos.gr/sports/article/31403/aek20xroniaapototaxidithseirhnhs> [ανακτήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2024].

Καζαντζόγλου, Στ., «ΑΕΚ: Οι αντιδράσεις ματαιώνουν το ματς με την Παρτιζάν», εφ. *Έθνος*, 29 Μαρτίου 2019, <https://www.ethnos.gr/sports/article/29583/aekoiantidraseismataionoyntomatsmethnpartizan> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

Καζαντζόγλου, Στ., «Πως είναι δυνατόν να μισιούνται οπαδοί της ΑΕΚ και της Παρτιζάν;», *Sportday.gr*, 7 Απριλίου 2019, https://sportday.gr/podosfairo/96329_aek-pos-einai-dynaton-na-misiountai-opadoi-tis-aek-kai-tis-partizan.html [ανακτήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2024].

Κακουλίδης, Γ., «Πίσω από τη λογική της "διείσδυσης"», εφ. *Ριζοσπάστης*, 25 Απριλίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3769872> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

Καπετανάκος, Τ., «Παρτιζάν-ΑΕΚ: Ένα ιστορικό φιλικό που δεν μπορεί να γίνει», *Sportime.gr*, 27 Μαρτίου 2019, <https://www.sportime.gr/bloggers/tasos-karpetanakos/partizan-aek-ena-istoriko-filiko-pou-den-bori-na-gini/> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

Καρανασοπούλου, Ε., «Βήμα πίσω με τη ρωσική κρίση», εφ. *Τα Νέα*, 13 Μαρτίου 1999, <https://www.tanea.gr/1999/05/13/greece/bima-pisw-me-ti-rwsiki-krisi/> [ανακτήθηκε στις 18 Δεκεμβρίου 2023].

Καντζιλέρης, Γ., «“Γκολ” σε πόλεμο και ΝΑΤΟ», εφ. *Ριζοσπάστης*, 7 Απριλίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3767850> [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

Κετσιετζής, Κ., «Οι ελληνικές επιχειρήσεις «επιστρέφουν» στα Βαλκάνια», *Insider.gr*, 13 Σεπτέμβριος 2023, <https://www.insider.gr/epiheiriseis/289910/oi-ellinikes-epiheiriseis-epistrefoyn-sta-balkania-oi-ependyseis-se-albania> [ανακτήθηκε στις 12 Ιανουαρίου 2024].

«Νέοι συσχετισμοί στην αγορά των καυσίμων», εφ. *Το Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 2008, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/finance/neoi-syxetismoi-stin-agora-twn-kaysimwn/> [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

«Κύκλος Α: ΚΟΣΟΒΟ Η ΕΠΟΜΕΝΗ ΜΕΡΑ» [Ντοκιμαντέρ], *Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα*, 1999, 13:38-14:21, <https://archive.ert.gr/37557/> [ανακτήθηκε στις 28 Νοεμβρίου 2023].

Κωσταντινίδης, Χ., «Γιατί οι ΑΕΚτζήδες τα “έσπασαν” με τους Πα(ΟΚ)ρτιζάνους;», *Sportdog.gr*, 7 Απριλίου 2018, <https://www.sportdog.gr/podosfairo/325789/giati-oi-aektzhdes-ta-espasan-me-toys-pa-ok-rtizanoys> [ανακτήθηκε στις 20 Μαρτίου 2024].

Κωστόπουλος, Τ., «Οι άνθρωποι από την Ελλάδα», εφ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 14 Ιουνίου 2015, https://www.efsyn.gr/arheio/o-ios/30076_oi-anthropoi-apo-tin-ellada [ανακτήθηκε στις 20 Ιανουαρίου 2024].

Κωτάκης, Αλ., «Η ΑΕΚ για το φιλικό ανθρωπιάς με την Παρτιζάν: “Αφήσαμε άφωνη όλη τη διεθνή κοινή γνώμη”», *Sportime.gr*, 7 Απριλίου 2023, <https://www.sportime.gr/podosfairo/aek/i-aek-gia-to-filiko-anthropias-me-tin-partizan-afisame-afoni-oli-ti-diethni-kini-gnomi/> [ανακτήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου 2024].

Λαμπριανίδης, Λ. «Αρνητικές οι συνέπειες της οικονομικής διείσδυσης», εφ. *Ριζοσπάστης*, 31 Δεκεμβρίου 1999, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=58031> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

Λαμπρόπουλος, Γ., «Οι “νονοί” των καυσίμων», εφ. *Το Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 2008, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/politics/oi-nono-i-twn-kaysimwn-2/> [ανακτήθηκε στις 18 Μαρτίου 2024].

«Μήνυση Βιτάλη κατά Μίχα Ελευθεροτυπίας», *Olympia.gr*, 30 Ιουλίου 2009, <https://www.olympia.gr/5207/ellada/minysi-vitali-kata-micha-eleytherotypias/> [ανακτήθηκε στις 2 Ιουλίου 2024].

«Μπίζνες σε βάρος Ελλήνων και Βαλκάνιων εργαζομένων», εφ. *Ριζοσπάστης*, 24 Απριλίου 2007, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=4014934> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

«Νέα αποκλειστικά στοιχεία για τη συμμετοχή Ελλήνων υπηκόων στη σφαγή της Σεμπρένιτσα», *XYZ Contagion*, <https://xyzcontagion.wordpress.com/srebrenica-more-evidence/> [ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2023].

«Ο Γιωργος Νταλαρας στο Βελιγραδι (8/4/1999)» [video], *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=ok3xDqiz4tQ&ab_channel=Leka82007 [ανακτήθηκε στις 12 Ιανουαρίου 2024].

«Ο καημός...», εφ. *Ριζοσπάστης*, 6 Απριλίου 2005, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2791549> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

«Ο Ratko Mladic στο MEGA: Άλλα κόλπα: Βλάσης Μπονάτσος, Zvonko Bajagic και Αλ. Λυκουρέζος, 11/12/1995» [video], *Youtube*, 22 Νοεμβρίου 2017, https://www.youtube.com/watch?v=UhnvFG01GrY&t=766s&ab_channel=XYZ [ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2024].

«Ο ρόλος της Ελλάδας στην ανασυγκρότηση των Βαλκανίων», εφ. *Ριζοσπάστης*, 20 Απριλίου 2000, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=236875> [ανακτήθηκε στις 25 Φεβρουαρίου 2024].

«Οι ελληνικοί μύθοι για την Γιουγκοσλαβική τραγωδία 1991-1995 και οι αλήθειες που δεν ακούστηκαν ποτέ στα ελληνικά ΜΜΕ», *XYZ Contagion*, <https://xyzcontagion.wordpress.com/yugoslavia-the-whole-truth/> [ανακτήθηκε στις 18 Ιανουαρίου 2024].

«Original 21 για το πανό “Το Κόσοβο είναι Αλβανία”: “Ζητάμε συγγνώμη”», *Reader.gr*, 7 Οκτωβρίου 2023, <https://www.reader.gr/athlitismos/original-21-gia-pano-kosobo-einai-albania-zitame-syggnomi/533618> [ανακτήθηκε στις 11 Φεβρουαρίου 2024].

«Όταν ο Μανώλης Γλέζος έγινε ΑΕΚ» [video], *Youtube*, 31 Μαρτίου 2020, https://www.youtube.com/watch?v=pTrMO3jXU24&ab_channel=ArisTsimogiannis [ανακτήθηκε στις 12 Μαρτίου 2024].

«Όταν Ολυμπιακός και Ερυθρός Αστέρας “κέρδισαν” τον πόλεμο», *Gazzetta.gr*, 7 Μαΐου 2016, <https://www.gazzetta.gr/football/article/917617/otan-olympiakos-kai-erythros-asteras-kerdisan-ton-polemo> [ανακτήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2024].

«Όταν Ολυμπιακός και Ερυθρός Αστέρας νίκησαν τον πόλεμο», *In.gr*, 12 Νοεμβρίου 2021, <https://www.in.gr/2021/11/12/sports/football/otan-olympiakos-kai-erythros-asteras-nikisan-ton-polemo/> [ανακτήθηκε στις 16 Φεβρουαρίου 2024].

«ΟΧΙ στην έκδοση Μιλόσεβιτς», εφ. *Ριζοσπάστης*, 29 Ιουνίου 2001, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=854186> [ανακτήθηκε στις 2 Μαρτίου 2024].

Παπαϊωάννου, Κ., «Η Ελλάδα και η καταδίκη του Κάρατζιτς», εφ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 30 Μαρτίου 2016, https://www.efsyn.gr/stiles/aporseis/64008_i-ellada-kai-i-katadiki-toy-karatzits [ανακτήθηκε στις 7 Ιανουαρίου 2024].

Παρασκευαΐδης, Γ., «ΠΑΟΚ – Παρτιζάν: Αδέλφια για μια ζωή!», *Sdna.gr*, 7 Φεβρουαρίου 2017, <https://www.sdna.gr/mpasket/basketball-champions-league/article/291234/paok-partizan-mia-dynati-filia-pics-vids> [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

«ΠΑΡΤΙΖΑΝ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ ΑΕΚ 1 1 7 4 1999» [video], *Youtube*, 7 Ιουνίου 2018, 01:20-01:34, https://www.youtube.com/watch?v=yhXMeBV4Wew&ab_channel=spyrossourvinos [ανακτήθηκε στις 10 Μαρτίου 2024].

«“Πειρατές του Ονείρου” για το ταξίδι στο Βελιγράδι: Τα χαμόγελα στην ΑΕΚ, η αποφασιστικότητα του Μελισσανίδη και τα... μπινελίκια του Γλέζου!», *Enwsi.gr*, 7 Απριλίου 2021, <https://www.enwsi.gr/978665/aek/aek-podosfairo/peirates-toy-oneiroy-gia-to-taxidi-sto-veligradi-ta-chamogela-stin-aek-i-anisychia-toy-melissanidi-kai-ta-mpinelikia-toy-glezoy.html> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

Πετρώτος, Κ., «ΠΑΟΚ - Παρτίζαν: Μία φίλια που συνεχώς δυναμώνει», *Sport24.gr*, 6 Οκτωβρίου 2011, <https://www.sport24.gr/football/paok-partizan-mia-filia-poy-synechos-dynamonei.8425596.html> [ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου 2024].

«“Πολιτική η δίκη” καταθέτει η Λιάνα Κανέλλη», εφ. *Ριζοσπάστης*, 20 Οκτωβρίου 2004, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2544587> [ανακτήθηκε στις 3 Ιουλίου 2024].

Πολίτης, Σ., «Έξι μέτρα για ανόρθωση των Βαλκανίων», εφ. *Τα Νέα*, 4 Απριλίου 1999, <https://www.tanea.gr/1999/05/04/economy/eksi-metra-gia-anorthwsi-twn-balkaniwn/> [ανακτήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2024].

«Securities and Exchange Commission», *AEGEAN MARINE PETROLEUM NETWORK INC.*, 17 Οκτωβρίου 2005, σ. 54, <https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1344376/000104746905027141/a2165237zf-1.htm> [ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2024].

«Securities and Exchange Commission», *AEGEAN MARINE PETROLEUM NETWORK INC.*, 29 Σεπτεμβρίου 2006, σ. 20, <https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1344376/000104746906012278/a2172830zf-1a.htm> [ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2024].

«Serbia unearths mass grave from Kosovo war», *Reuters*, 4 Δεκεμβρίου 2020, <https://www.reuters.com/article/us-warcimes-serbia-kosovo/serbia-unearths-mass-grave-from-kosovo-war-idUSKBN28E23I/> [ανακτήθηκε στις 18 Ιανουαρίου 2024].

Σκαφιδάς, Γ., «Χούλιγκαν στα νιάτα τους, παραστρατιωτικοί στον εμφύλιο, μαφιόζοι το 2023», εφ. *Η Καθημερινή*, 10 Αυγούστου 2023, <https://www.kathimerini.gr/world/562562563/choylikan-sta-niata-toys-parastratiotioi-ston-emfylio-mafiozoi-to-2023/> [ανακτήθηκε στις 15 Φεβρουαρίου 2024].

Στάβερης, Σπ., «ΑΕΚ και Partizan κατά των βομβαρδισμών της Σερβίας», *Lifo.gr*, 7 Απριλίου 2014, <https://www.lifo.gr/san-simera/aek-kai-partizan-kata-ton-bombardismon-tis-serbias> [ανακτήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2024].

«ΣΥΜΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΣΕΡΒΙΑ» [video], *YouTube*, 15 Απριλίου 2014, https://www.youtube.com/watch?v=SfXdhsOTn5U&ab_channel=GeorgiosAgtzidis [ανακτήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2023].

«Συναυλία Μικη Θεοδωρακη..Συνταγμα 26/4/1999» [video], *YouTube*, 1 Μαρτίου 2013, https://www.youtube.com/watch?v=9SINBi96HUw&t=2061s&ab_channel=Leka82007 [ανακτήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2023].

«Συνεδριάσεις Ολομέλειας Ι, Σύνοδος: Α' (Συνέχιση Ολομέλειας), Συνεδρίαση: 40'», *Βουλή των Ελλήνων*, 26 Ιανουαρίου 2001, <https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?sessionRecord=5716800e-a9f2-4e6a-9ade-653045002882> [ανακτήθηκε στις 26 Δεκεμβρίου 2023].

Σωτήρης, Π., «Η “Αντιγόνη στη Χάγη” – Η Λιάνα Κανέλλη στη δίκη Μιλόσεβιτς», *In.gr*, 23 Απριλίου 2024, <https://www.in.gr/2024/04/23/world/antigoni-sti-xagi-liana-kanelli-sti-diki-milosevits/> [ανακτήθηκε στις 3 Ιουλίου 2024].

«Το Ζήτημα του Ονόματος της Βόρειας Μακεδονίας», *Υπουργείο Εξωτερικών*, <https://www.mfa.gr/to-zetema-tou-onomatou-tes-boreias-makedonias/> [ανακτήθηκε στις 3 Ιουλίου 2024].

«Το ιστορικό φιλικό της ΑΕΚ στο Βελιγράδι εν μέσω βομβαρδισμών» [video], *Youtube*, 7 Απριλίου 2020, https://www.youtube.com/watch?v=RDqRpvobd8&ab_channel=Tilesport.tv [ανακτήθηκε στις 16 Μαρτίου 2024].

Τζουβάρας, Θ., «ΑΕΚ για το φιλικό με την Παρτίζαν: "Ένα από τα μεγαλύτερα "παράσημα" σε αυτόν τον έναν αιώνα της ιστορίας μας"», *Sport24.gr*, 7 Απριλίου 2024, <https://www.sport24.gr/football/aek-gia-to-filiko-me-tin-partizan-ena-apo-ta-megalytera-parasima-se-ayton-ton-enan-aiona-tis-istorias-mas.10294616.html> [ανακτήθηκε στις 7 Απριλίου 2024].

Toljaga, D., «INTERVIEW: Greek journalist sued for writing about the presence of Greek paramilitaries in Bosnia», *Congress of Bosniaks of North America*, <https://bosniak.org/2009/08/05/interview-greek-journalist-sued-for-writing-about-the-presence-of-greek-paramilitaries-in-bosnia/> [ανακτήθηκε στις 2 Ιουλίου 2024].

«UNDER ORDERS: War Crimes in Kosovo - 1. Executive Summary», *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword.htm> [ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2023].

Χασαπόπουλος, Ν., «Η κόκκινη Λιάνα από την Εκάλη», εφ. *Το Βήμα*, 17 Δεκεμβρίου 2010, <https://www.tovima.gr/2010/12/17/politics/i-kokkini-liana-apo-tin-ekali/> [ανακτήθηκε στις 3 Ιουλίου 2024].

Χολίδης, Κ., «ΑΕΚ: Όταν έστειλε ηχηρό μήνυμα ειρήνης στο εμπόλεμο Βελιγράδι», *Sport24.gr*, 7 Απριλίου 2021, <https://www.sport24.gr/football/aek-partizan-veligradi-filiko-rolemos-nato.9194448.html> [ανακτήθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 2024].

Εφημερίδες

«Αδελφοποίηση», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 7 Ιουνίου 1999.

Γαλάτσης, Γ., «Η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία έτοιμη να κηρύξει πόλεμο στην Ένωση, επειδή θεωρεί ότι το φιλικό στο Βελιγράδι “πολιτικοποιεί” το ποδόσφαιρο», εφ. *Έθνος*, 6 Απριλίου 1999.

Γαλάτσης, Γ., «Οφσάιντ το ΝΑΤΟ», εφ. *Έθνος*, 8 Απριλίου 1999.

Γαλάτσης, Γ., «Συγκίνηση στην υποδοχή της Ένωσης από την Παρτιζάν στην Ουγγαρία», εφ. *Έθνος*, 7 Απριλίου 1999.

«Δεν παίρνουν, δεν παίρνουμε», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Απριλίου 1999.

Δημάκος, Λ., «Ανησυχία της ελληνικής κυβέρνησης για τις περιουσίες των Ελλήνων της Βορείου Ηπείρου. 20,000 ήδη “κατέλαβαν” την Κορυτσά», εφ. *Τα Νέα*, 8 Απριλίου 1999.

«Εισβολή 30,000 Κοσοβάρων στη Βόρεια Ήπειρο», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999.

«Η μεγάλη ιδέα», εφ. *Έθνος*, 8 Απριλίου 1999.

Κοντός, Χρ., «Βόμβες εσείς, γκολ εμείς...», εφ. *Η Καθημερινή*, 7 Απριλίου 1999.

Κοντός, Χρ., «Μήνυμα ειρήνης», εφ. *Η Καθημερινή*, 8 Απριλίου 1999.

Κοντός, Χρ., «Παντού συναντούσες περήφανα πρόσωπα», εφ. *Η Καθημερινή*, 8 Απριλίου 1999.

Μαλούχος, Γ., «Με ελληνικά καύσιμα βομβαρδίζουν τη Σερβία», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999.

Νασμής, Γ., «Η ΑΕΚ γνωρίζει την έννοια της προσφυγιάς», εφ. *Τα Νέα*, 7 Απριλίου 1999.

Νασμής, Γ., «Στο Βελιγράδι έστησαν πανηγύρι ειρήνης με την ΑΕΚ», εφ. *Τα Νέα*, 8 Απριλίου 1999.

Νταβέλος, Θ., «Το τσάρτερ της ειρήνης», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 6 Απριλίου 1999.

Ξενάκης, Γ., «Αεροπλάνο της ειρήνης», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 6 Απριλίου 1999.

Ξενάκης, Γ., «Ήρθαν τ' αδέρφια μας», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 7 Απριλίου 1999.

Ξενάκης, Γ., «Νικητής η ειρήνη», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Απριλίου 1999.

Ξενάκης, Γ., «Φταίμε επειδή είμαστε περήφανοι», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 6 Απριλίου 1999.

Ξενάκης, Γ., «Ψωμί και αλάτι», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Απριλίου 1999.

Παναϊδής, Π., «Αγγελιαφόροι της ειρήνης», εφ. *Τα Νέα*, 7 Απριλίου 1999.

Παπαϊωάννου, Ν., «Βλ. Ίβιτς: Ποτέ με τον Μπάγιεβιτς», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999.

Παπαϊωάννου, Ν., «Μαριάνοβιτς: Είμαστε συγκινημένοι», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 8 Απριλίου 1999.

Πολυχρονίδης, Χ., «Έβγαλαν ΗΠΑ και ΝΑΤΟ οφσάντ», περιοδικό *NEMECIS*, τεύχος 9, σ. 48-52, Απρίλιος 1999.

«Πτήση προς την ειρήνη», εφ. *Η Καθημερινή*, 6 Απριλίου 1999.

Χατζηαναστασίου, Χρ., «Για την ανάσταση των Σέρβων», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 7 Απριλίου 1999.